

ΠΑΙΔΙΑ ΔΙΑΖΕΥΓΜΕΝΩΝ ΓΟΝΙΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ
ΗΛΙΚΙΑΣ (3-6) ΕΤΩΝ ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΜΕΣΩ ΤΕΧΝΗΣ.

Σπουδάστρια:

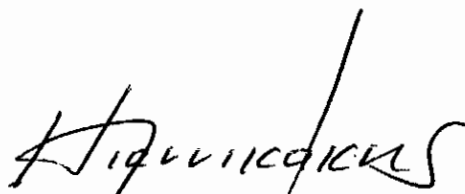
Ιωακείμ Αγγέλα

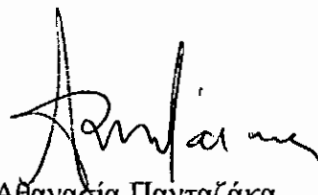
Πτυχιακή για τη λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το τμήμα
Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματών Υγείας και Πρόνοιας
του Ανώτατου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Α.Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

Πάτρα 17 Ιανουαρίου 2005

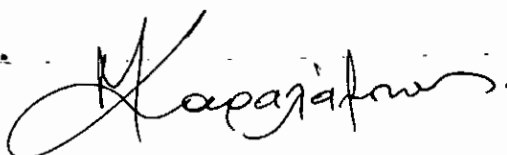
Η επιτροπή για την έγκριση της πτυχιακής εργασίας:

Ηλίας Γιαννικάκης
Καθηγητής του Τμήματος
Κοινωνικής Εργασίας
Υπεύθυνος Εκπαιδευτικός

Αθανασία Πανταζάκα
Καθηγήτρια Εφαρμογών του Τμήματος
Κοινωνικής Εργασίας

Μαρία Χαραλάμπους
Καθηγήτρια Εφαρμογών του Τμήματος
Κοινωνικής Εργασίας

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Ευχαριστώ τον υπεύθυνο καθηγητή μου Κο. Γιαννικάκη Ηλία για τη βοήθεια που μου παρείχε κατά τη διάρκεια της διεκπεραίωσης της μελέτης αυτής, την καθηγήτρια Χαραλάμπους Μαίρη για τις υποδείξεις της, την Κα. Conwell Patricia, διευθύντρια του προγράμματος Kids' Turn για τις πληροφορίες που μου έδωσε σχετικά με την ύπαρξη και τη λειτουργία του προγράμματος, τον Κο. Γρηγορά Χαράλαμπο, την Κα Πανταζοπούλου Χρύσα και τη Σαϊτάκη Σοφία για την παροχή βοήθειας στον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Τέλος ευχαριστώ τους φίλους και κυρίως την οικογένεια μου που μου συμπαραστάθηκαν και με στήριξαν σε όλη τη διάρκεια αυτής της μελέτης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η μελέτη αυτή ερευνά βιβλιογραφικά το κατά πόσο η θεραπεία μέσω της τέχνης μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά διαζευγμένων γονιών να ξεπεράσουν το χωρισμό των γονιών τους και να αποδεχθούν την παρούσα κατάσταση που δημιουργείται. Όπως είναι γνωστό, το διαζύγιο προκαλεί αρνητικά συναισθήματα στα παιδιά. Τα συναισθήματα αυτά λεκτικά δεν μπορούν να εκφραστούν, μιας και τα παιδιά είναι μικρά σε ηλικία και το λεξιλόγιο τους περιορισμένο, γι' αυτό και καταφεύγουν στη ζωγραφική. Οι ειδικοί που ασχολούνται με αυτό, (ψυχολόγοι, εικαστικοί θεραπευτές, ειδικοί παιδαγωγοί, ψυχίατροι, παιδοψυχολόγοι και κοινωνικοί λειτουργοί), ερμηνεύουν τα σχέδια των παιδιών και βοηθούν τόσο αυτά όσο και τους γονείς τους προκειμένου να ξεπεράσουν αυτή τη δύσκολη κατάσταση όσο πιο ανώδυνα γίνεται.

Σκοπός αυτής της μελέτης ήταν να διερευνήσει το πως η εικαστική ψυχοθεραπεία, μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά διαζευγμένων γονιών και κατά συνέπεια τους ίδιους τους γονείς, έτσι ώστε να αντιμετωπίσουν το χωρισμό και τις αρνητικές συνέπειες που προκύπτουν από μια τέτοια κατάσταση. Εντοπίστηκαν επίσης τα χαρακτηριστικά που πρέπει να διακρίνουν τον εικαστικό θεραπευτή που ασχολείται με τα παιδιά αυτά και δόθηκε έμφαση στους τρόπους με τους οποίους ο οικογενειακός εικαστικός θεραπευτής μπορεί να βοηθήσει την οικογένεια που βρίσκεται στα πρόθυρα του διαζυγίου.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από αυτή τη μελέτη είναι τα εξής: επειδή το λεξιλόγιο του παιδιού λόγω ηλικίας είναι περιορισμένο, ο ειδικός θεραπευτής αφήνει αρχικά το παιδί να εκφράσει όλο του το είναι ζωγραφίζοντας και στη συνέχεια συζητώντας μαζί του σχετικά με τη ζωγραφιά του, εξάγει χρήσιμα συμπεράσματα, που αφορούν κυρίως την επίδραση του διαζυγίου στη ζωή, στη συμπεριφορά και στις αντιδράσεις του παιδιού. Οι γονείς από την πλευρά τους θα πρέπει να διατηρήσουν μία καλή σχέση με το παιδί τους και να βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία μαζί του, προκειμένου το παιδί να αισθανθεί ασφάλεια και να εξαληφθούν οι φόβοι εγκατάλειψης που νιώθει. Εξίσου θετικά αποτελέσματα μπορεί να επιφέρει και η συμμετοχή ολόκληρης της οικογένειας σε προγράμματα εικαστικής ψυχοθεραπείας ή η συμμετοχή των γονιών σε ομάδες γονέων. Η παροχή ουσιαστικής και αποτελεσματικής βοήθειας μπορεί επίσης να υπάρξει στις περιπτώσεις κατά τις οποίες, ο εικαστικός θεραπευτής παρατηρήσει τα σχήματα και τα χρώματα που χρησιμοποιεί το μικρό παιδί πριν, κατά τη διάρκεια και στο τέλος της θεραπείας του.

Μετά τη διεκπεραίωση αυτής της μελέτης, προτείνονται οι εξής εισηγήσεις: (α) οι ειδικοί παιδαγωγοί, οι ειδικοί θεραπευτές και οι κοινωνικοί λειτουργοί, γνωρίζουν ότι τα παιδιά μέσα από τις ζωγραφιές τους προβάλλουν το βαθύτερο περιεχόμενο της προσωπικότητάς τους και επειδή ολοένα και αυξάνονται τα διαζύγια στον Ελλαδικό χώρο, κρίνεται σκόπιμη η στελέχωση των σχολείων με άτομα των

παραπάνω ειδικοτήτων. (β) Το σχολείο είναι ο χώρος όπου το παιδί περνά ένα σημαντικό μέρος της ζωής του. Εκεί θα μπορούσαν να γίνονται συζητήσεις σχετικές με το διαζύγιο ενός ζευγαριού, ή να δημιουργηθούν ομάδες παιδιών που αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα, με σκοπό την εξομάλυνση των αρνητικών συναισθημάτων που αισθάνονται τα παιδιά των οποίων οι γονείς χωρίζουν. Όταν τα παιδιά έρθουν σε επαφή με συνομήλικους τους που βιώνουν το ίδιο πρόβλημα, πιο εύκολα αποδέχονται την παρούσα κατάσταση και παύουν να αισθάνονται μειονεκτικά. (γ) Η δημιουργία ομάδων γονέων και η συμμετοχή και των δύο γονιών σε αυτές, με σκοπό την έκφραση των δικών τους συναισθημάτων και την αποδοχή της καινούργιας κατάστασης είναι μία σημαντική δραστηριότητα, η εφαρμογή της οποίας δεν μπορεί παρά να επιφέρει θετικά αποτελέσματα. Και τούτο διότι όταν οι γονείς αντιμετωπίσουν ορθά το όλο ζήτημα του διαζυγίου τους, τα παιδιά τους θα παραδειγματιστούν από αυτούς και οι επιπτώσεις θα είναι λιγότερο οδυνηρές για όλους. (δ) Η κυβέρνηση, τα σχολεία, η εκκλησία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και οι διάφοροι κερδοσκοπικοί και μη οργανισμοί, να δημιουργήσουν προγράμματα τα οποία να αναφέρονται στη θεραπεία μέσω της τέχνης και να κάνουν γνωστά προς το ευρύ κοινό τα ευεργετικά αποτελέσματα που προκύπτουν μέσα από την εφαρμογή της.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ.....	III
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	IV
Κεφάλαιο	
I ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
Το πρόβλημα	1
Σκοπός της μελέτης.....	2
Ορισμοί όρων.....	2
II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	3
ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΟΙ	
- Απόψεις ειδικών, παιδαγωγών και γονιών για το παιδικό σχέδιο.....	4
- Χαρακτηριστικά εικαστικών θεραπευτών.....	7
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ	
- Οικογενειακή εικαστική θεραπεία.....	11
- Ομαδική ψυχοθεραπεία διαζευγμένων γονιών και παιδιών.....	15
III. ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ	
- Το περιεχόμενο της παιδικής ζωγραφικής.....	18
- Χρήση της τέχνης σε παιδιά διαζευγμένων γονιών.....	19
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	
- Η θεραπεία μέσω των εικαστικών στην εκπαίδευση.....	21
- Τέχνη και παιχνίδι.....	23
IV. ΧΡΗΣΗ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ	
- Χαρακτηριστικά παιδικής τέχνης.....	25
- Χρήση χρωμάτων και η ερμηνεία τους.....	26
- Περιπτώσεις Angel και David.....	28
V. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	37
VI. ΠΕΡΙΛΗΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ.....	39
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
Α Εικόνες.....	41
Β Αλληλογραφία.....	49
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι:

Εισαγωγή

Οι λέξεις από μόνες τους σε καμία περίπτωση δεν είναι αρκετές προκειμένου ένα μικρό παιδί να εκφράσει τα συναισθήματά του. Αυτό είναι ακόμα πιο δύσκολο όταν το παιδί βρίσκεται αντιμέτωπο με διάφορες δύσκολες καταστάσεις όπως το διαζύγιο των γονιών του.

Τον τελευταίο καιρό τα διαζύγια αυξάνονται. Ταυτόχρονα αυξάνονται και οι αρνητικές επιπτώσεις που ένα διαζύγιο προκαλεί στη ζωή ενός παιδιού. Σύμφωνα με την Mitchell (1985), το παιδί μπορεί να ανταποκριθεί στο στρες που του προκαλεί το διαζύγιο με διάφορα συναισθήματα –θλίψη, θυμό, απόρριψη, σύγχυση, έκπληξη, κατάθλιψη, ενοχή, ντροπή, αγωνία και σε μερικές περιπτώσεις με ανακούφιση. Όλα αυτά τα ανάμικτα συναισθήματα μπορούν είτε να καλυφθούν είτε να εξωτερικευτούν από το παιδί με διάφορους τρόπους. Σύμφωνα με τη Mayo Clinic (2003), το πως θα αντιδράσει βέβαια το μικρό παιδί έχει να κάνει με τους εξής παράγοντες: ηλικία, φύλο, ψυχοσύνθεση, κατάσταση διαμονής, η ψυχολογική διάθεση του γονιού, η ικανότητα του γονιού να είναι ο μόνος γονιός, οι καινούργιες σχέσεις του γονιού.

Όλα αυτά που συμβαίνουν και όσα νιώθει το παιδί είναι πρωτόγνωρα γι' αυτό και το φοβίζονται, όπως αναφέρει η DeBord (2003). Έρχεται αναπάντεχα αντιμέτωπο με μία κατάσταση την οποία δεν μπορεί να χειριστεί. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, τα αρνητικά συναισθήματα που όπως είναι αναμενόμενο προκαλεί το διαζύγιο στο συναισθηματικό κόσμο του παιδιού, εξαρτώνται κυρίως από τον τρόπο που οι γονείς συμπεριφέρονται απέναντι στο παιδί τους. Εκείνο που μπορούν και που πρέπει να κάνουν οι γονείς, είναι να μάθουν οι ίδιοι να χειρίζονται σωστά την κατάσταση και κατά συνέπεια να βοηθήσουν το παιδί να συμβιβαστεί μ' αυτή την καινούργια και όχι τόσο ευχάριστη κατάσταση.

Η μελέτη αυτή προσπαθεί να διερευνήσει βιβλιογραφικά το γεγονός ότι τα παιδιά τα οποία βρίσκονται αντιμέτωπα με το διαζύγιο των γονιών τους, βιώνουν μία όχι και τόσο ευχάριστη εμπειρία. Έτσι ψάχνουν διεξόδους προκειμένου να εκφράσουν τα συναισθήματα τους που πολλές φορές νιώθουν να τα πνίγουν. Λόγω ηλικίας όμως το λεξιλόγιό τους είναι πολύ φτωχό και άρα αδύνατον να τα βοηθήσει να εκφράσουν με σαφήνεια και αποτελεσματικότητα όλα όσα νιώθουν. Η τέχνη όμως τους δίνει αυτή τη δυνατότητα! Τα βοηθάει να εξωτερικεύσουν όλα όσα τους απασχολούν, αυτά που νιώθουν και δε λένε, αυτά που θέλουν και δε ζητάνε.

Το Πρόβλημα

Στην εποχή μας έχουμε αύξηση των διαζυγίων στα νεαρά κυρίως ζευγάρια με μικρά παιδιά. Φαίνεται ότι οι νέοι αποφασίζουν λίγο βιαστικά και επιπόλαια για τη λήψη μιας τόσο σημαντικής απόφασης και όταν λίγο αργότερα διαπιστώσουν ότι αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στα βάρη που προκύπτουν μέσα από την οικογενειακή τους ζωή, οδηγούνται στο χωρισμό. Τα πράγματα δυστυχώς περιπλέκονται ακόμα παραπάνω όταν το ζευγάρι έχει αποκτήσει μικρά παιδιά, γιατί συνήθως αυτά είναι τα «αθώα θύματα» που πληρώνουν το τίμημα ενός διαζυγίου.

Σκοπός Της Μελέτης

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να διερευνήσει το πως η εικαστική ψυχοθεραπεία, μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά διαζευγμένων γονιών και κατά συνέπεια τους ίδιους τους γονείς, προκειμένου να αντιμετωπίσουν το χωρισμό και τις αρνητικές συνέπειες που προκύπτουν από μια τέτοια κατάσταση.

Οι επιμέρους στόχοι που τέθηκαν είναι:

-να εντοπιστούν τα χαρακτηριστικά που πρέπει να διακρίνουν τον εικαστικό θεραπευτή ο οποίος ασχολείται μ' αυτά τα παιδιά.

-να μελετηθεί το πως η οικογενειακή εικαστική θεραπεία βοηθάει την οικογένεια που βρίσκεται στα πρόθυρα ενός διαζυγίου.

-να γίνει αναφορά στα χαρακτηριστικά των σχεδίων παιδιών διαζευγμένων γονιών.

-να μελετηθούν τα σχέδια παιδιών διαζευγμένων γονιών.

Ορισμοί Όρων

Θεραπεία μέσω εικαστικών: Η θεραπεία μέσω των εικαστικών προέρχεται από δύο κυρίως τομείς: την εικαστική τέχνη και την ψυχολογία. Κι άλλοι όμως πολύ σχετικοί τομείς έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της. Θεραπεία μέσω των εικαστικών σημαίνει στην κυριολεξία τη χρήση των εικαστικών με θεραπευτικό σκοπό. Ζητείται από τους ασθενείς να εκφράσουν τα συναισθήματα, τα όνειρα και τα εσωτερικά τους βιώματα μέσω ποικίλων καλλιτεχνικών μέσων, όπως η ζωγραφική, ο πηλός και άλλα εικαστικά μέσα. (Jennings - Minde, 1999, Σελ.24).

Νηπιακή ηλικία: Ο Παρασκευόπουλος (1985), δίνει τον εξής ορισμό για τη νηπιακή ηλικία: Η νηπιακή ηλικία εκτείνεται από το 3^ο ως το 5^ο ή 6^ο έτος της ηλικίας. Αρχίζει με το τέλος της βρεφικής ηλικίας-όταν το παιδί παύει να είναι εντελώς εξαρτημένο και ανήμπορο, αλλά επιδιώκει και κατακτά μια αυξανόμενη αυτονομία και αυτάρκεια-και τελειώνει με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο-όταν πλέον το παιδί είναι έτοιμο να επιδοθεί στη συστηματική εργασία και μάθηση. Ανάμεσα στα δύο αυτά χρονικά ορόσημα πραγματοποιείται μια πλούσια εξέλιξη με αποτέλεσμα το νήπιο να είναι εντελώς διαφορετικό από το βρέφος. (Παρασκευόπουλος, τόμος 2^{ος}, Σελ.11).

Διαζύγιο: Η εγκυκλοπαίδεια «ΑΚΜΗ» ορίζει το διαζύγιο ως τη διάλυση του γάμου καθώς και το ίδιο το επίσημο έγγραφο της διάλυσής του. Το διαζύγιο στην αρχαία εποχή ήταν κυρίως πρωτοβουλία του συζύγου. Η πιο συνηθισμένη αιτία διαζυγίου ήταν η στειρότητα των γυναικών. Μπορούσαν όμως και οι γυναίκες να πάρουν διαζύγιο αν οι σύζυγοι τις παραμελούσαν. Σε μερικούς λαούς το διαζύγιο δεν απαιτούσε μεγάλες διατυπώσεις. Πιο συνηθισμένο ήταν το διαζύγιο στη ρωμαϊκή εποχή. Το 1979 ψηφίστηκε και στην Ελλάδα ο θεσμός του αυτόματου διαζυγίου. (Εγκυκλοπαίδεια «ΑΚΜΗ», τόμος 5^{ος}, Σελ.256).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II:

Ιστορική Αναδρομή

Η «Θεραπεία μέσω Τέχνης» ή Εικαστική Θεραπεία αντλεί τη φιλοσοφία της από τη δύναμη που έχει η Τέχνη ως λυτρωτική πράξη για τον άνθρωπο (Πράττου, 1999, Σελ.537). Σύμφωνα με την Πράττου (1999), η χρήση των εικαστικών ως θεραπευτικού μέσου αν και χρονολογείται από την εποχή της ζωγραφικής των σπηλαίων, μόλις πρόσφατα οι σύγχρονοι θεραπευτές άρχισαν να μελετούν τη «μαγική δύναμη της εικόνας» με τη μορφή της θεραπείας. Αν κάνουμε μία μικρή αναδρομή, θα δούμε ότι ήδη από την αρχαιότητα, συναντάμε δείγματα τα οποία θεωρούνταν ότι είχαν μαγική δύναμη. Τέτοια δείγματα θεωρούνται τα αγαλματίδια της γονιμότητας και τα ομοιώματα «βουντού». Εξάλλου, σε πρωτόγονες φυλές, η τεχνική σε άμμο είναι μία από τις πολλές τελετουργίες που συμπεριλαμβάνουν τη δημιουργία ομοιωμάτων με σκοπό τη θεραπεία τόσο του σωματικού όσο και του ψυχικού πόνου. Συνήθως βέβαια όλα αυτά ασκούνται από το μάγο της φυλής, δηλαδή το θεραπευτή της. Παρ' όλα αυτά όμως δεν είναι λίγες οι φορές όπου η τέχνη χρησιμοποιείται από το ίδιο το άτομο σε μία ασυνείδητη προσπάθεια προκειμένου να αυτοθεραπευτεί ή για να δείξει στους άλλους ότι χρειάζεται βοήθεια.

Στην Ελλάδα, οι πρώτες «νύξεις» για το πως η ζωγραφική μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μέσο επικοινωνίας και συναλλαγής σε ομάδες γίνονται το 1976.

Όμως οι πρώτες εφαρμογές Εικαστικής Θεραπείας με παιδιά, οικογένειες και ειδικευόμενους ψυχολόγους πραγματοποιείται πολύ αργότερα. Το 1985 η Τέσσα Πράττου, εξελικτική ψυχολόγος και εικαστική θεραπεύτρια, αναλαμβάνει μια τέτοια πρωτοβουλία στο Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρωπίνων Σχέσεων και στην Ειδική Διαγνωστική Μονάδα του Ιδρύματος Ερευνών για το Παιδί «Σπύρος Δοξιάδης».

Η Πράττου (1999), αναφέρει επίσης ότι στο Αιγινήτειο Νοσοκομείο ημέρας, την ίδια εποχή, η ψυχολόγος Ελένη Γύρα, χρησιμοποιεί τη ζωγραφική ως μέσο επικοινωνίας με ομάδες ασθενών. Παράλληλα το 1985 έως και το 1987 το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς διοργανώνει και διεξάγει σεμινάρια με θέμα «Η θεραπευτική ιδιότητα της Τέχνης και τα Παιδιά με Ειδικές Ανάγκες». Τα σεμινάρια αυτά συντονίζει η Νιζέττα Αναγνωστοπούλου και η Τέσσα Πράττου.

Το 1989 ιδρύεται το Κέντρο Τέχνης&Ψυχοθεραπείας το οποίο σε συνεργασία με κορυφαίους Ευρωπαίους εικαστικούς θεραπευτές, όπως η Diane Waller, Michael Edwards, David Maclagan κ.ά. προσφέρει ένα τετραετές εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην Εικαστική Θεραπεία. Στο Πρόγραμμα μετεκπαίδευσης στην Εικαστική Θεραπεία διδάσκουν οι εικαστικοί θεραπευτές Ν. Αναγνωστοπούλου, η ίδια η Τ. Πράττου, Ι. Κιλίμη κ.ά. και αυτό είναι το μοναδικό πρόγραμμα στον ελληνικό χώρο το οποίο αρχίζει να έχει διεθνή απήχηση.

Όπως αναφέρει η Πράττου (1999), το 1989, η Ν. Αναγνωστοπούλου εκπροσωπεί την Ελλάδα στο San Francisco της Αμερικής, στη συνάντηση του Διεθνούς Δικτύου Εικαστικών Θεραπευτών (I.N.G.), του συλλόγου για τη συνένωση των επαγγελματιών του χώρου σε διεθνές επίπεδο.

Η Πράττου (1999), αναφέρει επίσης ότι από το 1995, ξεκινά η εκδοτική σειρά των Ελληνικών Γραμμάτων και του Κέντρου Τέχνης και Ψυχοθεραπείας «Νέοι Δρόμοι στην Ψυχοθεραπεία». Η σειρά αυτή αναφέρεται σε βιβλία της παγκόσμιας

βιβλιογραφίας στην Εικαστική Θεραπεία, της θεωρίας και της εφαρμογής της, τα οποία μεταφράστηκαν στην ελληνική γλώσσα. Αυτή η ενέργεια συνέβαλε θετικά στην προώθηση της Εικαστικής Θεραπείας στην Ελλάδα. Επίσης, η διάδοση της Εικαστικής Θεραπείας προωθείται από ανοικτές στο ευρύ κοινό εκδηλώσεις (Ίδρυμα Γαλανδρή – Χορν 1996, Στοά Βιβλίου 1998).

Εικαστική Θεραπεία και Ειδικοί

Απόψεις Ειδικών, Παιδαγωγών Και Γονιών για το Παιδικό Σχέδιο.

Σύμφωνα με τους Γκλυν και Άντζελ (1997), η θεραπεία μέσω της τέχνης, όπως διεξάγεται συνήθως, βασίζεται στην υπόθεση ότι η έκφραση συναισθήματος στην τέχνη έχει θεραπευτικά αποτελέσματα. Στη θεραπεία μέσω της τέχνης ο ασθενής ενθαρρύνεται να κάνει σχέδια (ή ζωγραφιές, μοντέλα, αγάλματα κ.ά.) με την παρουσία του θεραπευτή, ο οποίος θα ενθαρρύνει ή θα οδηγήσει το παιδί στην καλλιτεχνική δουλειά. Μερικές φορές το παιδί καλείται να σχεδιάσει οτιδήποτε το ευχαριστεί και άλλες φορές ο θεραπευτής μπορεί να δίνει συγκεκριμένες εντολές όπως «ζωγράφησε την οικογένειά σου».

Όταν το παιδί πάρει εντολή να σχεδιάσει την οικογένειά του, ο ειδικός καλείται να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός, μιας και το παιδί τη στιγμή που θα πάρει το χαρτί και το μολύβι στα χέρια του, θ' αρχίσει να προβάλλει τα συναισθήματα, τις ιδέες και τα κίνητρά του στη ζωγραφιά του. Είναι δε απαραίτητο όπως τονίζει η Καρέλλα (1991), να σημειώνεται από τον ειδικό η σύνθεση της αληθινής οικογένειας του παιδιού, γιατί η πιστότητα με την οποία το παιδί έχει αναπαράγει την οικογένεια του έχει μεγάλη σημασία. Και τούτο διότι τα παιδιά διαζευγμένων γονιών πολλές φορές ζωγραφίζουν την οικογένεια τους όπως θα ήθελαν να είναι και όχι όπως είναι τώρα. Έτσι αν ο θεραπευτής γνωρίζει την αλήθεια, θα μπορέσει να συγκρίνει το σχέδιο του παιδιού με την πραγματικότητα και θα καταφέρει να δουλέψει μαζί του ουσιαστικά και αποτελεσματικά.

«Η ανάλυση του παιδικού σχεδίου είναι πολύτιμο εργαλείο για τον ειδικό αλλά και για τον παιδαγωγό και το γονιό, που είναι κοντά στο παιδί. Είναι προνομιακό μέσο για να δημιουργήσει κανείς βαθύτερη επαφή με την παιδική ψυχή. Το σχέδιο είναι μέρος της ζωής του παιδιού όπως και το γέλιο ή η κίνηση. Δεν είναι ποτέ ακίνητο, στατικό και αμετάβλητο. Εξελίσσεται πάντα και δείχνει το στιγμιαίο και τη συγκίνηση. Γι' αυτό είναι πλούσιο και έντονο».

(Καρέλλα, 1991, Σελ. 64)

Στην περίπτωση που ένα ζευγάρι αποφασίσει να χωρίσει, ο πατέρας συνήθως φεύγει από το σπίτι. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι εγκαταλείπει το παιδί ή ότι δεν το αγαπά πια. Το μικρό παιδί όμως παρ' όλα αυτά, αντιλαμβάνεται διαφορετικά αυτή την απομάκρυνση του γονιού από τη ζωή του. Η συγκεκριμένη αντίληψη επηρεάζει αρνητικά το συναισθηματικό και ψυχολογικό κόσμο του και αυτό απεικονίζεται ξεκάθαρα στις ζωγραφιές του.

Με βάση τα παραπάνω οι ειδικοί καταλήγουν στα εξής συμπεράσματα: η μακρόχρονη απουσία του πατέρα από τη ζωή του παιδιού, κάνει αισθητή την επίδρασή της στην ανάπτυξη του «Υπερεγώ», στην αποκατάσταση της σεξουαλικά επαρκούς προσωπικής του εικόνας και στην εμφάνιση αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Όπως αναφέρει η Καρέλλα (1991), ακόμα και στις περιπτώσεις που το παιδί πετύχει εν μέρει πάντα, να καλύψει την απουσία του πατέρα του με εξιδανικευμένα φαντάσματα, η ανάπτυξή του τείνει να είναι άνιση και ασταθής. Δεν είναι ικανό να ελέγξει την επιθετικότητα και την κινητικότητα του, παρουσιάζει καταθλιπτικά στοιχεία, είναι ανήσυχο και νιώθει αισθήματα ενοχής σε υπερβολικό βαθμό.

Από την άλλη, σύμφωνα με την Καρέλλα (1991), η αναχώρηση του πατέρα-σε περίπτωση χωρισμού ή διαζυγίου των γονιών- έχει αντίκτυπο στην εκτίμηση του μικρού αγοριού προς τον ίδιο του τον εαυτό και συμβάλλει στη δημιουργία της αρνητικής προσωπικής του εικόνας και στην αύξηση των δυσκολιών στις διαπροσωπικές του σχέσεις. Το μικρό κορίτσι το οποίο στερείται την πατρική παρουσία, παρουσιάζει οριακή θηλυκή ταυτότητας, ανεπαρκή κοινωνική προσαρμογή, επιθετικότητα προς τον εαυτό του και εξάρτηση από τη μητέρα της.

Εν κατακλείδι όποιο ρόλο και αν διαδραματίζουμε στη ζωή του παιδιού (γονιός, παιδαγωγός ή ειδικός), πρέπει να γνωρίζουμε ότι το παιδί μέσα από τα σχέδια του προβάλλει το βαθύτερο περιεχόμενο της προσωπικότητάς του. Όλα του τα θέλω, τα συναισθήματα που κρύβει βαθιά μέσα στην ψυχή του, τις ανάγκες του, οτιδήποτε το πληγώνει ή το κάνει ευτυχισμένο. Και μόνο όταν οι ενήλικες, οι οποίοι αποτελούν σημαντικές και απαραίτητες μορφές στη ζωή των παιδιών συμβιβαστούν με τα δικά τους συναισθήματα, θα καταφέρουν να σταθούν δίπλα στο παιδί τους, να το κατανοήσουν και να το βοηθήσουν.

Κοινωνικοί Λειτουργοί και Εικαστική Θεραπεία

Σύμφωνα με την Φιλίππιδου (χ.χ.), ότι είναι για τον ενήλικο ο λόγος, είναι για το παιδί το ιχνογράφημα, η ζωγραφική με χρώματα και ο πηλός ή οι πλαστελίνες. Η ομιλία στο παιδί είναι ασχημάτιστη και η ικανότητα για έκφραση είναι ατελής.

Το παιδί ηλικίας 3-5 ετών νιώθει διάφορα συναισθήματα τα οποία είναι πειστικά και ζητούν επίμονα να εκφραστούν. Έτσι, με το μολύβι πάνω στο χαρτί και με τα διάφορα χρώματα, το παιδί καταφέρνει να ζωντανέψει, να δώσει δηλαδή σάρκα και οστά στις σκέψεις και στα συναισθήματά του.

Σύμφωνα με τη Φιλίππιδου (χ.χ.), θα πρέπει να γνωρίζουμε πως όταν βλέπουμε ένα μικρό παιδί να ζωγραφίζει, δε ζωγραφίζει πράγματα ούτε το ενδιαφέρει η πιστή απεικόνιση του κόσμου γύρω του. Τα μικρά παιδιά, δεν έχουν πρόθεση τα σχέδια τους να παριστάνουν κάτι συγκεκριμένο. Σε αντίθεση με έναν καλλιτέχνη ο οποίος ζωγραφίζει τα πράγματα ρεαλιστικά, το μικρό παιδί σχεδιάζει τα συναισθήματά του. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο ο κοινωνικός λειτουργός έχει πολλά να μάθει για τον ψυχικό κόσμο του παιδιού που ασχολείται με τη ζωγραφική. Ιδιαίτερα όταν το παιδί είναι μέλος μιας οικογένειας που αντιμετωπίζει διάφορα προβλήματα και έχει σα μόνη διέξοδο και έκφραση των συναισθημάτων του τη ζωγραφική. Κάθε παιδικό σχέδιο είναι μοναδικό, έχει νόημα και εκφράζει τον ψυχισμό του μικρού δημιουργού του. Αν ο κοινωνικός λειτουργός προσπαθήσει να μάθει τί σκεφτόταν και τί αισθανόταν το παιδί όταν έφτιαχνε τη ζωγραφιά του, θα δυσκολευτεί να τα καταφέρει χρησιμοποιώντας το λόγο, γιατί το λεξιλόγιο του παιδιού είναι φτωχό και τα αισθήματα του όχι και πολύ ξεκαθαρισμένα.

Όπως αναφέρει η Φιλίππιδου (χ.χ.), το παιδί από τη στιγμή που θα πιάσει το μολύβι στα χέρια του, αρχίζει να δημιουργεί. Όσα δεν μπορεί ή όσα δεν το αφήνουν να πει με λέξεις, τα λέει μέσα από τις ζωγραφιές του. Η καλή ή η κακή κατάσταση στο σπίτι, η ελευθερία ή η καταπίεση που βιώνει από τους οικείους του, η στοργή ή η

έλλειψη αγάπης που νιώθει, οι ελπίδες, οι προσδοκίες και τα όνειρα του αποτυπώνονται σ' ένα κομμάτι χαρτί. Και όταν ο κοινωνικός λειτουργός πάρει στα χέρια του το χαρτί αυτό, μπορεί να καταλάβει αν τα πράγματα είναι καλά ή όχι. Για το λόγο αυτό το ιχνογράφημα πρέπει να είναι ελεύθερο. Η βία και η παρεμπόδιση της ελεύθερης έκφρασης των συναισθημάτων των παιδιών, δεν τα αφήνει να δημιουργήσουν, να τυπώσουν στο χαρτί αυτό που πραγματικά αισθάνονται, αλλά κυρίως εμποδίζει την έμφυτη τάση τους για αυτοέκφραση.

Σύμφωνα με τη Φιλιππίδου (χ.χ.), από τη στιγμή που το μικρό παιδί θα πάρει στα χέρια του ένα μολύβι κι ένα χαρτί κι αρχίσει να μουντζουρώνει, οι μεγάλοι θα πρέπει να δείξουν κατανόηση και να ενθαρρύνουν αυτή την ανάγκη του παιδιού τους. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να περιφρονήσουν και να κρίνουν αρνητικά τις απόπειρες του παιδιού. Μέσα από τις συμβουλές τους, θα πρέπει να δίνουν θάρρος στο παιδί τους να συνεχίσει να δημιουργεί και να εκφράζεται. Αν αρνηθούν να το κάνουν αυτό, τότε θα φέρουν το μικρό παιδί σε μία πολύ δεινή θέση, θα του προκαλέσουν σύγχυση, θα λέει ψέματα και θα υποκρίνεται.

Όπως υποστηρίζει η Φιλιππίδου (χ.χ.), η ελεύθερη έκφραση και δημιουργία είναι μία ζωτική ανάγκη για όλους τους ανθρώπους και κυρίως για τα μικρά παιδιά τα οποία αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα. Η ανικανότητα χρησιμοποίησης τόσο του γραπτού όσο και του προφορικού λόγου, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ενός άλλου προβλήματος π.χ. μία αναπηρία ή ένα διαζύγιο, κάνουν την έκφραση των συναισθημάτων του παιδιού δυσκολότερη. Κοντά στον κοινωνικό λειτουργό το παιδί θα έχει την ευκαιρία να εκφραστεί ελεύθερα και ανεμπόδιστα. Δεν θα χρειασθεί να προσποιείται ότι είναι καλά όταν δεν είναι, δεν θα υποκρίνεται συμπεριφορές που του επιβάλλονται, δεν θα καταπιέζει τα συναισθήματά του. Θα είναι ο εαυτός του. Θα ζωγραφίσει αυτά που νιώθει, αυτά που βλέπει, αυτά που θέλει να γίνουν. Μόνο όταν γίνει αυτό σύμφωνα με τη Φιλιππίδου, θα μπορέσει ο κοινωνικός λειτουργός να θέσει τις βάσεις για μία ομαλή εξέλιξη και ωρίμανση της προσωπικότητας του παιδιού.

Συμπερασματικά:

(α) Σύμφωνα με τη Φιλιππίδου (χ.χ.), ο κοινωνικός λειτουργός θα χρησιμοποιήσει το ιχνογράφημα του παιδιού προκειμένου να το γνωρίσει καλύτερα και να σχηματίσει μία πιο ολοκληρωμένη άποψη για την προσωπικότητα του. Μόνο τότε θα μπορέσει να το βοηθήσει να κοινωνικοποιηθεί. Απαραίτητη προϋπόθεση για κάτι τέτοιο, είναι η εξ' αρχής πληροφόρηση του κοινωνικού λειτουργού για τις συνθήκες και το περιβάλλον μέσα στο οποίο το παιδί ζει και μεγαλώνει.

(β) Η ζωγραφική είναι για το μικρό παιδί μία μορφή έκφρασης και ψυχαγωγίας. Μέσα από τα σχέδια τους όπως υποστηρίζει η Φιλιππίδου (χ.χ.), τα παιδιά εκφράζουν τις πιο κρυφές επιθυμίες τους, τα θέλω και τα όνειρά τους, τις συναισθηματικές τους ανάγκες, διάφορες καταστάσεις που επικρατούν στο οικογενειακό τους περιβάλλον, ακόμη και την ιδέα που έχουν για τον εαυτό τους και για τον κόσμο γύρω τους. Έτσι εκτονώνονται, εκφράζονται, επικοινωνούν με τους γύρω τους, μαθαίνουν να μοιράζονται, συνειδητοποιούν θετικά ή αρνητικά στοιχεία του εαυτού τους και με τη βοήθεια του κοινωνικού λειτουργού αποκτούν μία σωστή ιδέα για τον εαυτό τους. Άρα αν η ζωγραφική ή το ιχνογράφημα χρησιμοποιηθούν με αυτό τον τρόπο, μπορούν να λειτουργήσουν σαν θεραπευτικό μέσο σε πολλές δύσκολες και φαινομενικά δυσεπίλυτες καταστάσεις.

Χαρακτηριστικά Εικαστικών Θεραπευτών

Ειδικά στις μέρες μας δεν είναι εύκολο το να είσαι παιδί. Κυρίως όταν βιώνεις καταστάσεις όπως το διαζύγιο των γονιών σου, άγχος, πίεση ή άλλα προβλήματα. Και μερικά παιδιά επειδή δεν μπορούν να εναρμονιστούν με αυτά τα προβλήματα, καταφεύγουν στη θεραπεία μέσω της τέχνης. Στην παρούσα θεραπεία, η εκφραστική τέχνη, τα σύμβολα, οι εικόνες και το παιγνίδι ισοδυναμούν με τα συναισθήματα και προσφέρουν στα παιδιά την ευκαιρία για μια ασφαλή έκφραση των δύσκολων συναισθημάτων και των εμπειριών τους. Κάτι τέτοιο γίνεται πολύ πιο ευχάριστα και εύκολα αν ο εικαστικός θεραπευτής διαθέτει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. (Banana Splits, Children's Support Group, 2004)

Σύμφωνα με την Aron (1997), στις πρώτες συνεδρίες, σκοπός του εικαστικού θεραπευτή, είναι να τον εμπιστευτεί το παιδί και να καταφέρει να αναπτύξει μαζί του μια θετική σχέση. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα πρέπει αφενός να δείχνει σταθερότητα και αφετέρου να μη φοβίζει το παιδί. Κατά την περίοδο αυτή, η κατάσταση θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο ευχάριστη για το παιδί. Σ' αυτό το διάστημα, ο θεραπευτής σκοπεύει με απλά λόγια να βοηθήσει το παιδί να καταλάβει τους κανόνες αυτού του ιδιαίτερου «παιγνιδιού». Πρέπει λοιπόν ο εικαστικός θεραπευτής να μην είναι άκαμπτος και σκληρός, να είναι φιλικός χωρίς να γίνεται υπερβολικά διαχυτικός, να δείχνει το ενδιαφέρον του χωρίς να είναι εκμυστηρευτής του παιδιού.

Το παιδί του οποίου οι γονείς έχουν πάρει διαζύγιο, κρύβει μέσα του πολλές πηλές. Η απογοήτευση, ο πόνος και η θλίψη για το χωρισμό των γονιών του, θα το συνοδεύει σε όλη του τη ζωή. Όλη αυτή η πίκρα αποτυπώνεται στα σχέδια του και όταν νιώσει άνετα με το θεραπευτή, αρχίζει να του κάνει διάφορες ερωτήσεις. Είναι πολύ χρήσιμο ο εικαστικός θεραπευτής να απαντάει στις ερωτήσεις που του κάνει το παιδί με σαφήνεια και χωρίς υπεκφυγές.

Πιο αναλυτικά τα χαρακτηριστικά που πρέπει να διέπουν τη σχέση του εικαστικού θεραπευτή με το θεραπευόμενο είναι τα εξής: η εμπιστοσύνη, η διακινδύνευση, η επικοινωνία, η αντιμετώπιση, η κατανόηση, η προσαρμογή και ο χειρισμός της πραγματικότητας και τέλος ο αποχωρισμός.

Εμπιστοσύνη: Όπως αναφέρει η Aron (1997), τα αισθήματα εμπιστοσύνης και πίστης χρειάζονται διαφορετικό χρόνο για να αναπτυχθούν από παιδί σε παιδί και γι' αυτό ο θεραπευτής πρέπει να δείχνει υπομονή. Ένα παιδί που προέρχεται από χωρισμένη οικογένεια, αισθάνεται ήδη αρκετή αβεβαιότητα και άγχος και πολύ δύσκολα θα εμπιστευτεί το θεραπευτή. Αν η συμπεριφορά του θεραπευτή είναι ασταθής, τότε μόνο επιδείνωση της καταστάσεως μπορεί να επιτευχθεί. Αντίθετα, αν το παιδί συναντιέται με το θεραπευτή σε συγκεκριμένο μέρος και χρόνο, αν έχει πάντα στη διάθεση του τα ίδια υλικά, αν τα υλικά αυτά είναι τακτοποιημένα και τοποθετημένα στην ίδια θέση, αν σε κάθε συνάντηση γίνονται οι ίδιες τυπικές διαδικασίες (καλημέρισμα, τακτοποίηση του χώρου, αποχαιρετισμός), τότε το παιδί πολύ πιο εύκολα θα τον εμπιστευτεί.

Ένα άλλο στοιχείο που έχει επίσης μεγάλη σημασία είναι η προστασία του παιδιού από άσκοπες αδιακρίσιες και «προδοσίες». Για το λόγο αυτό η Aron (1997), υποστηρίζει ότι κάθε φορά ο θεραπευτής πρέπει να βεβαιώνεται ότι δεν θα υπάρχουν διακοπές και επεμβάσεις στο χώρο και στο χρόνο που διατίθεται για το παιδί. Επίσης ο θεραπευτής οφείλει να εξηγήσει στο παιδί τους λόγους για τους οποίους κρατάει σημειώσεις. Όλα τα παιδιά και κυρίως αυτά που αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα όπως ένα διαζύγιο, δύσκολα μιλάνε ανοικτά για τους πιο ενδόμυχους φόβους, τις σκέψεις που τα βασανίζουν και τις φαντασιώσεις τους ακόμα και όταν

βρίσκονται κάτω από τις πιο ευνοϊκές συνθήκες. Για το λόγο αυτό και επειδή είναι αντιεπαγγελματικό και αντιδεοντολογικό το να συζητάμε αυτά που μας εμπιστεύθηκε το παιδί με κάποιον που δε συμμετέχει στη θεραπεία, δεν πρέπει να αποκαλύπτουμε «εμπιστευτικές» πληροφορίες στους γονείς, στους δασκάλους ή σε άλλους ανθρώπους που έχουν σχέση με το παιδί, χωρίς το ίδιο να το γνωρίζει.

Διακινδύνευση: Σύμφωνα με την Αγον (1997), η διακινδύνευση αποκάλυψης θαμμένων σκέψεων και αισθημάτων, κρυμμένων ακόμα και για το ίδιο το παιδί, είναι αναπόφευκτα μια αργή διαδικασία, έστω και αν αρχικά φαίνεται διαφορετική. Είναι αλήθεια πολύ δύσκολο για τα μικρά παιδιά τα οποία δεν έχουν ακόμα κατακτήσει τη γλώσσα, να μπορέσουν λεκτικά να εκφράσουν αυτά που αισθάνονται σχετικά με το διαζύγιο των γονιών τους. Η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται αργά ακόμα και στις ζωγραφιές των παιδιών. Στην αρχή είναι διστακτικά και επιφυλακτικά. Η τέχνη όμως τα χαλαρώνει, τα λυτρώνει και τους δίνει την ευκαιρία να δώσουν μορφή σε οτιδήποτε τα απασχολεί και δεν μπορούν να εκφράσουν με λόγια.

Επικοινωνία: Η επικοινωνία με κάποιον που δεν θέλει ή δεν μπορεί να μιλήσει είναι μια ιδιαίτερα δύσκολη κατάσταση. Όπως υποστηρίζει η Αγον (1997), σ' αυτές τις περιπτώσεις η έκφραση μέσω της τέχνης αποκτά ένα βασικό πλεονέκτημα. Για να υπάρξει εμπιστοσύνη και να μπορέσει το παιδί να διακινδυνεύσει να αντιμετωπίσει τους εσωτερικούς του φόβους, πρέπει αρχικά να βρεθούν τρόποι επικοινωνίας οι οποίοι να έχουν νόημα και για τις δύο πλευρές. Θα χρειαστεί χρόνος και ίσως και κάποιες δοκιμές και λάθη, έως ότου μπορέσει ο θεραπευτής να ανακαλύψει τα λόγια, τις εικόνες και τα πλαίσια αναφοράς που ταιριάζουν σε κάθε παιδί.

Σύμφωνα με την Καρέλλα (1991), κάθε παιδί είναι μοναδικό και χρειάζεται να χρησιμοποιηθεί διαφορετικός τρόπος προσέγγισής του από το θεραπευτή. Ακόμα και όταν τα παιδιά διαζευγμένων γονιών αρνούνται να δώσουν στο θεραπευτή πληροφορίες για την οικογένεια τους, ο τρόπος με τον οποίο ζωγραφίζουν (δηλ. ποιος γονιός ζωγραφίζεται πρώτος, ποια άτομα ενώ υπάρχουν παραλείπονται από το σχέδιο, τα χρώματα που χρησιμοποιεί το παιδί κ.ά.), μαρτυράνε πολλά. Για να επιτευχθούν όμως σπουδαία αποτελέσματα, ο θεραπευτής θα πρέπει να βρει τρόπους με τους οποίους θα δημιουργήσει μία αποτελεσματική επικοινωνία με το παιδί.

Αντιμετώπιση: Το πιο δύσκολο ίσως μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας με τα παιδιά όπως αναφέρει η Αγον (1997), είναι η στιγμή που το παιδί όχι μόνον έχει εκφράσει κάτι επικίνδυνο, αλλά είναι πια έτοιμο (αν και αμφιθυμικά) να το αντιμετωπίσει. Σύμφωνα με την Αγον (1997), οι θεραπευτές μέσω των εικαστικών όμως καλούνται συχνά να εργαστούν ανεξάρτητα και κυρίως με παιδιά που δεν μπορούν να προσεγγίσουν με άλλους τρόπους. Όταν λοιπόν τα εικαστικά είναι ο μόνος τρόπος θεραπείας, είναι πιθανόν καμιά φορά να μην επαρκούν. Τότε η θεραπεία επεκτείνεται σε βάθος και σε πλάτος και υιοθετούνται και άλλες μορφές επικοινωνίας, όπως είναι το θέατρο, ο χορός, η μουσική και η ποίηση.

Δεν είναι καθόλου εύκολη η αντιμετώπιση των τρομακτικών φαντασιώσεων και των συναισθημάτων των μικρών παιδιών, κυρίως όταν αυτά συνδέονται με ένα ανεπιθύμητο διαζύγιο. Το μικρό παιδί δημιουργεί κάποιους αμυντικούς μηχανισμούς και προσπαθεί να προστατευτεί μέσα από αυτούς. Για παράδειγμα, μπορεί να φαντάζεται και να προσποιείται ότι ο πατέρας του ζει μαζί του και ότι καθημερινά κάνουν διάφορες δραστηριότητες μαζί, πράγμα το οποίο δεν αληθεύει. Τότε, σύμφωνα με την Αγον (1997), ο εικαστικός θεραπευτής πρέπει αφού έχει αναπτύξει μία σχέση εμπιστοσύνης με το παιδί, να αντιμετωπίσει τις προηγούμενες ασυνείδητες-και συνεπώς μη αποδεκτές- επιθυμίες και σκέψεις του.

Κατανόηση: Σύμφωνα με την Αγον θα περάσει αρκετός καιρός από τη στιγμή που θα κάνουν αμυδρά την εμφάνισή τους οι συγκρούσεις του εαυτού μέχρις ότου το

παιδί θα μπορέσει να αποδεχθεί με άνεση και χωρίς περιττό άγχος αυτά τα «μυστικά» που προηγούμενως έμεναν κρυμμένα.

Δύσκολα οι ενήλικες αποδέχονται το χωρισμό και συμβιβάζονται με τα συναισθήματά τους. Ακόμα πιο δύσκολο γίνεται αυτό από την πλευρά των παιδιών, διότι δεν μπορούν να αποδεχθούν το ότι οι γονείς τους δεν θα είναι πια μαζί. Και μόνο η ιδέα αυτή, τα αγχώνει, τα αποδιοργανώνει, τα θλίβει αφάνταστα. Χρειάζονται έτσι αρκετό χρόνο για να μπορέσουν να κατανοήσουν όλα αυτά που συμβαίνουν, να αποδεχθούν την καινούργια κατάσταση και να μπορέσουν να εκφράσουν τα αληθινά αισθήματα που τους προκαλεί το διαζύγιο των γονιών τους.

«Παρότι αυτή η διαδικασία φαίνεται στο θεραπευτή ως «στασιμότητα», είναι απαραίτητο στο παιδί το οποίο ακολουθεί μια διαδικασία ανάλογη με την «απευαισθητοποίηση» και αποκτά σταδιακά όλο και μεγαλύτερη άνεση απέναντι σε ιδέες και αισθήματα που προηγούμενως δεν ήταν αποδεκτά».

(Aron, 1997, Σελ. 122).

Αποδοχή: Όπως υποστηρίζει η Aron (1997), είναι πραγματικά πολύ δύσκολη η αντιμετώπιση των συναισθημάτων που μας προκαλεί μία καινούργια και στρεσογόνα κατάσταση. Είναι όμως ακόμα πιο δύσκολη η αποδοχή των συναισθημάτων αυτών. Τα παιδιά χωρισμένων γονιών κρύβουν τα συναισθήματά τους και πολλές φορές, αρνούνται ότι αισθάνονται πόνο, θλίψη, λύπη, θυμό, αγανάκτηση. Θα θεραπευτούν όμως όταν αποδεχτούν την ύπαρξη αυτών των αρνητικών συναισθημάτων και αφού τα εκφράσουν είτε λεκτικά, είτε μέσω των ζωγραφιών τους.

Προσαρμογή και χειρισμός της πραγματικότητας: Όταν το μικρό παιδί έρθει για θεραπεία, δεν έχει ακόμα προσαρμοστεί με το διαζύγιο του πατέρα και της μητέρας του. Δεν πιστεύει ότι κάτι τέτοιο είναι οριστικό και προβαίνει σε διάφορες ενέργειες με στόχο να αλλάξει την κατάσταση αυτή. Σύμφωνα με την Aron (1997), ο θεραπευτής θα το βοηθήσει να προσαρμοστεί μ' αυτή την απόφαση των γονιών του, να την αποδεχθεί αφού πρώτα κατανοήσει τους λόγους που οδήγησαν τους γονείς του σε μια τέτοια απόφαση και τέλος να χειριστεί την πραγματικότητα ως έχει.

Αποχωρισμός: Σύμφωνα με την Aron (1997), στο τέλος κάθε θεραπείας είναι αναπόφευκτο το παιδί να έχει ανάμεικτα συναισθήματα για το τέλος μιας σχέσης που έχει αποκτήσει γι' αυτό μεγάλη σημασία. Από τη μια το μικρό παιδί θα αισθάνεται θυμωμένο απέναντι στο θεραπευτή, γιατί το εγκαταλείπει και από την άλλη θα νιώθει ευγνωμοσύνη, γιατί το βοήθησε προκειμένου ν' απαλλαγεί από τα αρνητικά συναισθήματα και τις σκέψεις που του προκάλεσε ο χωρισμός των γονιών του.

«Πρέπει πάντοτε να έχουμε υπόψη μας ότι όλη η θεραπευτική διαδικασία μέσω των εικαστικών συμπεριλαμβάνει τον αποχωρισμό-τον αποχωρισμό των γεγονότων από τις φαντασιώσεις, της πραγματικότητας από τη φαντασία και με μια βαθύτερη έννοια, τον αποχωρισμό του παιδιού από τις συγκρούσεις που του προκάλεσαν δυστυχία».

(Aron, 1997, Σελ.127).

Καλό είναι ο εικαστικός θεραπευτής να προετοιμάζει το παιδί για τον επερχόμενο αποχωρισμό τους. Κάτι τέτοιο θα είναι πολύ βοηθητικό για το μικρό παιδί και θα φύγει από τη θεραπεία έχοντας στο μυαλό του μόνο θετικές σκέψεις. Θα αισθάνεται τυχερό που ο θεραπευτής το αποδέχθηκε και το βοήθησε προκειμένου να

βρει τον εαυτό του μέσω των εικαστικών. Το άγχος του αποχωρισμού θα μειωθεί σημαντικά και τα δυσάρεστα συναισθήματα θα δώσουν τη θέση τους σε ευχάριστες για το μέλλον σκέψεις.

Ο Lyness (2002), υποστηρίζει ότι ίσως τα παιδιά αισθανθούν πολύ καλύτερα αργότερα όταν μιλήσουν σ' έναν θεραπευτή, σύμβουλο ή κοινωνικό λειτουργό. Αυτοί οι ενήλικες εκπαιδεύονται στο να μιλούν σε κόσμο σχετικά με τα προβλήματά τους και να βοηθούν σημαντικά τους άλλους να κατανοήσουν και να αποδεχθούν τα συναισθήματά τους. Υπάρχουν επίσης ομάδες υποστήριξης στα σχολεία και σε άλλα μέρη στην κοινότητα όπου τα παιδιά μπορούν να γνωρίσουν κι άλλα παιδιά χωρισμένων γονιών ή γονιών που πρόκειται να χωρίσουν και να συζητήσουν μαζί τους. Υπάρχουν επίσης πολλά βιβλία σχετικά με το διαζύγιο τα οποία είναι ειδικά γραμμένα για παιδιά.

Δυστυχώς όμως δεν είναι λίγοι εκείνοι οι οποίοι κρύβουν καλά τα προβλήματα τους και ενώ χρειάζονται τη βοήθεια ενός ειδικού, την αρνούνται. Ίσως γιατί δε θέλουν να στιγματιστούν αυτοί αλλά κυρίως τα παιδιά τους, να γίνουν αντικείμενο σχολιασμού από τους συνανθρώπους τους ή επειδή πιστεύουν ότι μία τόσο «προοδευτική» θεραπεία όπως η θεραπεία μέσω της τέχνης θα μπορούσε να τους βοηθήσει. Τις παραπάνω ανησυχίες τις αναιρεί και τις καθησυχάζει το ακόλουθο παράδειγμα. Ένα παράδειγμα που παρουσιάζεται από τη Banana Splits (2004), μία ομάδα υποστήριξης παιδιών.

Η Ellen είναι ένα ήσυχο, επτάχρονο κοριτσάκι, πολύ μικροκαμωμένο για την ηλικία της. Οι γονείς της χώρισαν πρόσφατα και η μικρή είναι ιδιαίτερα ντροπαλή. Ο κόσμος της έχει γίνει ακόμα πιο μοναχικός από τότε και η μικρή εξαρτάται πλήρως από τη μητέρα της. Δεν αναλαμβάνει από μόνη της καμία πρωτοβουλία και κάνει μόνο ό,τι της υποδεικνύει η μητέρα της. Όταν ο εικαστικός θεραπευτής της είτε να ζωγραφίσει οτιδήποτε ήθελε, αυτή έφτιαξε ένα σπίτι στη μέση του πουθενά και πάνω από αυτό τοποθέτησε ένα σκοτεινό σύννεφο. Δεν υπήρχε στη ζωγραφιά της κανένα άλλο αντικείμενο ή κάποιος άνθρωπος. Ένα αίσθημα μοναξιάς ήταν το μόνο που αντίκριζε κανείς σ' αυτό το σχέδιο.

Κατά τη διάρκεια της θεραπείας της, η μικρή χρησιμοποίησε το ίδιο σύμβολο του σπιτιού, ένα στοιχείο που συμβόλιζε την οικογένειά της, αλλά το σπίτι σιγά-σιγά άρχισε να παίρνει άλλες διαστάσεις. Μια φιγούρα εμφανίστηκε στο παράθυρο του σπιτιού, έφτιαξε πάτωμα μπροστά από την πόρτα και ζωγράφησε λουλούδια έξω από το σπίτι. Η μικρή εκφράζοντας τα συναισθήματα της μέσω της τέχνης, άρχισε να γνωρίζει τον εαυτό της, απόκτησε εμπιστοσύνη στους γύρω της και μπορούσε να επικοινωνήσει. Έγινε πιο ομιλητική και αποφάσισε η ίδια για τον εαυτό της χωρίς να περιμένει τη μητέρα της ν' αποφασίσει γι' αυτήν. Το σπίτι που έφτιαχνε είχε γίνει πιο ζωντανό και φωτεινό, περιτριγυρισμένο από πεταλούδες και λουλούδια. Η κατάσταση μέσα στο σπίτι της δεν άλλαξε (οι γονείς της παρέμειναν χωριστά), αλλά η ίδια είχε αλλάξει. (βλ. εικ. 1. Παρ. Α')

Οικογενειακή Εικαστική Θεραπεία

Σύμφωνα με τη Landgarten (1999), το σύνολο της οικογενειακής εικαστικής θεραπείας βασίζεται σε μία από τις εξής θεωρίες για τη θεραπεία της οικογένειας: τη ψυχανάλυση, τη βιοματική, τη θεωρία του Bowen, τη δομική, τη στρατηγική, την επικοινωνιακή και τη συμπεριφορική ή σε κάποιο συνδυασμό των θεωριών αυτών. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο η εικαστική ψυχοθεραπεία εφαρμόζεται σε συνεργασία με τις παραπάνω θεωρίες.

Οι κύριοι στόχοι της οικογενειακής θεραπείας είναι οι εξής: (1) η επίλυση των παρουσιαζόμενων προβλημάτων και (2) η διευκόλυνση των οικογενειακών καθηκόντων που κινούνται παράλληλα με τα εξελικτικά στάδια του κύκλου ζωής της οικογένειας.

«Η αξία του εικαστικού έργου είναι τριπλή: η διεργασία αποτελεί ένα μέσο διάγνωσης, αλληλεπίδρασης και δοκιμής, το περιεχόμενο είναι ένας τρόπος απεικόνισης ασυνείδητων και συνειδητών επικοινωνιακών πράξεων και το προϊόν γίνεται αντιληπτό ως μια διαρκής ένδειξη της δυναμικής της ομάδας».

(Landgarten, 1999, Σελ. 26).

Οι εικαστικοί θεραπευτές που ασχολούνται με οικογένειες βλέπουν να ξεδιπλώνονται μπροστά τους οι οικογενειακοί ρόλοι, οι συμμαχίες, τα πρότυπα επικοινωνίας και η ολοκληρωμένη μορφή της οικογενειακής μονάδας. Επίσης όπως υποστηρίζει η Landgarten (1999), ο θεραπευτής πρέπει να είναι σε θέση να κατανοεί τη διττή δύναμη της εικαστικής εμπειρίας. Αρχικά, τα συναισθήματα που σχετίζονται με συγκεκριμένα ζητήματα εντείνονται από την αμεσότητα του εικαστικού έργου. Ακολούθως, το ίδιο το προϊόν παρέχει όχι μόνο στο θεραπευτή αλλά και στο δημιουργό του και στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας συγκεκριμένα στοιχεία.

«Ακόμα, παρέχει στην οικογένεια ένα πλούσιο για τη δοκιμή νέων ρόλων και νέου επικοινωνιακού ύφους, αφού οι θεραπευόμενοι μπορούν να έχουν την ευκαιρία της μεταξύ τους αντιμετώπισης με έναν καινούργιο τρόπο μέσα από τη μη απειλητική εικαστική εμπειρία. Οι οικογένειες μαθαίνουν γρήγορα ότι οι συμβολικές τους προσπάθειες στο πλαίσιο της εικαστικής θεραπείας ανοίγουν το δρόμο για την ανάληψη μεγαλύτερων πρωτοβουλιών στο σπίτι».

(Landgarten, 1999, Σελ. 29).

Αυτή η επίδωξη είναι πολύ σημαντική ιδιαίτερα στις οικογένειες που αντιμετωπίζουν τη δίνη ενός διαζυγίου μιας και σύμφωνα με τους Arbutnot και Gordon (2002), όταν ένα ζευγάρι χωρίζει αλλάζει η δομή της οικογένειας που ακολουθεί και ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρονται μεταξύ τους τα μέλη μιας οικογένειας. Η οικογενειακή εικαστική θεραπεία στις περιπτώσεις διαζυγίου όπως υποστηρίζει η Sindel (2004), βοηθάει προκειμένου οι γονείς να μιλήσουν ανοικτά και ειλικρινά με τα παιδιά τους, έτσι ώστε αυτά να μπορέσουν να καταλάβουν τις αλλαγές που θα συμβούν και να μειωθεί η αίσθηση του φόβου και της αβεβαιότητας που αισθάνονται. Το όφελος από μια τέτοια διαδικασία θα είναι διπλό μιας και τα παιδιά αφενός θα μάθουν τις πραγματικές αιτίες που οδήγησαν τους γονείς τους στο

χωρισμό και αφετέρου μεταξύ γονιών και παιδιών θα ανοιχτούν νέοι δρόμοι επικοινωνίας.

Γενικά όπως αναφέρει η Landgarten (1999), ο εικαστικός θεραπευτής πρέπει απαραίτητα να έχει καταφέρει να αποκτήσει μια ολοκληρωμένη αντίληψη για τα εικαστικά υλικά, τις κατευθύνσεις της θεραπείας και τις απαιτούμενες διεργασίες. Ένας πρωταρχικός παράγοντας κατά το στάδιο της διάγνωσης και της θεραπευτικής αντιμετώπισης είναι η ευθύνη του εικαστικού ψυχοθεραπευτή να λειτουργεί ταυτόχρονα σε δύο επίπεδα. Το πρώτο βασίζεται στη γνώση της κλινικής εικαστικής θεραπείας, το δεύτερο κινείται στο πλαίσιο της οικογενειακής θεραπείας. Όπως αναφέρει η Landgarten (1999), αν οι δύο αυτές θεωρίες συνδυαστούν δημιουργικά κατά της εφαρμογή τους, οι οικογένειες θα βοηθηθούν να αναλάβουν δράση προκειμένου να εξαλείψουν τα συμπτώματα που τους δημιουργούν διάφορα προβλήματα και να βελτιώσουν την ποιότητα της ζωής τους.

Σύμφωνα με τη Landgarten (1997), η οικογενειακή εικαστική ψυχοθεραπεία είναι μια αποτελεσματική μέθοδος διάγνωσης. Η διαγνωστική διαδικασία της συστημικής ψυχοθεραπείας είναι απλή στην εφαρμογή της. Κατά τη διάρκεια της πρώτης συνάντησης ολόκληρη η οικογένεια πληροφορείται ότι θα συμμετέχει σε ένα «είδος» εικαστικής εμπειρίας. Σύμφωνα με την Copwell (2004), πολλοί πελάτες προβάλλουν αντίσταση σχετικά με τη συμμετοχή τους στην εικαστική άσκηση. Αυτή τους η απροθυμία μειώνεται όταν μάθουν πως η εικαστική άσκηση αποτελεί μια σταθμισμένη μέθοδο για την εξέταση του τρόπου με τον οποίο η οικογένεια λειτουργεί ως ομάδα και πείθονται τελικά αφού η όλη δραστηριότητα τους παρουσιάζεται σαν ένα παιχνίδι, συχνά διασκεδαστική, πράγμα το οποίο αργότερα διαπιστώνουν και από μόνοι τους. Σε περίπτωση που οι πελάτες ανησυχούν σχετικά με την επίδοσή τους, ο θεραπευτής όπως αναφέρει η Landgarten (1999), θα τους καθησυχάσει διαβεβαιώνοντάς τους ότι η τέχνη καθαυτή δεν έχει σημασία, μιας και δεν υπάρχουν ιδιαίτερες απαιτήσεις ούτε από τον τρόπο που θα δημιουργήσουν το εικαστικό έργο, ούτε από το τελικό προϊόν. Περισσότερη ενθάρρυνση στους πελάτες δίνει η δήλωση του θεραπευτή που αναφέρεται στο γεγονός ότι κάθε οικογένεια είναι μοναδική και βρίσκει το δικό της ύφος αυτοέκφρασης. Μερικά άτομα κάνουν κάτι σαν μουντζούρα, άλλα φτιάχνουν οργανωμένα σχέδια, ενώ άλλα προτιμούν τις εικόνες που αντιπροσωπεύουν κάτι. Το ουσιαστικό μήνυμα είναι η άνευ όρων αποδοχή των προσπαθειών τους.

Οι διαδικασίες που ακολουθούνται κατά της οικογενειακή εικαστική θεραπεία όπως αναφέρει η Landgarten (1999), είναι οι εξής: (1) Μη λεκτική ομαδική εικαστική δραστηριότητα. Αυτή είναι η φάση της αξιολόγησης, η οποία αρχίζει με μία μη λεκτική εικαστική δραστηριότητα που εκτελείται από τα μέλη της οικογένειας χωρισμένα σε δύο ομάδες. Από τη σύνθεση των ομάδων που δημιουργούνται, γίνονται αντιληπτές οι οικογενειακές συμμαχίες και τα άτομα που ασκούν εξουσία φαίνονται από τον τρόπο με τον οποίο σχηματίζονται οι δύο ομάδες.

Ακολούθως ζητείται από το κάθε μέλος να διαλέξει ένα χρώμα διαφορετικό από των υπολοίπων, το οποίο θα χρησιμοποιεί καθ' όλη τη διάρκεια της συνεδρίας και τότε αρχίζουν να δουλεύουν όλοι μαζί σε ένα μόνο χαρτί.

«Ο θεραπευτής πληροφορεί τα μέλη ότι δεν επιτρέπεται να μιλούν, να κάνουν νοήματα ή να ανταλλάσσουν σημειώματα μεταξύ τους όταν δουλεύουν στο εικαστικό έργο και ότι θα πρέπει να σταματήσουν όταν τελειώσουν. Όταν οι ομάδες ολοκληρώσουν το εικαστικό τους έργο, αίρεται η λεκτική απαγόρευση και τους ζητείται να του δώσουν ένα

όνομα και να γράψουν τον τίτλο επάνω στο χαρτί».

(Landgarten, 1999, Σελ. 41).

(2) Μη λεκτική οικογενειακή εικαστική δραστηριότητα: Τα μέλη της οικογένειας εργάζονται πάνω σ' ένα και μόνο φύλλο χαρτί, χωρίς να μιλούν μεταξύ τους είτε λεκτικά είτε μη λεκτικά. Επιτρέπεται να μιλούν μεταξύ τους μόνο την ώρα που επιλέγουν τον τίτλο για τη δημιουργία τους.

(3) Λεκτική οικογενειακή εικαστική δραστηριότητα: Τα άτομα που συμμετέχουν σ' αυτή τη δραστηριότητα, οφείλουν να κάνουν ένα και μόνο εικαστικό έργο, κατά τη διάρκεια του οποίου μπορούν να μιλούν μεταξύ τους.

Σύμφωνα με τη Landgarten (1999), καθ' όλη τη διάρκεια των τριών διαδικασιών ο θεραπευτής πρέπει να παρατηρεί με οξυδέρκεια και να καταγράφει όσα συμβαίνουν. Μπορεί επίσης, να κρατά σημειώσεις για να θυμάται αργότερα τη συμβολή του κάθε μέλους της οικογένειας στο έργο. Κάθε χειρονομία και κάθε σημάδι που γίνεται κατά τη διάρκεια της ζωγραφιάς, παρέχει μια ένδειξη για το σύστημα της οικογένειας.

Οι συνεδρίες της οικογενειακής εικαστικής θεραπείας στις περιπτώσεις διαζυγίου σύμφωνα με τη Landgarten (1999), έχουν συνήθως τους ακόλουθους στόχους: (1) τη διευκόλυνση των γονιών έτσι ώστε να προχωρήσουν στο διαζύγιο ήρεμα και χωρίς θυμό, (2) την υποβοήθηση των παιδιών προκειμένου να κατανοήσουν τους λόγους που οδήγησαν τους γονείς τους στο διαζύγιο και να απαλλαγούν από τυχόν συναισθήματα ενοχής, (3) την υποβολή προτάσεων σχετικά με τις ρυθμίσεις της από κοινού γονικής μέριμνας και (4) τη στήριξη που είναι απαραίτητη να δοθεί στα παιδιά και την προσαρμογή τους κατά τη μετάβαση τους από το ένα οικογενειακό σύστημα στα δύο χωριστά συστήματα.

Σύμφωνα με τη Sindel (2004),- οι γονείς που χωρίζουν μπορούν να μειώσουν το άγχος των παιδιών τους με το να δρουν εγκάρδια και να συνεργάζονται-βρίσκοντας μια συγκεκριμένη ώρα την οποία να συζητούν τη συμπεριφορά των παιδιών τους, τα προγράμματά τους, τις δραστηριότητές τους. Τα παιδιά κερδίζουν όταν ακούνε τους γονείς τους να μιλούν μεταξύ τους και να λένε ότι τα πάνε καλά και για τα καλά πράγματα που κάνει το παιδί. Και η οικογενειακή εικαστική θεραπεία είναι ένας τρόπος που βοηθάει προκειμένου η οικογένεια να βρεθεί για λίγο μαζί, να συζητήσει, να δημιουργήσει και να περάσει ευχάριστα, χωρίς να σημαίνει πως φεύγοντας από το χώρο αυτό θα πρέπει να είναι και πάλι μαζί.

Η Sindel (2004), αναφέρεται στην αντίληψη μερικών ατόμων τα οποία πιστεύουν ότι τα νήπια ή τα βρέφη δεν επηρεάζονται από το χωρισμό των γονιών τους και ότι τα παιδιά αργά ή γρήγορα θα ξεπεράσουν αυτή την κατάσταση. Όλοι όμως ξέρουν πως η δομή της οικογένειας η οποία αλλάζει μ' ένα διαζύγιο, προκαλεί στα παιδιά όλων των ηλικιών αισθήματα απώλειας, θλίψης, ανησυχίας. Ακόμα και τα νήπια τα οποία δε μιλούν και δεν κατανοούν όλα όσα λέγονται, αισθάνονται την ένταση που υπάρχει και το θυμό μεταξύ των γονιών τους.

Και επειδή (λόγω ηλικίας) τα παιδιά αυτά δεν μπορούν να μιλήσουν για να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, ούτε μπορούν να γράψουν τα όσα αισθάνονται, καταφεύγουν στη ζωγραφική. Απεικονίζουν την οικογένεια τους, αναπαραστήνοντας άλλοτε την πραγματική τους οικογένεια και άλλοτε μια φανταστική οικογένεια.

Σύμφωνα με τη Φλοράνς (1981), η σύνθεση της οικογένειας, η σειρά με την οποία εμφανίζονται τα διάφορα πρόσωπα (για παράδειγμα το πιο σημαντικό πρόσωπο για το παιδί θα σχεδιαστεί πρώτο, θα έχει μεγαλύτερο ύψος από τα υπόλοιπα κ.λ.π.), το μέγεθος, τα σχόλια που κάνει το παιδί ενώ ζωγραφίζει το κάθε πρόσωπο είναι

στοιχεία σημαντικά μιας και δίνουν στο θεραπευτή τη δυνατότητα να κατανοήσει το τί συμβαίνει και να βοηθήσει.

Η Landgarten (1999), διαπιστώνει πόσο επιζήμια είναι η τοποθέτηση του ενός γονιού στη θέση του «κακού», ο οποίος κυνηγά τα παιδιά προκειμένου να διαβάσουν για το σχολείο και του άλλου γονιού στη θέση αυτού που τους «κάνει όλα τα χατίρια». Συχνά στα σχέδια της εικαστικής θεραπείας, η μητέρα παρουσιάζεται σαν μάγισσα ή σαν κακιά γυναίκα, μιας και συνήθως είναι αυτή που κρατάει τα παιδιά κατά τη διάρκεια της εβδομάδας και τα παιδιά τη βλέπουν σα «δράκο».

Αυτό συμβαίνει γιατί όταν οι γονείς χωρίζουν τις πλείστες φορές την επιμέλεια του παιδιού την αναλαμβάνει η μητέρα. Όλη την εβδομάδα τη φροντίδα του παιδιού, το καθημερινό του διάβασμα, το παιχνίδι με τους φίλους, τις βόλτες και τη διασκέδαση του, το φροντιστήριο, τα ρυθμίζει η μητέρα. Αυτή είναι το πρόσωπο που το παιδί βλέπει να κουράζεται, να λυγίζει μπροστά στο βάρος των καθημερινών υποχρεώσεων, να φωνάζει όταν κάτι δεν πάει καλά, να θυμώνει στο παιδί όταν δεν υπακούει, να ξεσπάει. Δεν μπορεί και δε γίνεται με όλες τις ευθύνες και τις υποχρεώσεις που έχει να αναλάβει να είναι συνέχεια γλυκιά, ήρεμη, διασκεδαστική και αγαπητή προς το παιδί.

Όπως υπογραμμίζει η Landgarten (1999), στις περιπτώσεις όπου οι γονείς έχουν από κοινού την επιμέλεια των παιδιών τους, τα πράγματα αλλάζουν. Οι απεικονίσεις της μορφής της μητέρας είναι τελείως διαφορετικές, μιας και τείνουν να ανταποκρίνονται πιο ρεαλιστικά στο ρόλο τους.

Η Landgarten (1999), αναφέρει πως ο πατέρας συνήθως έχει τα παιδιά το Σαββατοκύριακο. Οι δραστηριότητες του Σαββατοκύριακου απαιτούν από τον πατέρα πολλή ενέργεια και αρκετό προγραμματισμό. Για το λόγο αυτό και τα παιδιά τον παρουσιάζουν στα σχέδια τους σαν το φορέα της διασκέδασης, προσδίδοντάς του ένα όχι και τόσο ρεαλιστικό ρόλο. Το γεγονός ότι ο πατέρας κρατάει τα παιδιά τα Σαββατοκύριακα, δεν του δίνει τη δυνατότητα να συναλλάσσεται μαζί τους καθημερινά και κατά συνέπεια απογυμνώνεται από τις ευθύνες που τον ευχαριστούν και που είναι ουσιώδεις για να διατηρήσει τη θέση του ως πρόσωπο κύρους.

Η Landgarten (1999), καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: τα παιδιά που βλέπουν τον πατέρα τους μόνο τα Σαββατοκύριακα, στα σχέδια τους απεικονίζουν τη μορφή του μικρότερη από αυτήν της μητέρας τους και στην άκρη της εικόνας ή σχεδιασμένη ακόμα και σε άλλο κομμάτι χαρτί.

Με βάση τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το καλύτερο που μπορεί να γίνει, είναι οι ρυθμίσεις για τη γονική μέριμνα των παιδιών να είναι ισότιμες. Η παρουσία και των δύο γονιών στην καθημερινή ζωή των παιδιών είναι απαραίτητη. Η καθημερινότητα δίνει τη δυνατότητα στα μέλη μιας οικογένειας να επιλύσει προβλήματα που την απασχολούν και να δημιουργηθεί μια επικοινωνιακή αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών. Αυτή η αλληλεπίδραση είναι απαραίτητη προκειμένου να δημιουργηθεί μία σωστή και ουσιαστική σχέση μεταξύ γονέα και παιδιού.

Σύμφωνα με τους Arbutnot και Gordon (2002), τα παιδιά χρειάζονται να περνούν ένα σημαντικό χρόνο μόνο τους ξεχωριστά με τους γονείς τους όσο πιο συχνά γίνεται. Μια περίοδος απουσίας δύο εβδομάδων χωρίς το παιδί να δει τον ένα από τους δύο γονείς του είναι οδυνηρό γι' αυτό, ειδικά όταν αυτό αναγκάζεται να βλέπει το γονιό του κάθε δεύτερο Σαββατοκύριακο. Για τα παιδιά ηλικίας άνω των 3 ετών, μία εβδομάδα απουσίας είναι μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς αυτά τα παιδιά δεν έχουν σωστή αντίληψη του χρόνου. Για τα νήπια συνίσταται καθημερινή επαφή και με τους δύο γονείς στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο είναι εφικτό.

«Το παιδί έχει μεγάλη ανάγκη να βρίσκονται δίπλα του και οι δύο γονείς του. Αν λοιπόν δε γίνεται να τους έχει στον ίδιο χώρο και τους δύο μαζί, ας τους έχει τουλάχιστον έστω σε διαφορετικούς χώρους, αλλά και τους δύο».

(Πιντέρης, 1982, Σελ. 111).

Σύμφωνα με τη Landgarten (1999), όταν επιτευχθεί ισότιμη ρύθμιση όσον αφορά τη γονική μέριμνα των παιδιών, οι μορφές των γονιών στα σχέδια θα παρουσιάζονται παρόμοιες σε μέγεθος. Δεν είναι μάλιστα λίγες οι φορές κατά τις οποίες η εικόνα της οικογένειας αλλάζει. Τα παιδιά ζωγραφίζουν τον εαυτό τους στο κέντρο, με τον καθένα από τους δύο γονείς στα άκρα, κάτι το οποίο υποδηλώνει ότι η μητέρα και ο πατέρας είναι ίσες και προστατευτικές μορφές κύρους.

Ομαδική Ψυχοθεραπεία Διαζευγμένων Γονιών και Παιδιών

Ο Cohen (2003), υποστηρίζει ότι όταν ένα διαζύγιο ξεκινά, μια οικογένεια διαλύεται, δημιουργούνται τεράστιες απαιτήσεις στους γονείς οι οποίοι αναζητούν κάποιες δομές προκειμένου να συμβιβαστούν με την ένταση, τις συναισθηματικές αντιδράσεις και τις αβεβαιότητες που τους προκαλεί το διαζύγιο. Το διαζύγιο δημιουργεί καταστάσεις οι οποίες είναι δύσκολο να αφήσουν τους γονείς να οργανώσουν τη ζωή τους, αισθάνονται άσχημα και αναρωτιούνται αν και πως θα τα καταφέρουν. Όλα σχεδόν στη ζωή τους τα οποία ήταν μέχρι πρότινος σταθερά, τώρα πρέπει να οργανωθούν ξανά. Και αυτή η αβεβαιότητα όπως είναι λογικό, τους προκαλεί ένα χρόνιο άγχος. Οι γονείς αισθάνονται έναν έντονο πανικό να τους κυριεύει, ακριβώς επειδή το διαζύγιο είναι μία από τις πιο τραυματικές εμπειρίες που μπορεί να βιώσει ένα άτομο και επειδή λόγω των ανακατατάξεων που δημιουργούνται, τα άτομα προσωρινά δεν μπορούν να προβλέψουν τη ζωή τους και να ελέγξουν τα έντονα συναισθήματά τους. Τα άτομα όμως που πληγώνονται πιο βαθιά από μια τέτοια κατάσταση είναι τα παιδιά. Αυτά δεν έχουν επιλέξει το γάμο, δεν έχουν λόγο στο διαζύγιο και συχνά οι γονείς τους, δεν μπαίνουν καν στον κόπο να μιλήσουν μαζί τους και να τους εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους τα πράγματα έφτασαν ως εδώ.

Ο Cohen (2003), επισημαίνει ότι οι γονείς είναι απορροφημένοι με τις αλλαγές που συμβαίνουν στη δικιά τους ζωή και με όλα όσα αισθάνονται οι ίδιοι. Κάτι τέτοιο έχει ως αποτέλεσμα το να μην είναι διαθέσιμοι πολύ συχνά ή να μην είναι ικανοί (πολλοί από αυτούς) να κατανοήσουν τα συναισθήματα των παιδιών τους.

Η Marshland (2004), υποστηρίζει ότι οι γονείς πρέπει αρχικά να βρουν τρόπο να υποστηρίξουν τον εαυτό τους και στη συνέχεια να γίνουν καλοί ακροατές για τα παιδιά τους. Να ενημερώνονται όταν τα παιδιά τους είναι λυπημένα και να βρίσκονται στο πλάι τους. Τα παιδιά (ανάλογα με την ηλικία τους), μπορούν να επικοινωνούν μαζί τους είτε λεκτικά είτε μέσω του παιχνιδιού ή των ζωγραφιών τους. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Cohen (2003), ο οποίος δίνει την εξής συμβουλή: είναι καλό για το παιδί να έχει το δικό του χώρο και να βρίσκεται ένας άνθρωπος κοντά του. Ένα άτομο και ένας χώρος όπου το παιδί θα μπορεί να διοχετεύει το θυμό του, να εκφράζει είτε παίζοντας είτε ζωγραφίζοντας το φόβο, την αγωνία, την απόρριψη που του προκαλεί ο χωρισμός των γονιών του. Να έχει τη δυνατότητα ανά πάσα στιγμή να ανοίξει την καρδιά του σε κάποιον που εμπιστεύεται και να πει όσα το απασχολούν και όλα όσα σκέφτεται.

Μέσα από τις ομαδικές ψυχοθεραπείες που πραγματοποιεί ο Dr. Cohen (2003) με χωρισμένους γονείς και με τα παιδιά τους, αναφέρει ότι χρησιμοποιώντας την εικαστική θεραπεία και συζητώντας με τα μικρά παιδιά, γίνονται από κοινού προσπάθειες έτσι ώστε να βρεθούν διαφορετικές φόρμες έκφρασης των συναισθημάτων τόσο των γονιών όσο και των παιδιών τους. Οι ομάδες γονιών που προέρχονται από διαζευγμένους γονείς, προσφέρουν στο παιδί ένα χώρο στον οποίο μπορεί να συμβιβαστεί με τα συναισθήματά του και ακολούθως να τα μοιραστεί με άλλα παιδιά τα οποία βρίσκονται αντιμέτωπα με την ίδια κατάσταση.

Το ίδιο συμβαίνει και στα εργαστήρια που πραγματοποιούνται στο Kids' Turn Organization (2004). Τα εργαστήρια αυτά μπορούν να προσφέρουν πολλά στους γονείς. Δεν στοχεύουν απλά στην υποστήριξη του παιδιού, αλλά περιλαμβάνουν δραστηριότητες οι οποίες μπορούν να βοηθήσουν την οικογένεια να συνεργάζεται και να επικοινωνεί καλύτερα τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο. Οι γονείς ενθαρρύνονται να ξαναεστιάσουν την προσοχή τους στα παιδιά τους, διδάσκονται καλύτερους τρόπους επικοινωνίας μεταξύ τους για χάρη των παιδιών τους, καταλαβαίνουν πως τα αρνητικά συναισθήματα που αισθάνονται οι ίδιοι για τον άλλο γονιό, είναι επιζήμια για τα παιδιά τους. Από την άλλη, στα παιδιά δίνεται η ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους για το διαζύγιο, να καταλάβουν καλύτερα τα πράγματα σχετικά με το διαζύγιο και τη δικαστική πορεία που θα ακολουθηθεί και να ανοιχτούν καινούργιοι δρόμοι επικοινωνίας μεταξύ των παιδιών και των γονιών τους. Μαθαίνουν επίσης πως να ξεχωρίζουν τους εαυτούς τους από τις διαφωνίες των γονιών τους και να λένε «όχι» όταν τους ζητείται να γίνουν μεταφορείς μηνυμάτων από τον ένα γονιό στον άλλο.

Ο Cohen (2003), τονίζει επίσης τη σημασία της ομαδικής ψυχοθεραπείας στους γονείς, λέγοντας ότι επειδή οι γονείς μεγαλώνουν δε σημαίνει ότι δε χρειάζονται και βοήθεια. Η θεραπεία βοηθάει τους γονείς να αποδεχθούν και να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές που προκαλεί το διαζύγιο στη ζωή τους και να συμβιβαστούν με τα συναισθήματα του θυμού, της απώλειας και της κατάθλιψης. Μπορεί ο συζυγικός τους ρόλος να τελειώσει, ο γονεϊκός τους ρόλος όμως συνεχίζεται. Γι' αυτό και αν οι γονείς θέλουν πραγματικά να εξωτερικεύσουν τα συναισθήματά τους, μπορούν να επωφεληθούν μέσω της θεραπείας. Επίσης η θεραπεία μπορεί να βοηθήσει τους γονείς έτσι ώστε να καταλάβουν τις αντιδράσεις των παιδιών τους.

Σύμφωνα με τη McManis (2003), οι γονείς μέσα από τις ομάδες διδάσκονται για το πως να δρουν και τι να λένε στα παιδιά τους στις περιπτώσεις διαζυγίου, καθώς επίσης και πως να ανακαλύπτουν ύπουλες αλλαγές στη συμπεριφορά τους και οι οποίες είναι δυνατόν να προμηνύουν μεγαλύτερα προβλήματα στο μέλλον. Η Zinko (2003), επισημαίνει το γεγονός ότι πολλοί γονείς εκπλήσσονται από τις συμβουλές και τη μόρφωση που παρέχουν αυτές οι ομάδες, στοιχεία τα οποία βοηθούν τόσο τους ενήλικες όσο και τα παιδιά έτσι ώστε να συμβιβαστούν με τα συναισθήματα εκδικητικότητας και θυμού που αισθάνονται και να μάθουν ότι απλά επειδή οι γονείς τους απέτυχαν στο γάμο τους, αυτό δε σημαίνει ότι και το παιδί θα αποτύχει σε μια σχέση που θα δημιουργήσει αργότερα.

Η Sindel (2004), μέσα από αυτές τις ομάδες συμβουλεύει τους γονείς να είναι υπομονετικοί με τα παιδιά τους. Οι γονείς να βάλουν στη ζωή των παιδιών τους άτομα τα οποία να μπορούν να τους συμπαρασταθούν και στα οποία τα παιδιά θα μπορούν να μιλήσουν. Αυτά τα άτομα μπορεί να συμπεριλαμβάνουν συγγενείς, δασκάλους, μέλη της θρησκευτικής κοινότητας στην οποία διαμένει το παιδί και φίλους (συμπεριλαμβανομένων και αυτών που ήδη έχουν βιώσει ένα διαζύγιο). Τα άτομα αυτά πριν έρθουν σ' επαφή με τα παιδιά και επιχειρήσουν να τα υποστηρίξουν,

πρέπει να ενημερωθούν από τους γονείς σχετικά με το χωρισμό ή το διαζύγιο που ακολουθεί. Οι δάσκαλοι, ο κλήρος, οι θεραπευτές, οι γιατροί κ.λ.π. πρέπει να ενημερώνονται έτσι ώστε να δείχνουν την απαραίτητη ευαισθησία στις ανάγκες των παιδιών και να κατανοούν τις συναισθηματικές και συμπεριφοριστικές αλλαγές των παιδιών. Προτείνει επίσης την ανάγνωση βιβλίων στα παιδιά σχετικά με το χωρισμό/διαζύγιο. Και τούτο διότι συχνά τα βιβλία που αφορούν άλλους, βοηθούν τα παιδιά να καταλάβουν τι συμβαίνει και τα κάνει να αισθάνονται λιγότερο μόνα.

Σύμφωνα με την Kaufman (2004), ακόμα και όταν ο ένας από τους δύο γονείς βρίσκεται μακριά από το παιδί, υπάρχουν πολλοί τρόποι για να διατηρηθεί επαφή μεταξύ γονιού – παιδιού. Μερικοί είναι οι ακόλουθοι: συγγραφή γραμμάτων, επιστολή καρτών, φωτογραφιών ή ζωγραφιών, τηλεφωνική επικοινωνία, επιστολή ηχογραφημένων μηνυμάτων σε κασέτες, τραγούδια ή ιστορίες έτσι ώστε το παιδί ν' ακούει τη φωνή του γονιού του, η προσεκτική συλλογή δώρων που είτε είναι εκπαιδευτικά είτε να δείχνουν ότι γνωρίζετε καλά το παιδί σας παρ' όλο που σας χωρίζει η απόσταση, το έντονο ενδιαφέρον του γονιού για τη σχολική εργασία του παιδιού του, τις ζωγραφιές που φτιάχνει στον ελεύθερο του χρόνο, τη γνωριμία με τους φίλους του. Το σημαντικότερο όμως είναι οι γονείς να δείχνουν έμπρακτα στα παιδιά τους ότι νοιάζονται (ανεξάρτητα από τον τόπο διαμονής τους καθενός) και να λένε συχνά στα παιδιά τους ότι τα αγαπάνε.

Σ' αυτό συμφωνεί και η Conwell (2004), η οποία συμπληρώνει ακόμα ότι οι περισσότεροι γονείς μέσα από τις ομάδες ψυχοθεραπείας ή την παρακολούθηση κάποιου ανάλογου προγράμματος, διδάσκονται ικανότητες και μαθαίνουν πληροφορίες οι οποίες μπορεί να τους βοηθήσουν να γίνουν καλύτεροι γονείς απέναντι στα παιδιά που ζουν ανάμεσα σε δύο διαφορετικά σπίτια.

Την ίδια άποψη συμμερίζεται και ο Cohen (2003), ο οποίος υποστηρίζει ότι το καλύτερο που μπορεί να γίνει είναι να προετοιμαστούν αρχικά οι γονείς να δεχθούν το διαζύγιο και στη συνέχεια να βοηθήσουν τα παιδιά τους προκειμένου να αποδεχθούν την καινούργια κατάσταση. Με μοναδικό σκοπό τη βοήθεια των γονιών, υπάρχουν ειδικές ομάδες γονέων οι οποίες προσφέρουν ένα σύστημα υποστήριξης το οποίο τους επιτρέπει να μοιράζονται τα συναισθήματα και τις ιδέες τους, πράγμα που τους κάνει να αισθάνονται πολύ καλύτερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ:

Διαζύγιο και Τέχνη

Το Περιεχόμενο της Παιδικής Ζωγραφικής

«Το περιβάλλον στο οποίο θ' αναπτυχθεί το παιδί είναι βέβαιο ότι θ' ασκήσει κάποιο ρόλο στη διάπλαση του παιδικού σχεδίου. Όχι όμως σ' ότι έχει σχέση με τη μορφή, αλλά κυρίως σ' ότι έχει σχέση με το θεματικό περιεχόμενο».

(Κάνιστρα, 1987, Σελ. 16).

Αυτό υποστηρίζει και η Φιλιππίδου (χ.χ.), η οποία αναφέρει ότι το περιβάλλον μέσα στο οποίο γεννιέται και κατά συνέπεια μεγαλώνει ένα παιδί, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στα θέματα όπου αργότερα θα απεικονίζονται στα σχέδιά του. Για το λόγο αυτό, τα τεκτονόμενα μέσα στο σπίτι και στο σχολείο, οι επιρροές που δέχεται το παιδί από την τηλεόραση, οι διάφορες γιορτές του έτους, είναι μερικά από τα ερεθίσματα που δέχεται το παιδί, προκειμένου να μαζέψει τη θεματολογία που στη συνέχεια θα παρουσιάζει στις ζωγραφιές του.

Από όλα τα στοιχεία που το περιβάλλον προτείνει στο παιδί, το παιδί θα απομονώσει και θα απεικονίσει μόνο εκείνα που το εκφράζουν πιο πολύ κάθε φορά. Το πιο σημαντικό όμως είναι το γεγονός ότι το κάθε παιδί θα βάλει το δικό του προσωπικό ύφος στη ζωγραφιά του δηλ. θα αφηθεί ελεύθερο να εκφραστεί με το δικό του μοναδικό τρόπο.

Όπως αναφέρει η Φλοράνς (1981), τα γεγονότα που συμβαίνουν στην επικαιρότητα επηρεάζουν τις ζωγραφιές των παιδιών με ξεχωριστό τρόπο στις διάφορες ηλικίες. Πρακτικά, στις ηλικίες 3-5 χρονών, η επίδραση της επικαιρότητας είναι ανύπαρκτη. Τα θέματα που απεικονίζονται στα παιδικά σχέδια είναι κλασσικά (ανθρωπάκι, σπίτι, πλοίο, ήλιος, ζώα κ.λ.π). Η εγωκεντρικότητα που χαρακτηρίζει τα παιδιά αυτής της ηλικίας, τα περιορίζει στον κόσμο τους και αδυνατούν να ευαισθητοποιηθούν από τις επεμβάσεις του κόσμου των ενηλίκων.

Σύμφωνα με τη Φιλιππίδου (χ.χ.), το περιεχόμενο του ιχνογραφήματος επηρεάζεται έντονα και στις περιπτώσεις όπου το παιδί βρίσκεται κάτω από μια συγκίνηση. Ειδικά σ' αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει μια ξεκάθαρη εκφραστική και συμβολική σημασία, γιατί οι ζωγραφιές του παιδιού είναι γεμάτες με τα ποικίλα συναισθήματα που το κατακλύζουν και που ερμηνεύοντάς τα οι ειδικοί μπορούν να μάθουν πολλά σχετικά με τη ζωή του παιδιού έστω και αν αυτό δεν είναι πρόθυμο να πει οτιδήποτε.

Μια τέτοια έντονα συγκινησιακή κατάσταση είναι και το διαζύγιο, το οποίο επηρεάζει -είτε το θέλουμε είτε όχι- σημαντικά τη ζωή ενός παιδιού. Μερικές φορές αυτά που νιώθουν τα παιδιά σχετικά με το διαζύγιο των γονιών τους είναι τόσο δυνατά που μπορεί να τους πάρει χρόνο να συγκεντρωθούν ξανά στις προηγούμενες δραστηριότητές τους. Όταν τα παιδιά είναι ανήσυχα, λυπημένα ή θυμωμένα, υπάρχει περίπτωση να μην μπορούν να συγκεντρωθούν σε μια δραστηριότητα. Αν αυτή τη χρονική στιγμή ζητηθεί από το παιδί να φτιάξει μια ζωγραφιά, τότε ένα είναι σίγουρο. Ότι το περιεχόμενο του ιχνογραφήματος του θα είναι έντονα επηρεασμένο από την ψυχολογική κατάσταση στην οποία θα βρίσκεται. Και όπως υποστηρίζει η Φλοράνς (1981), στα σχέδια του παιδιού θα διακρίνεται έντονα και με σαφήνεια ο απόηχος των γεγονότων που βιώνει το παιδί και που το αναστατώνουν ή σηματοδοτούν την κοινωνικοπολιτική ζωή του.

Συμπερασματικά η Κάνιστρα (1987), αναφέρει ότι στη γενική της μορφή η παιδική ζωγραφική δεν είναι αφηρημένη αλλά κυρίως αφηγηματική και απεικονιστική.

Χρήση Τέχνης στις Περιπτώσεις Διαζυγίου

Λέγεται ότι μια εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις. Η Testa (1998), καταλήγει στο συμπέρασμα πως αν αυτό είναι αλήθεια, τότε τα σχέδια που ζωγραφίζονται από τα παιδιά διαζευγμένων γονιών είναι ιδιαίτερα σπουδαία.

Όταν οι γονείς αποφασίσουν να χωρίσουν ή έχουν ήδη πάρει διαζύγιο, τα παιδιά πληγώνονται αφάνταστα. Αν τα παιδιά διανύουν μέχρι και το 6^ο έτος της ηλικίας τους όταν οι γονείς τους αποφασίσουν να χωρίσουν, δεν μπορούν να προσδιορίσουν με σαφήνεια τον πόνο που αισθάνονται. Η ικανότητα του μικρού παιδιού να εκφράσει με λόγια ακριβώς αυτά που νιώθει είναι μειωμένη. Ένας τρόπος όμως που βοηθάει να γίνουν κατανοητά ακριβώς τα βιώματα και τα συναισθήματα του παιδιού, είναι οι ζωγραφιές του. Η Nicholson-Feiman (2001), διαπιστώνει ότι η τέχνη φαίνεται να βοηθάει τα παιδιά χωρισμένων γονιών έτσι ώστε να αποδεχθούν ευκολότερα την καινούργια κατάσταση και να εξισορροπήσουν το επίπεδο που βρίσκονται τώρα με το επίπεδο των συναισθημάτων τους και με τις κοινωνικές απαιτήσεις που αντιμετωπίζουν.

Ένα παράδειγμα που επιβεβαιώνει την παραπάνω διαπίστωση είναι αυτό που αναφέρει η Testa (1998). Ένα μικρό παιδί του οποίου οι γονείς πήραν διαζύγιο, ζωγράφησε την υδρόγειο σφαίρα με ένα μικρό σπίτι στην κορυφή της, το οποίο ήταν της μαμάς του και ένα άλλο μικρό σπίτι στην κορυφή το οποίο ήταν του μπαμπά του. Πάνω από την υδρόγειο σφαίρα τοποθέτησε μία καρδιά την οποία χώριζε στη μέση ένα βέλος. Όταν ζητήθηκε από το μικρό παιδί να εξηγήσει τη ζωγραφιά του, ήταν απόλυτα σίγουρο ότι ο κόσμος του θρυμματίστηκε και η καρδιά του ράγισε. Αιτία γι' αυτά του τα συναισθήματα ήταν ο χωρισμός των γονιών του, τον οποίο τόσο παραστατικά και χωρίς περιττά λόγια απεικόνισε.

Σύμφωνα με την Nicholson-Feiman(2001), τα παιδιά είναι από τη φύση τους συλλέκτες-ενός περιτυλίγματος ζαχαρωτού που βρίσκεται στην τσέπη τους, κάτι που έχει κολλήσει στην παλάμη τους, κάτι που είδαν να γυαλίζει στο πάτωμα. Δεν αρκούνται στο να μαζέψουν μόνο κατάλοιπα όμως, αλλά επίσης και πράγματα που είδαν, άκουσαν, φαντάστηκαν και ερμήνευσαν. Όλα αυτά τα κομμάτια που κατά διαστήματα συλλέγουν, τα χρησιμοποιούν προκειμένου να δημιουργήσουν κάτι πολύ εντυπωσιακό-τους εαυτούς τους.

Ένας όμορφος και πρωτότυπος τρόπος που μπορεί να βοηθήσει στη δημιουργία του εαυτού τους, είναι η χρήση της τέχνης. Τα παιδιά βάζουν σε μια λογική σειρά τα συναισθήματα, τις εμπειρίες, τις σκέψεις τους και ακολούθως δημιουργούν μία εικόνα του εαυτού τους και των όσων συμβαίνουν γύρω τους μέσω της τέχνης. Η τέχνη είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι στη ζωή των μικρών παιδιών. Κομμένα κομμάτια τα οποία ξαφνικά γίνονται ορατά από τη στιγμή που θα πάρουν στα χέρια τους ένα μολύβι και ένα κομμάτι χαρτί και θα αρχίσουν να ζωγραφίζουν.

Ο Arbuthnot και ο Gordon (2002), εξηγούν πως ένα διαζύγιο έχει τη δύναμη να προκαλέσει ποικίλα και πρωτόγνωρα συναισθήματα στο μικρό παιδί, τα οποία πολλές φορές αδυνατεί να κατανοήσει και κυρίως, δεν μπορεί να εξωτερικεύσει με λόγια. Οι πιο συνηθισμένες αντιδράσεις των παιδιών αυτής της ηλικίας απέναντι στο διαζύγιο είναι ο φόβος, η σύγχυση, η ενοχή. Τα νεαρά παιδιά δεν έχουν την

πνευματική ικανότητα να καταλάβουν τι γίνεται και για πιο λόγο. Όλα τους τα συναισθήματα όμως διακρίνονται εύκολα στις ζωγραφιές τους, είτε μοντζουρώνοντας τη μορφή που τους προκαλεί τα παραπάνω αρνητικά συναισθήματα, είτε με την απουσία της μορφής του ατόμου που αισθάνονται ότι τα πλήγωσε, είτε με λεκτική επίθεση κατά τη διάρκεια της δημιουργίας του σχεδίου, εναντίον του προσώπου που θεωρούν υπεύθυνο γι' αυτό το διαζύγιο.

Το ίδιο υποστηρίζει και η Sindel (2004), η οποία επιβεβαιώνει το γεγονός ότι ο χωρισμός είναι βαθύτατα οδυνηρός για τα παιδιά. Τα παιδιά όλων των ηλικιών (και κυρίως τα μικρά παιδιά τα οποία είναι πιο δύσκολο να κατανοήσουν την έννοια του διαζυγίου), συχνά εκφράζουν την επιθυμία τους για επανασύνδεση των γονιών τους και κατηγορούν τον καθένα ή και τους δυο μαζί για τη ρήξη. Τα πιο πολλά παιδιά (είναι φυσιολογικό άλλωστε), δεν θέλουν να χωρίσουν οι γονείς τους και ίσως νιώσουν ότι ο πατέρας και η μητέρα τους δεν έχουν λάβει υπόψη τους τα δικά τους συναισθήματα. Γι' αυτό το λόγο οι γονείς θα πρέπει να εξηγήσουν με σαφήνεια στα παιδιά τους ότι η απόφαση του χωρισμού έχει παρθεί από τους ενήλικες, ότι δεν έχει να κάνει με τη δική τους συμπεριφορά και πως τα συναισθήματα και οι ανάγκες των παιδιών τους θα συνεχίσουν να έχουν γι' αυτούς πρωταρχική σημασία.

Η παραπάνω διαπίστωση είναι φανερή στην πλειοψηφία των περιπτώσεων των παιδιών χωρισμένων γονιών. Τα παιδιά συνήθως στα σχέδια τους ζωγραφίζουν τις επιθυμίες και τα θέλω τους. Και αυτά τα παιδιά έχουν μία κοινή επιθυμία. Την επανασύνδεση των γονιών τους. Γι' αυτό άλλωστε και στις ζωγραφιές τους απεικονίζουν όλη την οικογένεια μαζί (πατέρας, μητέρα και παιδί/ά) έστω και αν τα πρόσωπα αυτά απέχουν το ένα από το άλλο.

Ο Eddy (1999), υποστηρίζει πως είναι σημαντικό οι γονείς να κατανοήσουν και να αποδεχθούν το γεγονός ότι όλα τα παιδιά έχουν δύο φαντασιώσεις: (α) ότι αυτά έχουν προκαλέσει το διαζύγιο των γονιών τους και (β) ότι μπορούν με διάφορες ενέργειες στις οποίες θα προβούν να βοηθήσουν προκειμένου να ξανασιμίσουν οι γονείς τους. Ένας καλός θεραπευτής, μπορεί να δουλέψει με τον κάθε γονιό και με το παιδί και να διαφοροποιήσει αυτές τις αντιλήψεις. Μόνο τότε το παιδί θα αποσαφηνίσει εντελώς την έννοια του διαζυγίου και θα την αποδεχθεί, με αποτέλεσμα τα σχέδια που θα ζωγραφίζει να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και όχι στις επιθυμίες του δηλ. μια ευτυχισμένη οικογένεια, τα μέλη της οποίας διαβιούν κάτω από την ίδια στέγη και περνάνε όμορφες στιγμές μαζί.

Ειδικά στις περιπτώσεις παιδιών που προέρχονται από διαζευγμένους γονείς, η χρήση της τέχνης μπορεί να κάνει θαύματα! Τα παιδιά κρύβουν βαθιά μέσα τους τα συναισθήματα τους και αρκούνται πολλές φορές στο να βασανίζονται και να υποφέρουν μόνα τους. Η χρήση του προφορικού λόγου, δεν τους επιτρέπει να εκφράσουν όλα όσα αισθάνονται, η τέχνη όμως μπορεί να τα λυτρώσει.

Η Testa (1998), μέσα από την εμπειρία της καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: μέσω της χρήσης της τέχνης και της ταυτόχρονης συζήτησης μαζί με τα παιδιά και μέσω της συγγραφής γραμμάτων των παιδιών προς τους γονείς τους (αν η ηλικία των παιδιών επιτρέπει κάτι τέτοιο), τα μικρά παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να απεικονίσουν στις ζωγραφιές τους τα συναισθήματα που τους προκαλεί το διαζύγιο. Συναισθήματα τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής τους όταν οι γονείς τους χωρίζουν και που πολύ εύκολα αποτυπώνονται στο χαρτί.

Μέσω της τέχνης και του παιγνιδιού, το παιδί μπορεί να κάνει τα αδύνατα δυνατά. Όλες του οι καλές επιθυμίες και οι κακές του παρορμήσεις, μπορούν να εκπληρωθούν συμβολικά, χωρίς να υπάρχει ο φόβος επιβολής των πραγματικών συνεπειών. Μπορεί σύμφωνα με την Aron (1997), να μάθει να ελέγχει τον πραγματικό κόσμο, εξερευνώντας με ενεργή δεξιοτεχνία τα εργαλεία, τα μέσα, τις

ιδέες και τα αισθήματα που εκφράζονται κατά τη διαδικασία αυτή. Μπορεί να δοθεί στο παιδί η δυνατότητα να αποκτήσει (συμβολικά) πρόσβαση και να αναβιώσει παλαιότερες πραγματικές εμπειρίες, να δοκιμάσει καινούργια πράγματα και να εξασκηθεί για το μέλλον. Μπορεί να μάθει με συμβολικό πάλι τρόπο να είναι υπεύθυνο, με αποτέλεσμα να αισθανθεί κάποια στιγμή ικανό να κυριαρχήσει στην πραγματικότητα.

Την άποψη αυτή ενισχύει και η Copwell (2004), η οποία υποστηρίζει πως αν δοθεί αρχικά στα παιδιά να ζωγραφίσουν τα βιώματά τους και στη συνέχεια ενθαρρυνθούν να συζητήσουν τις ζωγραφιές του, θα κατανοήσουν καλύτερα την ιδιαιτερότητα της παρούσας κατάστασης, θα αποδεχθούν τα συναισθήματα που τους προκαλεί το διαζύγιο των γονιών τους και σταδιακά θα ξεπεράσουν αυτή τη δύσκολη κατάσταση.

Θεραπεία και Σχολείο

Η Θεραπεία μέσω των Εικαστικών στην Εκπαίδευση

«Γίνεται ολοένα και περισσότερο αντιληπτό, ότι αν στα μικρά παιδιά, τα οποία αντιμετωπίζουν μία στρεσογόνο κατάσταση όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις διαζυγίου, δινόταν η δυνατότητα κάποιας θεραπευτικής επέμβασης ίσως να αποφεύγονταν τυχόν προβλήματα στην εφηβεία τους».

(Dalley, 1998, Σελ. 54).

Σύμφωνα με την Dalley (1998), η ενθάρρυνση των ειδικών, όπως οι θεραπευτές και οι ειδικευόμενοι δάσκαλοι, να αναλάβουν καθήκοντα στο χώρο του σχολείου και η επικοινωνία τους σε τακτά χρονικά διαστήματα με τους κοινωνικούς λειτουργούς και τις κλινικές οικογενειακής θεραπείας, μπορεί να βοηθήσει τα μικρά παιδιά σε μεγάλο βαθμό.

Η θεραπεία μέσω των εικαστικών έχει μεγάλη αξία και σημασία για τα παιδιά, για την έκφραση των συναισθημάτων, των σκέψεων και των δυσκολιών τους. Παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν χωρίσει, ψάχνουν διεξόδους έκφρασης και κάποιον επαγγελματία με τον οποίο να μπορούν να μοιραστούν τα συναισθήματά τους. Αναγνωρίζουν την ελευθερία της έκφρασης που μπορούν να αποκτήσουν μέσω της ζωγραφικής, σπάνια ζητούν οδηγίες και καταφεύγουν σ' αυτή τη λύση.

Το παιδί θα χρησιμοποιήσει τα καλλιτεχνικά υλικά προς το συμφέρον του και αφού καταφέρει να δημιουργήσει μια μη ανταγωνιστική και κριτική σχέση με το θεραπευτή του, θα μπορέσει να εκφράσει ελεύθερα όλα όσα το απασχολούν σχετικά με το διαζύγιο των γονιών του.

Σύμφωνα με τον Πιντέρη (1982), τα παιδιά που πιστεύουν πως είναι υπεύθυνα για το χωρισμό των γονιών τους, μαθαίνουν από πολύ μικρά να θεωρούν τον εαυτό τους υπεύθυνο για τα λάθη και τις αποτυχίες των άλλων, με αποτέλεσμα να εξελίσσονται σε ανθρώπους πολύ ευάλωτους στις ενοχές. Ο περίγυρος τους μπορεί έτσι πολύ εύκολα να εκμεταλλευτεί αυτές τις ενοχές σε βάρος τους, γιατί θα νιώθει το φόβο ότι θα δυσαρεστήσει τους άλλους και καταλήγει να νιώθει και πάλι ενοχές.

Η δεκτική συμπεριφορά του θεραπευτή (σ' αυτή την κατηγορία παιδιών και όχι μόνο), θα βοηθήσει τα παιδιά να νιώσουν ελεύθερα, ν' αρχίσουν να ανακαλύπτουν τον εαυτό τους και κυρίως να πάνε να αισθάνονται ενοχές γιατί σε

καμιά περίπτωση δεν ευθύνονται αυτά για τις επιλογές και τις αποφάσεις των γονιών τους.

Το παιδί κατά τη διάρκεια της θεραπείας μέσω των εικαστικών, μπορεί να ασχολείται τότε με το παιχνίδι, τότε με την τέχνη, ή μπορεί κάποιες στιγμές να αποφασίσει να αποτραβηχτεί σε μια γωνιά και να μην κάνει τίποτα απολύτως. Ακόμα και τότε όμως, αλλά κυρίως τις στιγμές που παίζει ή ζωγραφίζει, πρέπει παράλληλα να μαθαίνει να εκφράζεται, να διεκδικεί οτιδήποτε δικαιωματικά του ανήκει, να δημιουργεί σιγά-σιγά μια δυναμική προσωπικότητα και να μην αφήνει τις ενοχές να το απομονώσουν.

Η Καρέλλα (1991), λέει ότι το παιδικό σχέδιο είναι ένα μήνυμα, ένας αυθόρμητος λόγος, ένα δείγμα ελεύθερης έκφρασης. Μιλάει, διηγείται και εξηγεί όλα εκείνα, που το παιδί δεν μπορεί να σχηματίσει με λέξεις. Η γλώσσα του και η μελέτη του δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για όλα εκείνα που επιθυμούμε να μάθουμε για το παιδί.

Όπως αναφέρει η Καρέλλα (1991), το παιδικό σχέδιο δεν παρέχει μόνο τυπικά στοιχεία. Εκτός από το σχεδιασμό-μορφή, υπάρχει το περιεχόμενο το οποίο εκφράζει κάτι από το σύνολο της προσωπικότητας του μικρού δημιουργού. Το παιδί την ώρα που σχεδιάζει μαθαίνει, ανακαλύπτει και πειραματίζεται μέσα από το ζωγραφικό σχέδιο του πάνω σε όλα τα ερωτήματα που έχει για τη ζωή. Είναι αυτονόητο πως ένα παιδί του οποίου οι γονείς χωρίζουν, το απασχολούν πολλά παραπάνω ερωτήματα σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά της ηλικίας του. Μέσα στο σχέδιο του γίνονται φανερές οι μυστικές ερωτήσεις που το απασχολούν, οι χαρές, η αγάπη ή ο φόβος που νιώθει. Γι' αυτό άλλωστε πρέπει οι δάσκαλοι να μάθουν να δίνουν ιδιαίτερη σημασία στο παιδικό σχέδιο που φτιάχνεται μέσα στην τάξη.

Σύμφωνα με την Καρέλλα (1991), από τη στιγμή που θα παραδοθεί το σχέδιο στον ειδικευόμενο δάσκαλο ή στο θεραπευτή, θα δοθεί ταυτόχρονα και ένα μήνυμα. Το σχέδιο είναι μια πράξη αγάπης και η αμέλεια ή η αδιαφορία είναι στοιχεία ικανά να πληγώσουν βαθιά το παιδί. Άλλωστε, δεν είναι η αισθητική αξία που κάνει το σχέδιο αποκαλυπτικό, αλλά η εξωτερική του έκφραση του κόσμου του παιδιού.

Πολλές φορές-και ειδικότερα στις περιπτώσεις διαζυγίου- το σπίτι δεν προσφέρει τη σταθερότητα και την αγάπη που χρειάζεται έτσι ώστε να επιτευχθούν τα παραπάνω. Για το λόγο αυτό η Dalley (1998), καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: ο θεραπευτής είναι μία μορφή η οποία ταιριάζει απόλυτα μέσα στο πλαίσιο του σχολείου. Θα περιορίζει τις συγκινησιακές ανάγκες των παιδιών, θα διευκολύνει τη μάθηση τους, θα βοηθάει τόσο στη συναισθηματική όσο και στη διανοητική ανάπτυξη τους.

Σύμφωνα με τη Marshland (2004), όταν οι γονείς χωρίζουν, υπάρχει περίπτωση το παιδί να βιώνει έντονα την αντιπαλότητα των γονιών του και να γίνεται μάρτυρας των αρνητικών συναισθημάτων που αισθάνονται ο ένας για τον άλλον. Τότε οι συναισθηματικές ανάγκες του παιδιού παραμελούνται ή καλύπτονται σε μειωμένο βαθμό, με αποτέλεσμα να προκαλείται εμπλοκή η οποία παρεμποδίζει τη μάθηση και γενικά διακόπτει τη νοητική λειτουργία του παιδιού.

Οι Arbutnot και Gordon (2002), αναφέρονται σε μια αξιοσημείωτη έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας δείχνουν ότι τα παιδιά τα οποία καλούνται να συμβιβαστούν με το διαζύγιο των γονιών τους, περνούν δύσκολες στιγμές και στη σχολική τους ζωή. Τα νήπια μπαίνουν στο σχολείο μ' ένα σημαντικό μειονέκτημα και τούτο διότι υστερούν τόσο κοινωνικά όσο και διανοητικά σε σχέση με τ' άλλα παιδιά. Τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας που έχουν ήδη ενταχθεί στη σχολική κοινότητα, παρουσιάζουν δυσκολίες στην προσοχή και στη συγκέντρωσή τους, ενώ ταυτόχρονα

οι βαθμοί τους είναι χαμηλοί. Ειδικότερα μάλιστα τ' αγόρια είναι πολύ πιθανόν να παρουσιάσουν προβληματική συμπεριφορά.

«Η δυνατότητα έκφρασης των, συχνά ασυνείδητων, συναισθημάτων τους μέσα από τις ζωγραφιές, τα σχέδια, τα αγαλαμάκια και το παιχνίδι, παρέχει στα παιδιά ένα θεμελιώδη «χώρο» για την προσωπική τους σταθερότητα, πράγμα που αναμφισβήτητα τα βοηθάει αργότερα στη μαθησιακή διαδικασία».

(Dalley, 1998, Σελ. 59)

Σύμφωνα με τους Arbuthnot και Gordon (2002), οι γονείς πρέπει να μιλήσουν σε συμβούλους και δασκάλους όσο πιο νωρίς γίνεται σχετικά με το διαζύγιο ή το χωρισμό που συμβαίνει ή που πρόκειται να συμβεί στην οικογένεια τους. Αυτό θα βοηθήσει τους δασκάλους να κατανοήσουν πολλά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το παιδί και να του προσφέρουν την υποστήριξη που χρειάζεται κατά τη διάρκεια της αποδοχής αυτού του γεγονότος και της προσαρμογής στη νέα κατάσταση. Η επικοινωνία μεταξύ γονιού – δασκάλου, πρέπει να γίνεται συντονισμένα έτσι ώστε να βοηθηθεί το παιδί στα κοινωνικά και σχολικά του καθήκοντα. Οι γονείς καλό είναι να ζητήσουν την ανάμιξη των παιδιών τους σε ομάδες υποστήριξης παιδιών διαζευγμένων γονιών ή να προτείνουν να ξεκινήσει μία τέτοια ομάδα, καθώς είναι πολύ βοηθητική. Οι γονείς πρέπει να δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από ότι συνήθως στις δραστηριότητες του παιδιού τους στο σχολείο και συχνά να ενθαρρύνουν τη συζήτηση που έχει να κάνει με γεγονότα και προβλήματα που συμβαίνουν στο σχολείο.

Δυστυχώς, μέχρι στιγμής τουλάχιστον στην Ελλάδα δεν έχει εφαρμοστεί κάτι τέτοιο. Ίσως δεν έχει γίνει κατανοητή η σπουδαιότητα και η πολύτιμη βοήθεια που μπορεί να προσφέρει ένας ειδικός θεραπευτής στα πλαίσια του σχολείου, ή ακόμα να θεωρείται πολύ πρωτοποριακό ή ακόμα και αχρείαστο κάτι τέτοιο στον τόπο μας. Αυτό είναι σίγουρα μία λανθασμένη αντίληψη, μιας και τα Ελληνόπουλα αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι συνομήλικοι τους στις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές και όχι μόνο χώρες.

Για το λόγο αυτό οι αρμόδιοι φορείς θα πρέπει να σκεφτούν με σοβαρότητα το διορισμό θεραπευτών στα σχολεία, γιατί όπως υποστηρίζουν όλοι οι ειδικοί που ασχολούνται με αυτά τα παιδιά η μελέτη των παιδικών σχεδίων μας οδηγεί αναπόφευκτα στην καρδιά των προβλημάτων που αφορούν στο ίδιο το παιδί, στην ιστορία του, στις καταστάσεις που βιώνει.

Τέχνη Και Παιχνίδι

Η Klein διαπίστωσε ότι αν παρατηρήσουμε τα παιδικά σχέδια και τους σκηνικούς που σχετίζονται με αυτά, έχουμε να μάθουμε πάρα πολλά. Τόσο η τέχνη όσο και το παιχνίδι έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία αξίζει να μελετηθούν βαθύτερα και ουσιαστικότερα. Εκείνο που έχει σημασία στο παιχνίδι και που μας βοηθάει να καταλήξουμε σε σαφή και ορθά συμπεράσματα σχετικά με την προσωπικότητα και τα προβλήματα που απασχολούν το παιδί, είναι το γεγονός ότι θα πρέπει το παιχνίδι να είναι αυθόρμητο. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο τα παιδικά σχέδια θα πρέπει να διακατέχονται από το στοιχείο του αυθορμητισμού.

Δυστυχώς, το διαζύγιο ή ο χωρισμός είναι ένα φαινόμενο πολύ συνηθισμένο στις μέρες μας. Μ' αυτή τη δυσάρεστη κατάσταση τα παιδιά θα πρέπει να συμβιβαστούν. Αυτό είναι πολύ δύσκολο, μιας και ένας χωρισμός προκαλεί άγχος και αβεβαιότητα στα παιδιά. Σύμφωνα με την Dalley (1998), το παιγνίδι και η ζωγραφική μπορούν να χρησιμεύσουν για να ελεγχθεί το άγχος που προκαλεί το διαζύγιο στα παιδιά και συνεπώς να δοθεί μια δυνατότητα ελέγχου της κατάστασης. Η συνειδητή φαντασίωση του παιδιού δεν περιορίζεται στο νου του, όπως συμβαίνει στον ενήλικο, αλλά βιώνεται στα παιγνίδια και στις ζωγραφιές του. Σε μεγάλο βαθμό τα παιδιά αναγκάζονται να παίζουν για να σκεφτούν τα πράγματα.

Όπως αναφέρει η Dalley (1998), η ανάγκη για αυθορμητισμό, παίζει ουσιώδη ρόλο στη θεραπεία μέσω της εικαστικής έκφρασης, για τους ίδιους λόγους που το παιγνίδι μπορεί να αλλοιωθεί από ψυχαναγκασμό και κανόνες. Παιγνίδι κατά παραγγελία δεν είναι παιγνίδι. Είναι, στην καλύτερη περίπτωση, μια δια της βίας απομίμησή του. Μόνο με την ιδιότητα της ελευθερίας το παιγνίδι ξεχωρίζει από την πορεία της φυσικής διεργασίας.

«Αν κατά τη διάρκεια μιας θεραπευτικής σχέσης, δημιουργηθεί ένα αυθόρμητο έργο τέχνης, στο οποίο αργότερα γίνουν προσπάθειες προσαρμογής σε διάφορες απόψεις τεχνικής, προσπάθειες συμμόρφωσης ή παραγωγής ενός ικανοποιητικού αισθητικού αποτελέσματος, τότε η ουσία της επικοινωνίας, θα έχει χαθεί από τους κανόνες της δημιουργίας μιας εικόνας. Τα παιγνίδια που έχουν κανόνες δεν προσφέρουν ελαστικότητα για προσωπική έκφραση. Με τον ίδιο τρόπο, για να έχει η ζωγραφική θεραπευτική σημασία, πρέπει να είναι απαλλαγμένη από κάθε είδους κανόνα καθώς ο έσχατος προσωπικός έλεγχος βρίσκεται στην ίδια τη διαδικασία.»

(Dalley, 1998, Σελ. 44)

Δηλαδή για να κατανοήσουμε με σαφήνεια τα συναισθήματα, τα βιώματα, τις σκέψεις και τα όνειρα ενός παιδιού (του οποίου οι γονείς έχουν χωρίσει) και κατά συνέπεια να μπορέσουμε να το βοηθήσουμε, θα πρέπει να το αφήσουμε να ζωγραφίσει μόνο του οτιδήποτε θέλει, χωρίς υποδείξεις και παρεμβάσεις.

Η Dalley (1998), στο βιβλίο της «Θεραπεία Μέσω Τέχνης: Η Εικαστική Προσέγγιση», αναφέρεται επίσης στην άποψη του Winnicott ο οποίος έλεγε ότι μόνο στο παιγνίδι το παιδί ή ο ενήλικος είναι ελεύθερος να είναι δημιουργικός. «Ο λόγος για τον οποίο το παιγνίδι έχει τόσο μεγάλη σημασία είναι ότι μόνο στο παιγνίδι ο ασθενής γίνεται δημιουργικός». (Winnicott, 1971). Η θεραπευτική συνέπεια του παιγνιδιού είναι η αναζήτηση του εαυτού. Ανάμεσα στη δημιουργικότητα και στο παιγνίδι υπάρχει μια άμεση σχέση η οποία αναγνωρίζεται και γίνεται παραδεκτή. Σύμφωνα μ' αυτό, τονίζεται επίσης το γεγονός ότι αν θέλουμε η ψυχοθεραπεία να έχει επιτυχία, θα πρέπει το παιγνίδι να είναι αυθόρμητο, να μην υπακούει και να μη συμμορφώνεται σε κανόνες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV:

Χρήση Τέχνης Στις Περιπτώσεις Διαζυγίου

Χαρακτηριστικά Παιδικής Ζωγραφικής

Η Φιλίππιδου (χ.χ.) αναφέρει ότι το παιδί, από τη στιγμή που θα είναι σε θέση να κρατήσει στο χέρι του οποιοδήποτε όργανο που αφήνει γραμμική ίχνη, αρχίζει και κάνει διάφορα σχέδια σε οποιαδήποτε επιφάνεια: γραμμές προς όλες τις κατευθύνσεις, τεθλασμένες, κύκλους κ.λ.π. Αυτή είναι η πρώτη μορφή της παιδικής ζωγραφικής.

Σύμφωνα με τη Φιλίππιδου (χ.χ.), το παιδί προσπαθεί στις ζωγραφιές του ν' αποδώσει τον κόσμο γύρω του, όπως το ίδιο τον βλέπει, τον αντιλαμβάνεται και τον έχει κλείσει μέσα του. Γι' αυτό άλλωστε και τα πρώτα παιδικά σχέδια παρουσιάζουν σπίτια, λουλούδια, δέντρα, γλαστράκια, τον ήλιο κ.λ.π. Τα κυριότερα όμως χαρακτηριστικά της παιδικής ζωγραφικής της ηλικίας των πρώτων παιδικών χρόνων είναι τα εξής:

(α) Η «διαφάνεια»: Τα διάφορα αντικείμενα που ζωγραφίζει το μικρό παιδί, για παράδειγμα τα σπίτια, είναι σα να είναι φτιαγμένα από γυαλί. Γι' αυτό και μπορούμε να διακρίνουμε το περιεχόμενο του σπιτιού π.χ. μια καρέκλα, ένα τραπέζι.

(β) Η έλλειψη προοπτικής.

(γ) Η αλλαγή οπτικής γωνιάς: Τα παιδιά συχνά αλλάζουν τις οπτικές γωνίες των αντικειμένων προκειμένου να παρουσιάσουν στα σχέδιά τους διάφορες λεπτομέρειες του συγκεκριμένου αντικειμένου που θέλουν. Για παράδειγμα, ένα πρόσωπο σε προφίλ μπορεί να φέρει και τα δύο του μάτια.

Σύμφωνα με τη Stahel (1987), τα περισσότερα παιδιά ζωγραφίζουν την οικογένειά τους. Σ' αυτά τα σχέδια τα χρώματα είναι ζωντανά, φτιαγμένα σε πράσινο φόντο, ο ουρανός είναι γαλάζιος, υπάρχει ένας αστραφτερός ήλιος και πολύχρωμα λουλούδια βρίσκονται παντού. Το σχέδιο ενός παιδιού που αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα π.χ. το διαζύγιο των γονιών του, γίνεται αμέσως αισθητό αν συγκριθεί με τα σχέδια των υπόλοιπων παιδιών.

Η Φλοράνς (1981), υποστηρίζει πως η παιδική ζωγραφική είναι κυρίως αφηγηματική και απεικονιστική. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο μπορεί να γίνει αντιληπτό αν ένα παιδί έχει κάποιο πρόβλημα ή όχι. Τα παιδιά από τη στιγμή που ανακαλύπτουν ότι έχουν τη δυνατότητα να αναπαριστούν όλα τους τα συναισθήματα στο χαρτί, αρκούνται συνήθως στο να ζωγραφίζουν αντικείμενα που βλέπουν και καταστάσεις που βιώνουν, χωρίς να καταφεύγουν συχνά στην αφαίρεση. Γενικά, τα σχέδια των μικρών παιδιών διηγούνται και θέλουν να μεταδώσουν ένα μήνυμα.

Σύμφωνα με τη Levenson (2000), τα παιδιά συνήθως ξεκινούν να ζωγραφίζουν με σκοπό να αποτυπώσουν στο χαρτί τα συναισθήματα, τα όνειρα, τις αναμνήσεις ή τις ιδέες τους. Και ένα μικρό παιδί του οποίου οι γονείς έχουν χωρίσει έχει πολλά μέσα του και η ζωγραφική είναι ένας ανώδυνος τρόπος προκειμένου να εκφραστεί.

Χρήση Χρωμάτων και η Ερμηνεία τους

Με την πάροδο των χρόνων αυξάνεται το ενδιαφέρον των ειδικών σχετικά με τον τρόπο που τα μικρά παιδιά χρησιμοποιούν τα διάφορα χρώματα στα σχέδια τους προκειμένου να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Πολλοί υποστηρίζουν ότι η χρήση κάποιου συγκεκριμένου χρώματος συνδέεται στενά με τα συναισθήματα που αισθάνεται το μικρό παιδί κατά τη διάρκεια της ζωγραφικής του δραστηριότητας, για το λόγο αυτό δύσκολα κάποιος μπορεί να δει μια ζωγραφιά χωρίς να αντιδράσει συναισθηματικά. Η Malchiodi (2001), υποστηρίζει ότι κάθε ένας από εμάς, έχει τις δικές του ιδέες για τη σημασία των χρωμάτων. Μάλιστα πολλές από αυτές πολύ πιθανόν να είναι αποτέλεσμα του πολιτισμού, των παραδόσεων και των κοινωνικών επιδράσεων που δεχόμαστε.

Σύμφωνα με τη Φλοράνς (1981), ο ρόλος που παίζει το χρώμα σε μια παιδική ζωγραφιά, συνήθως υποτιμάται, «λογοκρίνεται» και σβήνεται από τη μελέτη του σχεδίου. Αυτό είναι μία λανθασμένη ενέργεια, γιατί πολλοί ειδικοί επιστήμονες ερευνητές ύστερα από πειράματα και θεωρίες, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το χρώμα παίζει συχνά σημαντικό ρόλο, γιατί ξαναζωντανεύει πρόσωπα και αντικείμενα.

«Σαν «σκηνοθεσία» του τραύματος, το σχέδιο προκαλεί την αναβίωση παλιών συναισθημάτων, το παιδί μπορεί να εκφράσει τις φαντασιώσεις του παίζοντας μ' αυτές στο γραφικό και εικονογραφικό επίπεδο».

(Φλοράνς, 1981 Σελ.114).

Και παρατηρώντας τις μορφές και τα χρώματα που τοποθετήθηκαν πάνω σ' αυτές, ο ειδικός θεραπευτής μπορεί να εξάγει πολύτιμα συμπεράσματα που αφορούν την προσωπικότητα του μικρού παιδιού και τυχόν προβλήματα που αυτό αντιμετωπίζει.

Την παραπάνω άποψη συμμερίζεται εν μέρει η Malchiodi (2001), η οποία αναφέρει ότι επειδή το χρώμα έχει αρκετές συναισθηματικές συμπαράδηλώσεις, ο ειδικός θεραπευτής ειδικότερα στις περιπτώσεις συναισθηματικά διαταραγμένων ή ψυχικά τραυματισμένων παιδιών, αναζητά το ιδιαίτερο νόημα ή τη διαγνωστική αξία της διαφόρων χρωμάτων. Εκείνο το οποίο τονίζει η Malchiodi (2001), είναι το γεγονός ότι η χρήση ενός μόνο χρώματος, η χρήση των χρωμάτων με ασυνήθιστο τρόπο ή η υπερβολική χρήση ενός χρώματος σε σχέση με τα υπόλοιπα, από τη μια μπορεί να σημαίνει κάτι, από την άλλη όμως μπορεί να είναι μία εντελώς τυχαία επιλογή του μικρού παιδιού, μιας και τα παιδιά μεταχειρίζονται το χρώμα στα σχέδιά τους σε συνάρτηση με πολλούς άλλους παράγοντες (π.χ. ηλικία, φύλο, τυχαία επιλογή, αγαπημένο χρώμα, το είδος της εικαστικής δραστηριότητάς τους, το πνεύμα των καιρών, τη μόδα).

Σύμφωνα με τη Malchiodi (2001), εξαρτάται από το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται το παιδί. Στα πρώτα στάδια (από 18 μηνών έως 4 ετών), τα παιδιά δεν επιλέγουν συνειδητά κάποιο χρώμα για να το χρησιμοποιήσουν στις ζωγραφιές τους, αλλά αρπάζουν το πρώτο χρώμα που βρίσκεται μπροστά τους. Αργότερα όμως (από 4 έως 6 ετών), η χρήση του χρώματος γίνεται υποκειμενική, έστω και αν μερικά παιδιά ξεκινούν να συνδέουν το χρώμα στα σχέδια τους με την αντίληψη που έχουν τα ίδια για το περιβάλλον. Πολλά παιδιά μικρότερης ηλικίας βέβαια χρησιμοποιούν το χρώμα με αντιπροσωπευτικό τρόπο και δεν είναι λίγες οι φορές όπου τα χρώματα αντιστοιχούν στο χρώμα που πραγματικά έχει το αντικείμενο που ζωγραφίζουν. Για το λόγο αυτό είναι δύσκολο να καθοριστεί αν το χρώμα έχει κάποια ιδιαίτερη

σημασία ή αν είναι ένας απλός πειραματισμός με τα υλικά που έχει στη διάθεση του το παιδί τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Η Κάνιστρα (1987) και η Φιλιππίδου (χ.χ) δίνουν τις εξής ερμηνείες όσον αφορά τη χρήση των βασικών χρωμάτων:

- Κόκκινο: ζωηρές και γρήγορες συγκινήσεις, χωρίς πολύ βάθος, ευαισθησία στην υποβολή, προωθήσεις ενστικτώδεις (θυμός), αυθορμητισμός, παιδική και νευρωτική συμπεριφορά.

Σύμφωνα με τη Φλοράνς (1981), το κόκκινο είναι σημείο εχθρικότητας και επιθετικότητας και η υπερβολική χρήση του φανερώνει άτομο επιθετικό από το οποίο απουσιάζει κάθε είδους συγκινησιακός έλεγχος. Γι' αυτό και προτείνει τη χρήση του κόκκινου χρώματος μέχρι την ηλικία των 6 ετών, όχι μετά.

Η Malchiodi (2001), αναφέρει ότι το κόκκινο είναι ένα χρώμα που προτιμούν όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από την ηλικία τους και πως ταυτόχρονα είναι το χρώμα που χρησιμοποιούν τα παιδιά για να αποδώσουν το πάθος, την αγάπη και την εκφραστικότητα που νιώθουν.

- Πορτοκαλί: εξωστρέφεια, μάλλον συναισθηματική, χωρίς άμεση εκτόνωση, συμπεριφορά θερμή, ηρεμία, αυτουπερεκτίμηση, βασανισμός καταδιώξεως, προβολή του εγώ μέσα στον κόσμο.

- Κίτρινο: καθαρός και ψυχρός δυναμισμός, φιλοδοξία, ρυθμίσεις στις σχέσεις, διευκρινισμένες συμπάθειες ή αντιπάθειες. Έχει δε παρατηρηθεί ότι οι πνευματικά ασθενείς αποφεύγουν τη χρήση αυτού του χρώματος.

Η Malchiodi (2001), αναφέρει ότι το κίτρινο συνδέεται γενικά με την ενέργεια, με το φως και με τα θετικά συναισθήματα.

- Πράσινο: κοινωνικότητα, ευαισθησία, ψυχολογική επαφή. Η Φλοράνς (1981), αναφέρει ότι η χρήση του πράσινου χρώματος δηλώνει αντιθέσεις και εντάσεις. Η Φιλιππίδου (χ.χ), κάνει ένα διαχωρισμό όσον αφορά αυτό το χρώμα. Κάνει αναφορά στη χρήση του ανοιχτού και του σκοτεινού πράσινου. Για το πράσινο ανοιχτό αναφέρει: τάση για εξωστρεφική με παρωθητικότητα αν χρησιμοποιείται μαζί με κόκκινο ή δραστηριότητα αν χρησιμοποιείται μαζί με κίτρινο.

- Πράσινο σκοτεινό: τάση εσωστρεφική που φθάνει ως την υπερσυγκινησία και τη συγκινησιακή απροσαρμοσσία (στις περιπτώσεις όπου το κίτρινο, το πορτοκαλί και το κόκκινο απουσιάζουν).

- Γαλάζιο: ρύθμιση της συναισθηματικής συμπεριφοράς, είναι το χρώμα που προτιμάται και χρησιμοποιείται από τα κανονικά άτομα και τα παιδιά του σταδίου της ανάπτυξης της λογικής.

- Μωβ (βιολετί): τα κανονικά άτομα πολύ λίγο το προτιμούν, εκτός αν πρόκειται για καλλιτέχνες, ζωγράφους ή συγγραφείς, μιας και θεωρείται ένδειξη δημιουργικότητας. Γενικά είναι ένα χρώμα που φανερώνει συναισθηματικές διαταραχές. Σύμφωνα με τη Φλοράνς (1981), η χρήση αυτού του χρώματος φανερώνει αντιθέσεις και εντάσεις.

- Μπλε: αρμονία, κομφορμισμός, εσωστρέφεια.

Επίσης όπως υποστηρίζει η Malchiodi (2001), το μπλε σχετίζεται με αισθήματα ηρεμίας, με κατάθλιψη και με έννοιες που αναφέρονται στο νερό και στον ουρανό

- Φαίο: δύναμη για ψυχική αντίσταση, ισχυρογνωμοσύνη, πείσμα, πνεύμα αντιλογίας. Είναι το χρώμα που συχνά προτιμούν τα δύσκολα και δύστροπα παιδιά.

- Άσπρο: είναι ένα χρώμα το οποίο δεν χρησιμοποιείται εύκολα από τα κανονικά άτομα. Το βλέπουμε συχνά στα άτομα με ψυχικές διαταραχές (σχιζοφρενικούς) ή στους επιληπτικούς (όπου συνδέεται με το κόκκινο). Αντιδράσεις εκρηκτικές και απότομες, τάσεις φυγής.

- Γκριζο: δεν προτιμάται από τα κανονικά άτομα. Σωφροσύνη, εχεμύθεια, δυσπιστία, απώθηση και αρνητική συμπεριφορά.

- Μαύρο: είναι το χρώμα των νευρωτικών, των εφηβικών διαταραχών και των καταθλιπτικών ατόμων. Αποκλειστική χρήση του μαύρου, εκφράζει άρνηση της ζωής και χαρακτηρίζει το ακοινωνήτο άτομο.

Σύμφωνα μάλιστα με τη Malchiodi (2001), η υπερβολική χρήση του μαύρου χρώματος, πολλές φορές είναι πιθανόν να σχετίζεται με αρνητικούς συνειρμούς.

Η Φλοράνς (1981), αναφέρει πως η συχνή εμφάνιση σκοτεινών χρωμάτων στα σχέδια όπως μαύρο, γκριζο, καστανό κ.λ.π. ή θαμπών όπως κίτρινο, καφέ, ή όλα τα καστανά, δείχνει κακή προσαρμογή και κατάσταση παλινδρόμησης. Αντίθετα η χρήση των βασικών χρωμάτων (κόκκινο, κίτρινο, μπλε) και των ειλικρινών τόνων, αποτελεί καλό σημάδι μέχρι τα 6 χρόνια.

Η Φιλιππίδου (χ.χ.), υποστηρίζει ότι η απουσία χρώματος εκφράζει το συναισθηματικό κενό που νιώθει το παιδί μπροστά σε ορισμένα θέματα. Την ίδια άποψη συμμερίζεται και η Φλοράνς (1981), ο οποίος αναφέρει πως η απουσία χρώματος από το παιδικό σχέδιο, θεωρείται ένδειξη «συναισθηματικού κενού». Αντίθετα η «αρμονική» του ένταξη στο σχέδιο, φανερώνει άτομο ισορροπημένο.

Σύμφωνα με τη Φιλιππίδου (χ.χ.), ο προσδιορισμός της προβολικής αξίας που έχουν τα χρώματα, δε στηρίζεται στην παράταξή τους, αλλά στον τρόπο που συνδυάζονται. Ο συνδυασμός του γαλάζιου, του κόκκινου και του πράσινου, είναι αυτός που προτιμάται πιο πολύ και αντιπροσωπεύει την καλύτερη μίξη της κανονικής προσωπικότητας. Ο συνδυασμός του πράσινου, του κίτρινου και του καφέ, φανερώνει ζωτικότητα, ενώ ο συνδυασμός γαλάζιου, μαύρου και γκριζου, αποτελούν το σύνδρομο της μείωσης των εντάσεων.

Σύμφωνα με τη Malchiodi (2001), όταν τα παιδιά θέλουν να δημιουργήσουν περισσότερες λεπτομέρειες στο έργο τους, στρέφονται σε μονοχρωματικούς συνδυασμούς. Μάλιστα κάποια από αυτά όταν φτιάχνουν ανθρώπινες μορφές οι οποίες είναι πιο πολύπλοκες, χρησιμοποιούν μολύβι, μιας και πιο εύκολα σβήνεται η μολυβιά σε περίπτωση λάθους. Σε τέτοιες περιπτώσεις η χρήση του χρώματος δεν είναι τόσο σημαντική και η Malchiodi (2001), προτείνει την αποφυγή ερμηνειών σχετικά με τη χρήση του οποιουδήποτε χρώματος που να συνδέεται με τα συναισθήματα του μικρού δημιουργού.

Περιπτώσεις Angel και David (Παιδιά Διαζευγμένων Γονιών).

Σύμφωνα με την Aron (1997), οι Angel και David είναι παιδιά διαζευγμένων γονιών. Έχουν εκφράσει τα συναισθήματα που τους προκάλεσε το διαζύγιο των γονιών τους ζωγραφίζοντας, και σύμφωνα με την Aron (1997) τα χαρακτηριστικά των σχεδίων τους είναι τα εξής:

ANGEL - ημερομηνία γέννησης 27/3/1982

- (α) Τρία πρόσωπα στην οικογένεια (μοναχοπαιδί):

Ο πατέρας, η σύντροφος του και ο γιος

Παιδί που από ενός χρόνου το μεγαλώνουν οι παππούδες.

Λίγες επαφές με τη μητέρα.

(β) Επάγγελμα του πατέρα: ειδικός στην πληροφορική.

(γ) Εθνικότητα ισπανική. Μιλάει γαλλικά και ισπανικά.

- Κοινωνικές - μορφωτικές και συναισθηματικές συνθήκες της οικογένειας:
 - (α) Επίπεδο κοινωνικό - μορφωτικό: πολύ καλό
 - (β) Συναισθηματικό και εκπαιδευτικό κλίμα: ευνοϊκό
 - (γ) Ενδιαφέρον του πατέρα για τη σχολική εργασία: ζωηρό, πολύ ζωηρό
 - (δ) Επαφές οικογένειας - σχολείου: πολύ καλές
- Πνευματική ανάπτυξη και ψυχο- παιδαγωγική συμπεριφορά:
 - (α) πνεύμα: καθαρό και ζωντανό
 - (β) αντίληψη: γρήγορη
 - (γ) συγκέντρωση: προσοχή συνεχής
 - (δ) απομνημόνευση: εύκολη
 - (ε) ενδιαφέρον για τη σχολική εργασία: ζωηρό
 - (στ) εργασία: τακτική, κανονική
 - (ζ) σχολική απόδοση: πολύ καλή
- Συμπεριφορά:
 - (α) παιδί ήρεμο, ευαίσθητο, που οι συγκινήσεις του σβήνονται γρήγορα
 - (β) χαρούμενο, με σταθερή διάθεση και αυτοκυριαρχία
 - (γ) με αυτοπεποίθηση, δυναμικό, ενεργητικό
 - (δ) ξέρει να συγκεντρώνεται στην ίδια δραστηριότητα
 - (ε) χαρακτήρας ανοικτός, αναζητά επαφές
- Συναισθηματικό και εκπαιδευτικό κλίμα: καλό
 - (α) μεγάλη επιρροή των παππούδων
 - (β) διανοητική ανάπτυξη: γρήγορη αντίληψη, ζωηρό πνεύμα
 - (γ) συμπεριφορά στο σπίτι: παιδί ζωηρό, ευαίσθητο, χαρούμενο, δυναμικό, χαρακτήρας δυναμικός και υπάκουος. Οι συγκινήσεις του σβήνονται γρήγορα.

Οι σχέσεις με τη μητέρα είναι ανύπαρκτες. Το έχει εγκαταλείψει από τότε που ήταν ενός χρόνου. Παιδί που αποζητά συχνά την παρουσία της μητέρας, που πρακτικά έχει αντικατασταθεί από τη γιαγιά. Το παιδί συνεννοείται πολύ καλά με τον πατέρα του. (βλ. εικ. 2. Παρ. Α')

Το σχέδιο έγινε στις 14 Μαρτίου 1988.

- (1) Διάρκεια: Είκοσι λεπτά (20').
Ο χρόνος που χρειάστηκε ο Angel προκειμένου να φτιάξει τη ζωγραφιά αυτή μειώθηκε, μιας και στο σχέδιο που έφτιαξε στις 25/8/87 χρειάστηκε τριάντα λεπτά (30').
- (2) Αντίληψη της οικογένειας: υπάρχει.
Ο Angel βρίσκεται σε μια ηλικία (6 ετών) που μπορεί να κατανοήσει τα πάντα αν του εξηγηθούν απλά. Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1985), τα παιδιά σ' αυτή την ηλικία, νοητικά αναπτύσσονται αισθητά. Κατακλύζοντας τους γύρω τους με ερωτήσεις για το πως και το γιατί των προσώπων, των πραγμάτων και των καταστάσεων, διευρύνουν και εμπλουτίζουν τον παραστατικό τους κύκλο και είναι σε θέση ν' αντιλαμβάνονται τα όσα συμβαίνουν γύρω τους. Σύμφωνα με τους Arguthnot και Gordon (2002), όταν οι γονείς αποφασίσουν να χωρίσουν και το παιδί τους διανύει τη νηπιακή ηλικία, τότε η έννοια της οικογένειας συγχέεται στο μυαλό του

(στο σχέδιο που έφτιαξε ο Angel στις 25/8/87, η αντίληψη της έννοιας της οικογένειας ήταν αμφίβολη στο μυαλό του). Τα παιδιά των οποίων οι γονείς χωρίζουν, αλλιώς θυμούνται τη σύνθεση και τη λειτουργία της οικογένειας τους πριν και αλλιώς τη βιώνουν τώρα. Όλες αυτές οι αλλαγές προκαλούν φόβο, σύγχυση, ενοχή και αμφιβολία στο παιδί. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας χρειάζονται ξεκάθαρες και σύντομες διαβεβαιώσεις ότι θα τα φροντίζουν, ότι και οι δύο γονείς θα εξακολουθούν να τα αγαπάνε, ότι είναι ακόμα οικογένεια, αλλά θα ζουν με διαφορετικό τρόπο. Τότε μόνο το μικρό παιδί σταδιακά θ' αρχίσει ν' αποσαφηνίζει την έννοια της οικογένειας και την ιδιαιτερότητα της δικής του οικογένειας.

- (3) Πίεση του μολυβιού κανονική, το σχέδιο απλώνεται στο χαρτί σε φυσιολογικό βαθμό, χαρακτήρας γραμμής μικτός.

Το ότι η πίεση του μολυβιού είναι κανονική, υποδηλώνει σύμφωνα με την Κάνιστρα (1987), ότι ο Angel είναι ένα ήρεμο, ευαίσθητο, ζωντανό, ζωηρό, δυναμικό και ενεργητικό παιδί. Ένα χρόνο πριν η πίεση του μολυβιού του ήταν ασθενής, τώρα έχει ωριμάσει, έχει ζήσει καινούργιες καταστάσεις και έχει αποδεχθεί τη νέα του ζωή. Χρησιμοποιεί μικτές γραμμές και στις δύο ζωγραφιές δηλ. ίσιες και στερεές γραμμές, καμπύλες, κάθετες γραμμές, πατημένες. Ο Angel χρησιμοποιεί ίσιες και στερεές γραμμές, η χρήση των οποίων όπως αναφέρει η Φιλιππίδου (χ.χ.) και η Κάνιστρα (1987), φανερώνει άνθρωπο που χαρακτηρίζεται από εσωτερική ισορροπία και ο οποίος συνεχώς και με σταθερά βήματα προσπαθεί για κάτι καλύτερο. Κάποιες στιγμές δειλιάζει, είναι ευαίσθητος, συμπεριφέρεται με ήπιο τρόπο, αποδέχεται τις εξωτερικές συνθήκες ως έχουν και η προσωπικότητά του επηρεάζεται εύκολα και αυτό φαίνεται από τη χρήση των καμπύλων στο σχέδιό του. Υπάρχουν διαστήματα που σαν χαρακτήρας γίνεται εγωκεντρικός, επιθετικός, βέβαιος για τον εαυτό του και στρέφεται προς τον εξωτερικό κόσμο εξ' ου και η χρήση των κάθετων γραμμών στη ζωγραφιά του. Βέβαια ανάλογα με τα συναισθήματα, τα βιώματα και τη διάθεση του, το παιδί μπορεί να είναι δημιουργικό και γεμάτο ζωντάνια. Σ' αυτή την περίπτωση το σχέδιο του θα χαρακτηρίζεται από πατημένες και έντονες γραμμές.

Το σχέδιο του απλώνεται στο χαρτί σε φυσιολογικό βαθμό. Η Κάνιστρα (1987), υποστηρίζει πως όταν συμβαίνει αυτό, το παιδί αισθάνεται ένα αδιατάρακτο συναίσθημα ασφάλειας. Ένα χρόνο πριν, το σχέδιο του Angel απλωνόταν σε περιορισμένο μέρος του χαρτιού, ενέργεια που φανέρωνε σύμφωνα με τη Φιλιππίδου (χ.χ.), ότι το παιδί συναντούσε δυσκολίες κατά την προσαρμογή του, κυρίως μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον. Αυτό ήταν απόλυτα φυσιολογικό μιας και ένα διαζύγιο αναγκάζει μια οικογένεια να αναπροσαρμοστεί και να λειτουργήσει με νέα δεδομένα και πάνω σε καινούργιες βάσεις.

- (4) Το σχέδιο έγινε από τ' αριστερά προς τα δεξιά, καθότι το παιδί είναι δεξιόχειρο.

- (5) Αριθμός επιπλέον στοιχείων: παρουσία σπιτιού.

Σύμφωνα με τη Φιλιππίδου (χ.χ.), όλα σχεδόν τα παιδιά επαναλαμβάνουν στερεότυπα ορισμένα απλοϊκά μοτίβα (γάτα, σκύλος, λουλούδια, σπίτι). Τα συγκεκριμένα στοιχεία είναι συνηθισμένα στα παιδικά σχέδια και πρόκειται για εκφραστικά γνωρίσματα που αναλογούν στην εξελικτική βαθμίδα των παιδιών.

- (6) Πρόσωπα που σχεδιάστηκαν: 3

- (7) (α) το παιδί, (β) ο μπαμπάς, (γ) η μαμά

- «Που βρίσκονται»; «Δίπλα στο καινούργιο σπίτι».

- «Τι κάνουν έξω από το σπίτι»; «Μόλις έφτασαν και ο μπαμπάς μου λέει: Έλα πάμε στο καινούργιο μας σπίτι. Και εγώ φωνάζω: Γιούχα, Γιούχα».

- (8) Παρουσίαση της πραγματικής οικογένειας.

- παρουσία του πατέρα, της μητέρας, του παιδιού.

- τα πρόσωπα σχεδιάστηκαν σε οριζόντια σειρά σε μια ομάδα.

- το παιδί βρίσκεται στην άκρη της ομάδας αλλά πλησιέστερα στον πατέρα.
- πατέρας απομακρυσμένος από τη μητέρα.
- καμιά διαφοροποίηση φύλων κανένα σύμβολο: - «παντελόνια φορούν μόνο τ' αγόρια, αλλά η μαμά μου φοράει παντελόνια».

Το παιδί γνωρίζει πια μέλη αποτελούν μία κανονική οικογένεια και σύμφωνα με τον Huxley (2003), τα παιδιά θέλουν και η δική τους οικογένεια να είναι όπως όλες οι άλλες. Φαντάζονται ότι οι γονείς τους θα είναι ξανά μαζί και πως μητέρα, πατέρας και παιδί θα αποτελέσουν και πάλι μια ευτυχισμένη οικογένεια. Γι' αυτό άλλωστε και τα άτομα σχεδιάστηκαν σε μια σειρά, το ένα δίπλα στο άλλο. Ο Angel ζωγραφίζει τους γονείς του τον έναν δίπλα στον άλλον (όπως είναι οι γονείς σε μια κανονική οικογένεια) και τον εαυτό του τον τοποθετεί πιο κοντά στον πατέρα του και μακριά από τη μητέρα του. Αυτό γίνεται επειδή σύμφωνα με την Καρέλλα (1991), ο πατέρας είναι αυτός που βρίσκεται κοντά στο παιδί, έχουν μια καλή σχέση, συνεννοούνται και επιπλέον ο Angel βρίσκει στο πρόσωπο του πατέρα του το ανδρικό πρότυπο που κάθε αγόρι αναζητά. Ο πατέρας έχει σχεδιαστεί μακριά από τη μητέρα. Αυτό όπως αναφέρει ο Huxley (2003), δείχνει ότι ο Angel γνωρίζει ότι οι γονείς του δεν είναι πια μαζί, εκείνο όμως που έχει ο ίδιος ανάγκη είναι η διαβεβαίωση των γονιών του ότι θα τον αγαπάνε και θα τον φροντίζουν ανεξάρτητα από το αν θα είναι ζευγάρι ή όχι.

Ένα χρόνο πριν ο Angel εκτός από τα μέλη που αποτελούσαν την πραγματική του οικογένεια, σχεδίαζε ένα θείο που δεν κατοικούσε στο ίδιο σπίτι μαζί τους, μία φανταστική αδερφή και τη γιαγιά του.

- (9) Το παιδί εκτιμά τον εαυτό του: σχεδιάστηκε πρώτο.

Σύμφωνα με την Καρέλλα (1991), η σειρά με την οποία ένα παιδί σχεδιάζει τα διάφορα πρόσωπα, είναι πολύ σημαντική, γιατί βοηθάει προκειμένου να ερμηνευτούν σωστά τα συναισθήματα και η σχέση που έχει ο μικρός ζωγράφος με τα άτομα αυτά. Συνήθως πρόσωπα που το παιδί εκτιμά, αγαπά, σέβεται, νιώθει κοντά του, τα σχεδιάζει πρώτα. Πρόσωπα τα οποία μισεί, του είναι αδιάφορα, δεν έχει σχέσεις μαζί τους ή ακόμα και αν έχει δεν έχουν καλή ποιότητα, σχεδιάζονται τελευταία.

- (10) Μητέρα που υποτιμάται από το παιδί: παρουσία της μητέρας στην τελευταία θέση.

Η μητέρα εγκατέλειψε το παιδί από τότε που αυτό ήταν ενός έτους. Το παιδί βρήκε το μητρικό πρότυπο στο πρόσωπο της γιαγιά η οποία και το μεγάλωσε. Ο Angel ζωγραφίζει τη μητέρα του στο τέλος. Όπως αναφέρει η Καρέλλα (1991), το πρόσωπο που σχεδιάζει τελευταίο είναι αυτό που αφήνει το παιδί αδιάφορο και που στη ζωή του παίζει το λιγότερο σημαντικό ρόλο. Πρόσωπα που υποτιμούνται από το παιδί μπορεί να μην εμφανίζονται καθόλου στο σχέδιο, να σχεδιαστούν μικρότερα, να είναι σχεδιασμένα τελευταία ή μακριά από τα υπόλοιπα άτομα, να μην παρουσιάζουν ιδιαίτερες λεπτομέρειες ή ακόμα να σχεδιαστούν αρχικά και στη συνέχεια να σβηστούν.

- (11) (α) Προσέγγιση στο πρόσωπο του πατέρα (γονιός του ίδιου φύλου), ο μπαμπάς γυρίζει το κεφάλι προς το γιο του.

(β) Υποτίμηση με λόγια της μητέρας (γονιός του αντίθετου φύλου). Το παιδί δηλώνει ότι είναι η λιγότερο καλή.

Ο Freud περιέγραψε τα πέντε στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία του, ο Angel στην ηλικία των 6 ετών βρίσκεται στα τελευταία στάδια του φαλλικού σταδίου. Στο τέλος του σταδίου αυτού επέρχεται η λύση του οιδιπόδειου συμπλέγματος και έχουμε την ταύτιση του παιδιού με το γονέα του ίδιου φύλου. Για το λόγο αυτό ο Angel προσεγγίζει τον πατέρα του, ο οποίος είναι εκ' των πραγμάτων πιο κοντά του και μειώνει τη μητέρα του. Στο σχέδιο που

έφτιαξε ο Angel στις 25/11/87, το παιδί υποτιμά τον πατέρα του και σχεδιάζει τον εαυτό του μακριά από αυτόν. Σύμφωνα με τον Freud κατά τη διάρκεια του φαλλικού σταδίου (που βιώνει τώρα το παιδί), δημιουργείται το οιδιπόδειο σύμπλεγμα το οποίο ένα χρόνο μετά βλέπουμε ότι λύνεται. Την περίοδο αυτή, τα παιδιά αναπτύσσουν μία αυξημένη στοργή και προσκόλληση προς το γονέα του αντίθετου φύλου και μία αντιζηλία προς το γονέα του ίδιου φύλου.

- (12) Ταύτιση του παιδιού με τον πατέρα: «Ο μπαμπάς, γιατί είναι ο καλύτερος».

Όπως αναφέρει ο Freud, τώρα έχει επέλθει η λύση του οιδιπόδειου συμπλέγματος και ο Angel αναζητάει ένα ανδρικό πρότυπο με το οποίο να μπορεί να ταυτιστεί. Το πρότυπο αυτό, το βρίσκει στο πρόσωπο του πατέρα του. Ένα χρόνο πριν, ταυτιζόταν με το θείο του. Υποστήριζε ότι «ο θεός είναι ο πιο δυνατός και θυμώνει περισσότερο από όλους». Ένιωθε την ανάγκη να ταυτιστεί με κάποιον άντρα δυνατό και στη συνέχεια να τον μιμηθεί. Και επειδή ο πατέρας του απουσίαζε από τη ζωή του εκείνη τη χρονική στιγμή, ταυτιζόταν με το θείο του ο οποίος ήταν ο μοναδικός άντρας που ήταν παρών στη ζωή του.

- (13) Πρόσωπο που θεωρεί το καλύτερο: - «Ο μπαμπάς γιατί μου αγόρασε καινούργιο σπίτι. Στο άλλο σπίτι δεν είχα κρεβάτι». - «Που κοιμόσουν στο άλλο σπίτι»; - «Στο κρεβάτι του μπαμπά». - «Η μαμά που κοιμόταν»; - «Κοιμόταν στην πολυθρόνα».

- (14) Πρόσωπο που δηλώνεται σαν το πιο ευτυχημένο: «Εγώ και ο μπαμπάς μου, γιατί αλλάξαμε σπίτι και είναι μεγαλύτερο».

Οι ερωτήσεις εκ μέρους του θεραπευτή προς το παιδί και οι απαντήσεις που αυτό δίνει, είναι πολύ σημαντικές, μιας και όταν ολοκληρωθεί το σχέδιο, δε σημαίνει ότι τελειώνουν όλα. Επιβάλλεται κάποιος διάλογος, γιατί έτσι πιο εύκολα γίνεται κατανοητή η προσωπικότητα του παιδιού και αυτού που ήθελε να εκφράσει σχεδιάζοντας.

- (15) Πρόσωπο που δηλώνει σαν το λιγότερο καλό: «Η μαμά γιατί όταν γυρίζω στο σπίτι δεν τη χαιρετώ». - «Γιατί δεν τη χαιρετάς»; - «Γιατί μερικές φορές είναι κακιά, μου βάζει τις φωνές και μετά μου βάζει τις φωνές και ο μπαμπάς».

- (16) Πρόσωπο που το παιδί θεωρεί λιγότερο ευτυχημένο: «Η μαμά, γιατί όταν αλλάξαμε σπίτι, δεν είχε ετοιμαστεί και η μαμά ήθελε να είναι έτοιμη».

Σύμφωνα με την Copwell (2004), παρατηρώντας τη ζωγραφιά του Angel και με βάση τα λεγόμενα του, φαίνεται ότι είναι εντελώς αποστασιοποιημένος από τη μητέρα του. Τη θεωρεί κακιά, δυστυχισμένη, θυμώνει μαζί της και αντιδρά αρνητικά προς το πρόσωπο της. Παρ' όλα αυτά όμως, νιώθει την ανάγκη της όπως όλα τα παιδιά. Αισθάνεται την έλλειψη της μητρικής αγκαλιάς και την τρυφερότητα που μόνο η μάνα μπορεί να χαρίσει στο παιδί της. Αν πραγματικά δεν τον ενδιέφερε, δεν θα αναφερόταν σ' αυτήν. Το γεγονός ότι συνεχώς την αναφέρει-με αρνητικούς έστω χαρακτηρισμούς- δείχνει το πόσο βαθιά τον πληγώνει η απουσία της.

Σύμφωνα με την DeBord (2003), τα παιδιά έχουν ανάγκη από την παρουσία και των δύο γονιών. Στην περίπτωση που ένα ζευγάρι αποφασίσει να πάρει διαζύγιο, την κατάλληλη πάντα στιγμή, θα πρέπει οι γονείς να εξηγήσουν στο παιδί τους τους λόγους για τους οποίους αποφασίζουν από τώρα και στο εξής να ζήσουν χωριστά. Αν γίνει αυτό με απλά λόγια, το παιδί θα κατανοήσει ότι δεν ευθύνεται το ίδιο ούτε για το χωρισμό των γονιών του ούτε μπορεί να κάνει κάτι αυτό προκειμένου να ξανασιμίσουν οι γονείς του. Μία τέτοια επανασύνδεση όσο και αν τη θέλει το παιδί συνήθως δε συμβαίνει, ακόμα και όταν τα παιδιά προσπαθήσουν να κάνουν πράγματα τα οποία πιστεύουν ότι θα φέρουν θετικά και επιθυμητά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, συμπεριφέρονται σαν άγγελοι μέσα στο σπίτι όλη ώρα και γίνονται καλοί μαθητές στο σχολείο, με την ελπίδα ότι μπορούν να κάνουν ευτυχισμένους μαζί

τους γονείς τους. Τέτοιες πράξεις όμως είναι αναγκαίο να διευκρινιστούν στο παιδί ότι δεν πρόκειται να φέρουν και πάλι μαζί του γονείς του, και πως ακόμα και τώρα, μπορούν όλοι έστω και χωριστά να είναι ευτυχισμένοι.

David - ημερομηνία γέννησης: 4/6/1982

- (α) αριθμός προσώπων που κατοικούν στο σπίτι: τρεις η μητέρα, ο σύντροφος της και ο γιος
- (β) επάγγελμα του πατέρα: καθηγητής
επάγγελμα της μητέρας: ιδιοκτήτρια φούρνου
- (γ) εθνικότητα: βελγική

- Κοινωνικές - μορφωτικές και συναισθηματικές συνθήκες της οικογένειας:
(α) Επαφές της οικογένειας και του σχολείου: λίγες οι γονείς δεν παρουσιάστηκαν ποτέ στις συγκεντρώσεις.
Ανάπτυξη της κινητικότητας: αρκετή

- Πνευματική ανάπτυξη - ψυχοπαιδαγωγική συμπεριφορά:
(α) συγκέντρωση: αφαιρείται εύκολα, συχνά ονειροπολεί.
- (β) απομνημόνευση: κανονική, καθαρό μυαλό.
- (γ) ενδιαφέρον για τη σχολική εργασία: κανονικό.
- (δ) διάθεση για μελέτη: λίγο αργή.

- Συμπεριφορά:
(α) παιδί διστακτικό.
- (β) χαρούμενο.
- (γ) οι συγκινήσεις του σβήνονται γρήγορα.
- (δ) σταθερή διάθεση.
- (ε) αυτοκυριαρχία αλλά όχι πάντα.
- (στ) μπορεί για πολύ ώρα να ασχολείται με δραστηριότητα που του έχει επιβληθεί.
- (ζ) συγκρατημένο.
- (η) ντροπαλό.

- Συμπεριφορά του παιδιού στο σπίτι:
(α) είναι πολύ νευρικό, ευαίσθητο, μερικές φορές μαλθακό.
- (β) οι συγκινήσεις του σβήνονται γρήγορα.
- (γ) αναζητά σχέσεις.
- (δ) είναι πειθαρχημένο.

Οι γονείς χώρισαν όταν το παιδί ήταν τεσσάρων χρόνων. Η μητέρα ανέλαβε το παιδί, ο πατέρας το βλέπει τα Σαββατοκύριακα. Οι γονείς δεν έχουν καμιά επαφή μετά το διαζύγιο (όλα γίνονται μέσω των δικηγόρων) (βλ. εκ. 3 Παρ. Α')

Το σχέδιο έγινε στις 23 Νοεμβρίου 1987.

- (1) Διάρκεια: Είκοσι λεπτά (20').

- (2) Αντίληψη της οικογένειας: Σύμφωνα με το σχέδιο που έκανε έχει αντίληψη της έννοιας της οικογένειας, αλλά στην ερώτηση: «Τι είναι οικογένεια»; απάντησε: «Μια κυρία».

Ο David είναι ένα παιδί 5 ετών και όπως κάθε παιδί αυτής της ηλικίας, γνωρίζει θεωρητικά ότι μια οικογένεια αποτελείται από τον πατέρα, τη μητέρα και τα παιδιά. Γι' αυτό και όταν του ζητήθηκε να ζωγραφίσει την οικογένεια του, σχεδίαζε τον πατέρα, τη μητέρα και τον εαυτό του. Λόγω του χωρισμού των γονιών του, ο πατέρας απουσιάζει από το σπίτι. Η οικογένεια του τις περισσότερες ώρες και μέρες της εβδομάδας αποτελείται από αυτόν και από τη μητέρα του. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το ότι η σκέψη του νηπίου όπως αναφέρει ο Παρασκευόπουλος (1985), παραμένει ακόμα δέσμια ενός ανεξέλεγκτου αντιληπτικού ρεαλισμού και η χρήση της γλώσσας δεν έχει αναπτυχθεί αρκετά, δε δίνουν στο παιδί τη δυνατότητα να ορίσει με σαφήνεια την έννοια της οικογένειας.

-(3) Πίεση του μολυβιού δυνατή, το σχέδιο απλώθηκε σε μικρό μέρος του χαρτιού, χαρακτήρας της γραμμής μικτός.

Ο David πίεζε το μολύβι έντονα καθώς ζωγράφιζε την οικογένειά του. Όπως υποστηρίζει η Φιλιππίδου (χ.χ.), αυτό φανερώνει τα συναισθήματα που το παιδί νιώθει την ώρα που ζωγραφίζει. Το άγχος, η αγωνία, η επιθετικότητα και όλα τα αρνητικά συναισθήματα που του προκάλεσε ο χωρισμός των γονιών του, ζωντανεύουν ξανά και εκφράζονται καθ' όλη τη διάρκεια της δημιουργίας της ζωγραφιάς. Η διάσταση που παίρνει το σχέδιο του David είναι περιορισμένη. Σύμφωνα με την Κάνιστρα (1987) και τη Φιλιππίδου (χ.χ.), τα μικροσκοπικά σχέδια φανερώνουν άτομα τα οποία αντιμετωπίζουν δυσκολίες κατά την προσαρμογή τους, κυρίως μέσα στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Χαρακτήρες καταθλιπτικούς και συνεσταλμένους, οι οποίοι αποφεύγουν να εκφραστούν. Στα παιδιά αυτά υπάρχει βαθιά μέσα τους φυλαγμένη η επιθυμία να διακριθούν και να ξεχωρίσουν, ενώ ταυτόχρονα έχουν την ανάγκη να δέχονται υποδείξεις και υποστήριξη από τους άλλους. Σύμφωνα με τη βιοκοινωνική θεωρία του Erik Erikson, τα παιδιά που διανύουν το 3^ο – 6^ο έτος της ηλικίας τους βρίσκονται στο στάδιο της πρωτοβουλίας-ενοχής. Τα παιδιά αυτά έχουν την ανάγκη να ενθαρρυνθούν και να ενισχυθούν οι πράξεις τους από τους γονείς τους, να αισθανθούν ασφάλεια και υποστήριξη. Τότε θα αναπτύξουν το συναίσθημα της πρωτοβουλίας. Αν αντίθετα το παιδί νιώσει ότι οι γονείς του θεωρούν τις πρωτοβουλίες του ενοχλητικές, γελοίες ή ανάρμοστες, αναπτύσσει το συναίσθημα της ενοχής. Σε μια τέτοια περίπτωση, μεγαλώνοντας τις διάφορες διακρίσεις, τη στήριξη και τις νουθεσίες θα τις αναζητήσει αλλού. Όσον αφορά το μικτό χαρακτήρα γραμμής που χρησιμοποιεί ο David, ισχύει ότι ακριβώς ειπώθηκε και στην περίπτωση του Angel.

- (4) Σχέδιο ανοργάνωτο, το παιδί είναι δεξιόχειρο.

- (5) Αριθμός τρίτων στοιχείων: δύο.
το σπίτι, ο ήλιος.

- (6) Αριθμός προσώπων: τρία
ο μπαμπάς, η μαμά, το παιδί (αγόρι 5 χρονών).

- (7) - «Τι κάνει αυτή η οικογένεια»;
- «Θα φύγουν για την Αφρική».
- «Γιατί είναι έξω από το σπίτι»;
- «Γιατί κάνουν περίπατο».

- (8) Σχέδιο της πραγματικής οικογένειας. Εδώ το παιδί σχεδιάζει την οικογένεια, την οικογένεια πριν από το διαζύγιο.

- Επιθυμία του παιδιού να είναι η οικογένεια όπως πάντα.

- Τα πρόσωπα είναι σε οριζόντια σειρά, σε μια ομάδα.
- Το παιδί είναι στην αριστερή άκρη της ομάδας.
- Διαφοροποίηση των φίλων, η μαμά έχει μακρύτερα μαλλιά από το μπαμπά.

Σύμφωνα με τη Sindel (2004), πολλά παιδιά δε θέλουν να χωρίσουν οι γονείς τους. Μερικά παιδιά νιώθουν διάφορα συναισθήματα σχετικά μ' αυτό, ειδικά όταν γνωρίζουν ότι οι γονείς τους δεν είναι πια ευτυχισμένοι μαζί. Είναι πραγματικά σημαντικό για τα παιδιά να γνωρίζουν ότι επειδή οι γονείς τους χωρίζουν, δε σημαίνει ότι θα χωρίσουν κι από αυτά. Ένας άλλος αριθμός παιδιών νομίζουν ότι επειδή οι γονείς τους χωρίζουν, αυτό συνεπάγεται και τη δική τους εγκατάλειψη από αυτούς. Είναι γεγονός ότι το παιδί ενός χωρισμένου ζευγαριού συνήθως ζει με τον ένα γονιό. Ακόμα και ο γονιός όμως που ζει κάπου αλλού, παραμένει μητέρα ή πατέρας αυτού του παιδιού για πάντα. Το αγαπά και το νοιάζεται ανεξάρτητα αν έχει πάει να ζήσει κάπου αλλού. Αυτό δεν πρόκειται σε καμιά περίπτωση και για κανένα λόγο ν' αλλάξει.

Όπως υποστηρίζει η McManis (2003), οι λόγοι για τους οποίους ένα ζευγάρι αποφασίζει να χωρίσει, τα αισθήματα των γονιών για το παιδί τους και όλα τα ερωτήματα που απασχολούν και βασανίζουν το παιδί, πρέπει να εξηγηθούν και να διευκρινιστούν στο παιδί. Μόνο όταν απαντηθούν όλα τα ερωτήματα που σκέφτεται, θα ησυχάσει και θα πάψει να σκέφτεται τρόπους επανασύνδεσης των γονιών του. Θα αποδεχθεί την κατάσταση ως έχει, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι θα πάψει να ονειρεύεται τους γονείς του και πάλι μαζί.

- (9) Εκτίμηση για τον πατέρα, γιατί τον σχεδίασε πρώτο και μεγαλύτερο από τους άλλους.
- (10) Υποτίμηση του παιδιού: σχεδιάστηκε τελευταίο.

Σύμφωνα με την Καρέλλα (1991), πρόσωπα που εκτιμούνται και είναι ιδιαίτερα αγαπητά στο παιδί σχεδιάζονται πρώτα. Ο David ξεκινά τη ζωγραφιά του σχεδιάζοντας αρχικά τη μορφή του πατέρα του. Τον άνθρωπο που εκτιμά, σέβεται και ίσως αισθάνεται πιο έντονα την απουσία του. Οι διαστάσεις της μορφής του (μεγαλύτερος από τους άλλους), φανερώνει τη δύναμη του πατέρα και το γεγονός ότι αποτελεί μια ξεχωριστή και σημαντική θέση στην καρδιά και τη ζωή του David. Πολλές φορές βέβαια, τα παιδιά ζωγραφίζουν μεγαλύτερα άτομα τα οποία τους προκαλούν φόβο και δέος. Ο David σχεδιάζει τον εαυτό του τελευταίο. Αυτό δείχνει ότι δεν εκτιμά και πολύ τον εαυτό του και πολύ πιθανόν να αισθάνεται κάπως ανασφαλής. Κάτι τέτοιο είναι απόλυτα φυσιολογικό, μιας και σύμφωνα με την DeBord (2003), ένα διαζύγιο δημιουργεί πολλές ανασφάλειες, άγχος, φοβίες και αβεβαιότητα για το μέλλον στα μικρά παιδιά.

- (11) (α) με λόγια υποτίμηση της μητέρας (γονιός του αντίθετου φύλου). Το παιδί δήλωσε ότι είναι η λιγότερο καλή και η λιγότερο ευτυχισμένη.

(β) προσέγγιση ανάμεσα στον πατέρα και το παιδί (γονιός του ίδιου φύλου).

- (12) Ταύτιση του παιδιού με τον πατέρα: «Γιατί είναι ο πιο καλός».

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη των στοιχείων 11 και 12 είναι τα ίδια μ' αυτά που αναφέρθηκαν και στην περίπτωση του Angel.

- (13) Πρόσωπο που δηλώνεται σαν το καλύτερο: «Το παιδί, γιατί είναι φρόνιμο».

- (14) Πρόσωπο που δηλώνεται σαν το λιγότερο καλό: «Η μαμά, γιατί θυμώνει με το παιδί που δεν είναι φρόνιμο».

- (15) Πρόσωπο που δηλώνεται σαν το πιο ευτυχισμένο: «Ο μπαμπάς και το παιδί γιατί θέλουν να βγαίνουν έξω κάθε μέρα».

- (16) Πρόσωπο που δηλώνεται σαν το πιο δυστυχισμένο: «Η μαμά, γιατί δεν θέλει να βγαίνει έξω, της αρέσει να μένει στο σπίτι».

Με βάση τα λεγόμενα του David, γίνεται κατανοητό ότι στο παιδί λείπει ο πατέρας του, τον οποίο και εξιδανικεύει. Παράλληλα ασκείται μια λεκτική επίθεση εναντίον της μητέρας του.

Όπως αναφέρει ο Lyness (2002), το διαζύγιο είναι μια απόφαση που έχει επιπτώσεις σε όλα τα μέλη της οικογένειας και όχι μόνο στους συντρόφους. Η διαπίστωση αυτή είναι φανερή και διακρίνεται εύκολα στα σχέδια παιδιών των οποίων οι γονείς έχουν χωρίσει. Ο θυμός που αισθάνονται τα παιδιά αυτά συνήθως κατευθύνεται προς τους γονείς, ιδιαίτερα προς εκείνον με τον οποίο το παιδί ζει και ο οποίος τις περισσότερες φορές είναι η μητέρα. («Δεν υπάρχει καθόλου δικαιοσύνη»; αναρωπιέται μιας και όλες της οι προσπάθειες αισθάνεται ότι πέφτουν στο κενό). Ανεξάρτητα από τα πραγματικά γεγονότα που οδήγησαν στη διάλυση του γάμου, η μητέρα είναι πολύ πιθανόν να κατηγορηθεί από το παιδί για οτιδήποτε έχει συμβεί. Ο απών πατέρας έστω και αν το παιδί περνάει κάποιο χρόνο μαζί του π.χ. τα Σαββατοκύριακα, είναι αρκετά πιθανό να εξιδανικευτεί (πάλι ανεξάρτητα από τα πραγματικά γεγονότα), ενώ η μητέρα θεωρείται υπεύθυνη που εκείνος έφυγε μακριά.

Η θεωρία αυτή παίρνει σάρκα και οστά στην περίπτωση του David. Το παιδί αν και περνάει λίγο χρονικό διάστημα με τον πατέρα του (είναι μαζί τα Σαββατοκύριακα), τον έχει εξιδανικεύσει, τον θεωρεί ευτυχισμένο, καλό και απολαμβάνει το χρόνο που βρίσκονται μαζί. Από την άλλη μεριά θεωρεί τη μητέρα του δυστυχισμένη, την υποτιμά και δεν πιστεύει ότι είναι καλή.

Σύμφωνα με το Herbert (1998), το διαζύγιο μπορεί να είναι σκληρό για τους γονείς, αλλά είναι αναμφίβολα πολύ πιο σκληρό για τα παιδιά. Τα παιδιά αποτελούν ένα ξεχωριστό κομμάτι στη ζωή των γονιών τους, γι' αυτό και το ζευγάρι θα έχει εκ των πραγμάτων θέση ο ένας στη ζωή του άλλου. Το διαζύγιο έχει μεγάλη επίδραση πάνω στα παιδιά, αλλά αυτά επηρεάζονται περισσότερο από τον τρόπο που η οικογένεια ανασυγκροτείται και χειρίζεται τα αισθήματα των μελών της μετά το διαζύγιο, παρά από το διαζύγιο αυτό καθαυτό. Αυτή η διαπίστωση διακρίνεται στα σχέδια των παιδιών. Ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο γίνεται το σχέδιο και το τελικό αποτέλεσμα, επαληθεύουν την παραπάνω άποψη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V:

Αποτελέσματα

Σκοπός της μελέτης αυτής ήταν να διερευνήσει το πως η εικαστική ψυχοθεραπεία, μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά διαζευγμένων γονιών και κατά συνέπεια τους ίδιους τους γονείς, προκειμένου να αντιμετωπίσουν το χωρισμό και τις αρνητικές συνέπειες που προκύπτουν από μια τέτοια κατάσταση.

Σύμφωνα με τους Γκλυν και Άντζελ (1997), η τέχνη αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι στη ζωή των παιδιών. Λόγω ηλικίας, οι λέξεις δεν παρέχουν στα παιδιά τη δυνατότητα να εκφράσουν όσα τα απασχολούν σχετικά με το διαζύγιο των γονιών τους. Μέσα από τις ζωγραφιές τους όμως γίνονται αντιληπτά τα συναισθήματα, τα όνειρα, οι προσδοκίες τους. Ακόμα και όταν ένα μικρό παιδί αρνηθεί να μιλήσει για οτιδήποτε το απασχολεί, είναι αδύνατον να κρυφτεί αυτό κοιτώντας το σχέδιό του. Για το λόγο αυτό, οι ειδικοί αφήνουν το παιδί πρώτα να σχεδιάσει αυτό που το εκφράζει και στη συνέχεια ακολουθεί μια συζήτηση σχετικά με τη ζωγραφιά του παιδιού. Τότε είναι που ο ειδικός θεραπευτής εξάγει χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τα συναισθήματα και την προσωπικότητα του μικρού παιδιού / ζωγράφου.

Ο ειδικός θεραπευτής που ασχολείται μ' αυτά τα παιδιά, θα πρέπει να χειριστεί το θέμα με ιδιαίτερη λεπτότητα και ευαισθησία. Όπως φαίνεται και από τη βιβλιογραφία, το μικρό παιδί πολύ πιο εύκολα θα παρουσιάσει το πρόβλημα που το απασχολεί και θα βοηθηθεί, αν ο εικαστικός θεραπευτής διακρίνεται από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: εμπιστοσύνη, διακινδύνευση, επικοινωνία, αντιμετώπιση, κατανόηση, προσαρμογή και χειρισμός της πραγματικότητας και αποχωρισμός.

Η Καρέλλα (1999), υποστηρίζει ότι οι διάφοροι ειδικοί θεραπευτές, οι παιδαγωγοί και οι κοινωνικοί λειτουργοί, πιστεύουν ότι η τέχνη μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά διαζευγμένων γονιών και τους γονείς τους να ξεπεράσουν το χωρισμό. Τονίζουν μάλιστα τις ευεργετικές ιδιότητες της χρήσης της τέχνης, μιας και αφήνει τα συναισθήματα ν' αποτυπωθούν στο χαρτί και να εκφράσουν όλα όσα το άτομο δε λέει με λέξεις.

Κρίνεται σκόπιμη η αναγκαιότητα στελέχωσης των σχολείων με άτομα των παραπάνω ειδικοτήτων, μιας και τα παιδιά περνούν πολλές ώρες στο χώρο του σχολείου αφενός και αφετέρου πιο εύκολα το παιδί θα ξεπεράσει αυτή τη δύσκολη κατάσταση αν συναναστρέφεται καθημερινά με παιδιά που βιώνουν το ίδιο πρόβλημα. Επίσης ακόμα και όταν το παιδί προσποιείται ότι όλα είναι καλά, ο ειδικός θα έρθει σ' επαφή με το παιδί, θα το βοηθήσει να κατανοήσει αρχικά την κατάσταση και ακολούθως να την αποδεχθεί.

Η Landgarten (1999), υποστηρίζει ότι οι γονείς από την πλευρά τους το καλύτερο που μπορούν να κάνουν προκειμένου να βοηθήσουν το παιδί τους, είναι να προσπαθήσουν να διατηρήσουν μαζί του μια καλή σχέση, να υπάρχει επικοινωνία μεταξύ τους, να μην αναφέρονται με αρνητικούς χαρακτηρισμούς στον / ην πρώην σύντροφό τους, να αποφεύγονται οι διαμάχες παρουσία του παιδιού, να γίνουν και από τις δύο πλευρές - έστω για χάρη του παιδιού- προσπάθειες να διατηρηθεί καλή επικοινωνία μεταξύ των πρώην συζύγων και κυρίως να τονίζεται στο παιδί η αγάπη που του έχουν οι γονείς του, έστω και αν οι γονείς του έχουν πάψει να είναι ζευγάρι. Μόνο τότε το παιδί θα αισθανθεί ασφάλεια, θα πιστέψει ότι ούτε ο πατέρας αλλά ούτε και η μητέρα του θα το εγκαταλείψουν και θα πάψει να προσπαθεί με διάφορους τρόπους να επιτύχει την επανασύνδεσή τους. Εξίσου θετικά αποτελέσματα μπορεί να

έχει η συμμετοχή ολόκληρης της οικογένειας σε προγράμματα εικαστικής ψυχοθεραπείας ή η συμμετοχή των γονιών σε ομάδες γονέων.

Την παραπάνω άποψη επιβεβαιώνουν οι ακόλουθες μαρτυρίες γονιών οι οποίοι συμμετείχαν στο Kids' Turn Organization, μια οργάνωση που βοηθάει διαζευγμένους γονείς και τα παιδιά τους, να ξεπεράσουν το χωρισμό. Η Rebecca Lynn μια χωρισμένη μητέρα δύο ανήλικων παιδιών, 8 και 10 ετών, δύο χρόνια μετά το διαζύγιό της συμμετείχε στο πρόγραμμα αυτό και χαρακτηριστικά δηλώνει: «έμαθα να πνίγω το θυμό μου για τον πρώην σύζυγό μου για χάρη των παιδιών μου. Είναι δύσκολο να το επιτύχεις αυτό, αλλά πρέπει να υπενθυμίζεις στον εαυτό σου τους κανόνες που πρέπει να ακολουθείς. Με τη βοήθεια του συγκεκριμένου προγράμματος, έμαθα να λέω τα πράγματα με το σωστό τρόπο προκειμένου να βοηθήσω τα παιδιά μου, παραμερίζοντας τα δικά μου συναισθήματα. Ο πρώην σύζυγός μου ακόμα αντιμετωπίζει αυτό το πρόβλημα». Ένα άλλο διαζευγμένο ζευγάρι, ο Tim Orr και η Lara Karchmar, δηλώνουν ότι μπορεί να μην είναι πια μαζί, το Kids' Turn όμως τους βοήθησε να δουλέψουν σαν ένα άτομο, να παραμερίσουν τις προσωπικές τους αντιπαραθέσεις και να σταματήσουν τους τσακωμούς, με σκοπό το διαζύγιό τους να είναι όσο πιο ανώδυνο γινόταν για τα παιδιά τους. Μέσα από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα, υποστηρίζουν ότι τώρα πια είναι διατεθειμένοι να κάνουν οτιδήποτε χρειαστεί έτσι ώστε το άγχος και όλα τα αρνητικά συναισθήματα που πιθανόν να βιώσουν τα παιδιά τους να μειωθούν και να ανακουφιστούν.

Σύμφωνα με τη Φιλιππίδου (χ.χ.), χρήσιμες πληροφορίες και συμπεράσματα μπορούν επίσης να προκύψουν αν παρατηρηθούν τα σχήματα και τα χρώματα που χρησιμοποιεί το μικρό παιδί στις ζωγραφιές του. Συνήθως στην αρχή της θεραπείας παρουσιάζονται μοναχικοί και λυπημένοι άνθρωποι, απομονωμένοι από τους υπόλοιπους, με μουντά χρώματα ή ακόμα και φανταστικές εικόνες που το παιδί θα ήθελε να είναι αλήθεια. Καθώς όμως προχωράει η θεραπεία και ο εικαστικός θεραπευτής βοηθάει το παιδί να ξεπεράσει το χωρισμό των γονιών του, παρουσιάζει στις ζωγραφιές του την πραγματική κατάσταση που βιώνει, με χρώματα πιο ζωντανά και αισιόδοξα.

Το Kids' Turn παρέχει επίσης μία μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων στα παιδιά, προκειμένου να ξεπεράσουν το διαζύγιο των γονιών τους. Μπορεί το μικρό παιδί να ζωγραφίσει το σπίτι του και να σχεδιάσει πράγματα που του αρέσει να κάνει στο σπίτι του κάθε γονιού. Να ασχοληθεί με σταυρόλεξα και παζλ τα οποία είναι αρκετά διασκεδαστικά και βοηθούν το παιδί να χαλαρώσει. Οι αρμόδιοι του προγράμματος έφτιαξαν μερικά ημερολόγια τα οποία βοηθούν τα μικρά παιδιά να καταγράφουν με μια σειρά τις δραστηριότητες που έχουν να κάνουν κατά τη διάρκεια του μήνα, με αποτέλεσμα να υπάρχει ένα πρόγραμμα και μια τάξη στη ζωή τους. Υπάρχουν επίσης διάφοροι ορισμοί κάποιων λέξεων που πολύ πιθανόν το παιδί να άκουσε πρόσφατα. Αυτό ίσως βοηθήσει τα παιδιά να καταλάβουν περισσότερα πράγματα σχετικά με το χωρισμό ή το διαζύγιο των γονιών τους. Ακόμα υπάρχουν κάποια σκίτσα προσώπων που απεικονίζουν διάφορα συναισθήματα. Τα σκίτσα αυτά βοηθούν τα μικρά παιδιά να περιγράψουν τα συναισθήματα που τους προκαλεί το διαζύγιο των γονιών τους και τους δίνεται η ευκαιρία εάν και εφόσον το επιθυμούν, να μοιραστούν αυτή τη σελίδα που απεικονίζει τα συναισθήματά τους με τους γονείς ή με κάποιο φίλο τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI:

Περίληψη – Συμπεράσματα - Εισηγήσεις

Η μελέτη αυτή, προσπαθεί να αναδείξει τα ευεργετικά αποτελέσματα που μπορεί να έχει η χρήση της θεραπείας μέσω της τέχνης. Η θεραπεία μέσω της τέχνης, είναι ιδιαίτερα βοηθητική για παιδιά, εφήβους και ενήλικες, οι οποίοι έχουν δυσκολίες να εναρμονιστούν με τα συναισθήματά τους, αυτούς που έχουν σημαντικές απώλειες, τραύματα, προηγούμενες κακοποιήσεις, κατάθλιψη, οικογενειακά προβλήματα, ή αυτούς που έχουν προβλήματα με την εικόνα του σώματός τους ή μια ασθένεια. Κατά συνέπεια, η εικαστική ψυχοθεραπεία, βοηθάει αφάνταστα τόσο τα παιδιά διαζευγμένων γονιών όσο και τους ίδιους τους γονείς τους να αντιμετωπίσουν το διαζύγιο και τις αρνητικές επιπτώσεις που προκύπτουν από μια τέτοια κατάσταση.

Σύμφωνα με τη Nicholson-Feiman (2001), η τέχνη βοηθάει ακόμα και όταν δεν είναι κάποιος παγιδευμένος με διάφορα προβλήματα. Μπορεί να εμπλουτίσει την προσωπική ανάπτυξη κάποιου, να αυξήσει και να εμβαθύνει την προσωπική ανάπτυξη του ανθρώπου, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία του. Η τέχνη που πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής διαδικασίας, έχει να κάνει με την εξερεύνηση της ταυτότητας / προσωπικότητας του συμμετέχοντος, με τις αποφάσεις που παίρνει στη ζωή του και με την έκφραση των βαθύτερων συναισθημάτων του.

Η Καρέλλα (1991), τονίζει ότι η ζωγραφική αποτελεί για τα μικρά παιδιά μια μορφή έκφρασης και ψυχαγωγίας. Μέσα από τις ζωγραφιές τους προβάλλουν τις σκέψεις τους, τα συναισθήματά τους, τα όνειρα, τις επιθυμίες, ακόμα και την αντίληψη που έχουν για τον ίδιο τους τον εαυτό. Γενικά τα μικρά παιδιά απεικονίζουν στα σχέδια τους όλα όσα δεν μπορούν να εκφράσουν με λέξεις, λόγω του ότι το λεξιλόγιό τους είναι ακόμα φτωχό. Με τον τρόπο αυτό εκτονώνονται, εκφράζονται, μαθαίνουν να συναλλάσσονται με τους γύρω τους, ανακαλύπτουν θετικά και αρνητικά στοιχεία του εαυτού τους και σταδιακά αρχίζουν να δημιουργούν τη δική τους ξεχωριστή ταυτότητα. Οι παιδαγωγοί, οι ειδικοί θεραπευτές και οι κοινωνικοί λειτουργοί, γνωρίζουν ότι τα παιδιά μέσα από τα σχέδια τους προβάλλουν το βαθύτερο περιεχόμενο της προσωπικότητάς τους.

Οι Arbutnot και Gordon (2002), υποστηρίζουν ότι επειδή στις μέρες μας ολοένα και αυξάνεται το ποσοστό των μικρών παιδιών που βρίσκονται αντιμέτωπα με τη δίνη ενός διαζυγίου, θα πρέπει οι αρμόδιοι φορείς να αναγνωρίσουν την ανάγκη στελέχωσης των σχολείων με ειδικούς θεραπευτές και κοινωνικούς λειτουργούς, έτσι ώστε τα παιδιά να έχουν τη δυνατότητα να στραφούν σε κάποιον για βοήθεια. Να τους δοθεί η ευκαιρία είτε με συζητήσεις, είτε με τη συμμετοχή τους σε ομάδες παιδιών που αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα, να εξωτερικεύσουν αυτά που τους βασανίζουν, να εξισορροπήσουν το επίπεδο που βρίσκονται τώρα με το επίπεδο των συναισθημάτων τους και με τις κοινωνικές απαιτήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα, να κατανοήσουν την κατάσταση και κατά συνέπεια να την αποδεχθούν και να μεταβούν όσο πιο ομαλά γίνεται από την προηγούμενη οικογενειακή τους κατάσταση στην παρούσα.

Σύμφωνα με την Conwell (2004), με βάση μαρτυρίες παιδιών που συμμετείχαν στο Kids' Turn, αφότου οι γονείς τους χώρισαν, η συζήτηση με ειδικούς θεραπευτές, ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς, απαλύνει τον πόνο τους και τα βοηθάει προκειμένου να ξεπεράσουν τα προβλήματα που έχει προκαλέσει το διαζύγιο των γονιών τους στις ζωές τους. Η Sarah (13 ετών), στην αρχή ήταν διστακτική και είχε τις αμφιβολίες της. Δε φανταζόταν ότι θα συνδεόταν με τα υπόλοιπα παιδιά και ότι θα

ένιωθε το θυμό και την οργή που την έπνιγε να χάνεται. Τώρα δηλώνει πιο ήρεμη, έχει συμβιβαστεί με το διαζύγιο των γονιών της και δε νιώθει πια οργισμένη με τους γονείς της. Ο Brandon ήταν 7 ετών όταν χώρισαν οι γονείς του. Στο πρόγραμμα πρωτοπήγε στα 10 του. Στην αρχή είχε αμφιβολίες και αρνιόταν να συμμετάσχει, μετά την πρώτη του συνάντηση με τα υπόλοιπα παιδιά άλλαξε αμέσως γνώμη. Εξεπλάγηκε με τις διαφορετικές ιστορίες που εξιστορούσε κάθε παιδί σχετικά με το διαζύγιο των γονιών του και ένιωσε πιο άνετα να συζητήσει μαζί με τους γονείς του και να κατανοήσει τι πραγματικά συνέβαινε. Μάλιστα συμβουλεύει τα υπόλοιπα παιδιά που βιώνουν το χωρισμό των γονιών τους, ότι δεν υπάρχει λόγος να είναι διστακτικά, επιφυλακτικά και αρνητικά στην ιδέα να συμμετάσχουν σε ένα τέτοιο πρόγραμμα, μιας και το Kids' Turn μόνο βοήθεια, διασκέδαση και φίλους μπορεί να τους προσφέρει.

Σύμφωνα με τους McManis (2003) και Cohen (2003), εκτός από τις ομάδες παιδιών που μπορούν να υπάρξουν, καλό είναι να δημιουργηθούν και ομάδες γονέων, στις οποίες θα λαμβάνουν μέρος οι γονείς των παιδιών. Να εκφράσουν και οι ίδιοι τα συναισθήματα που τους προκαλεί το διαζύγιο, να μάθουν πως μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους προκειμένου να κατανοήσουν και να αποδεχθούν αυτή τη δυσάρεστη κατάσταση και να βρουν τρόπους επικοινωνίας τόσο με τα παιδιά τους όσο και με τον άλλο γονιό. Πολλοί γονείς μετά τη λήξη του γάμου τους, είτε δε διατηρούν καμιά επαφή με τον / την πρώην σύντροφό τους, είτε αναφέρονται σ' αυτόν / ήν παρουσία των παιδιών τους με αρνητικούς χαρακτηρισμούς. Κάτι τέτοιο πληγώνει αφάνταστα το παιδί και το κάνει να υποφέρει μιας και το μόνο που θέλει είναι η ύπαρξη και των δύο γονιών στη ζωή του. Και επειδή αυτό εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να γίνει, καλό είναι οι γονείς να προσπαθούν να διατηρούν καλές σχέσεις μεταξύ τους για χάρη των παιδιών τους και να τους επαναλαμβάνουν ξανά και ξανά πως δεν πρόκειται να τα εγκαταλείψουν! Μόνο τότε το παιδί θα νιώσει ασφάλεια και θα πάψει να ψάχνει τρόπους επανασύνδεσης των γονιών του.

Η κυβέρνηση, τα σχολεία, η εκκλησία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, διάφοροι οργανισμοί (κερδοσκοπικοί και μη), είναι μερικοί φορείς μέσα από τους οποίους η θεραπεία μέσω της τέχνης και ειδικότερα τα θεραπευτικά οφέλη που προκύπτουν μέσα από την εφαρμογή της, μπορούν να γίνουν γνωστά προς το ευρύ κοινό.

Δυστυχώς για τα δεδομένα της Ελλάδας όλα αυτά ακούγονται κάπως παράξενα! Ίσως να μην έχει γίνει κατανοητή η σπουδαιότητα και η πολύτιμη βοήθεια που παρέχει η θεραπεία μέσω της τέχνης στα παιδιά αυτά και στις οικογένειές τους. Ίσως πάλι κάτι τέτοιο να θεωρείται πολύ πρωτοποριακό ή ακόμα και αχρείαστο. Σε καμία περίπτωση όμως κάτι τέτοιο δεν ισχύει μιας και τα τελευταία χρόνια αυξάνονται ραγδαία και στις Ελληνικές οικογένειες τα διαζύγια.

Όπως αναφέρεται στη βιβλιογραφία, η χρήση της τέχνης στα παιδιά διαζευγμένων γονιών και στους γονείς τους, μπορεί να επουλώσει τις πληγές που αφήνει πίσω του ένα διαζύγιο! Τα αποτελέσματα τόσο των θεωρητικών όσο και των πρακτικών εφαρμογών της παραπάνω διαπίστωσης, οδηγούν σ' ένα συμπέρασμα: η τέχνη βοηθάει μικρούς και μεγάλους προκειμένου να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, να γνωρίσουν τους εαυτούς τους και να ξεπεράσουν οποιοδήποτε εμπόδιο προκύψει κατά τη διάρκεια της ζωής τους.

Παράρτημα Α΄

ΕΙΚΟΝΕΣ

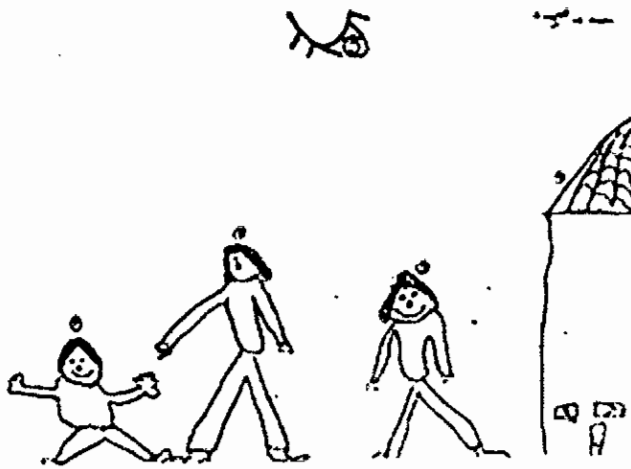

Ellen's house with dark cloud overhead.

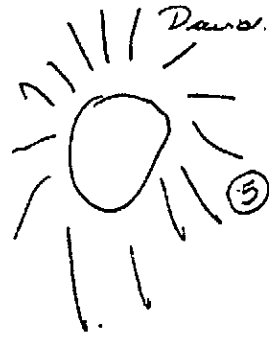

Ellen's "happier" version of a house.

Εικόνα 1

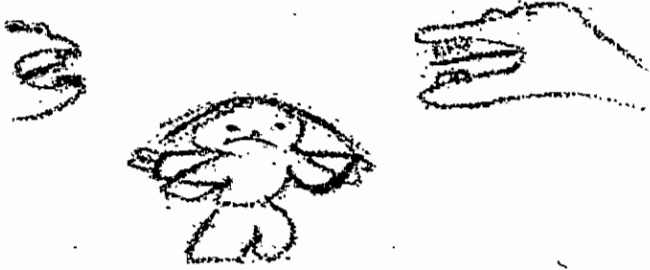

Εικόνα 2

Εικόνα 3

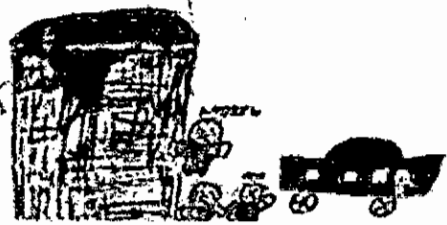
I'm afraid

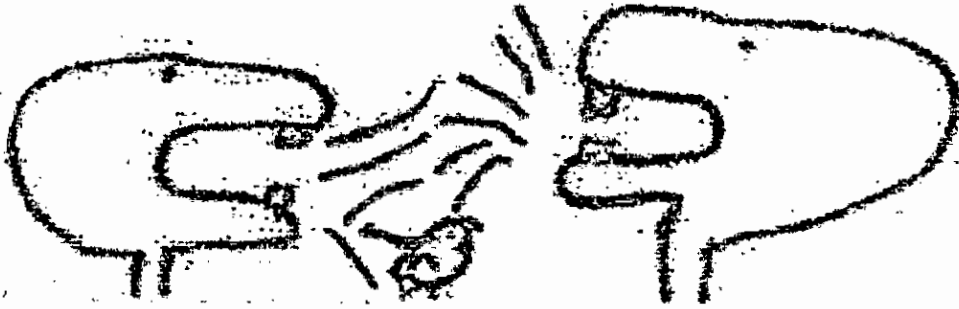

Mom, my brother and I cried when my dad moved away.

by neogun

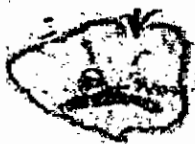
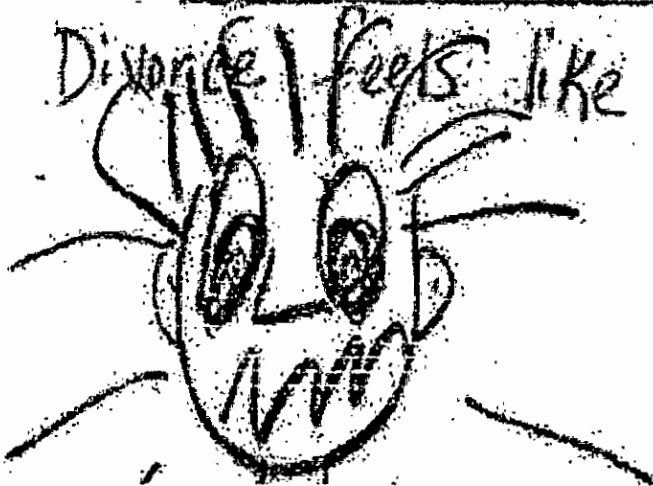

When your parents are fighting,
and it sounds scary

Distance feels like

BENJI
I FEEL MAD
BECAUSE
MY PARENTS
ARE DIVORCED

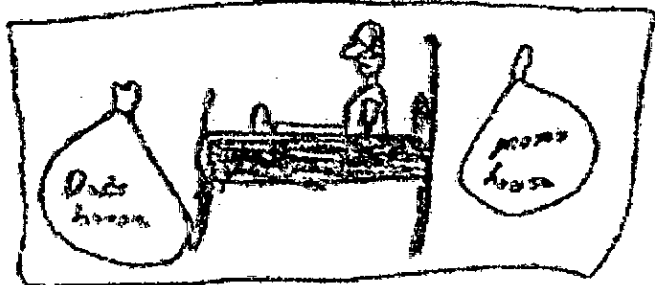
My Parents are fighting!!!

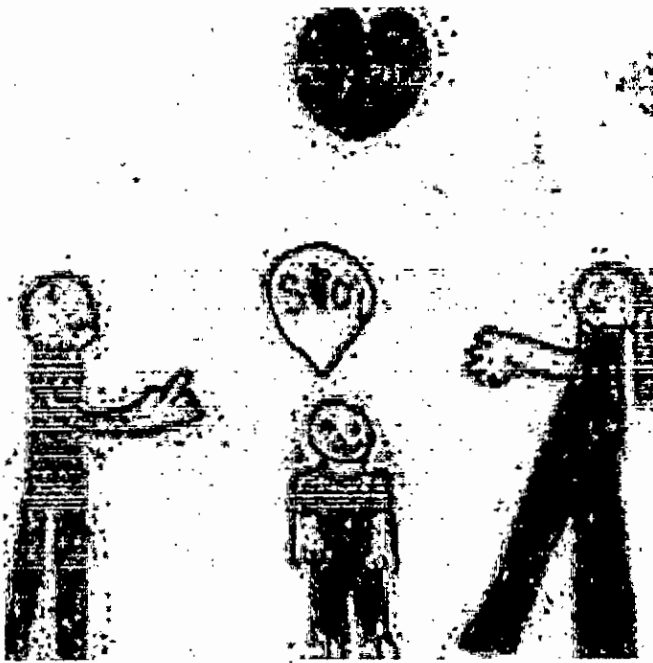

Some times I feel fiped apart

I feel sad when I
hide my toys

"Healing Art is being born as we speak. The concept is catching fire, is awakening in people's spirits! Artists, musicians and dancers are realizing their imagery has meaning! that their imagery heals them, others, their neighborhood, or the earth."

Michael Samuels, from his book Creative Healing

"Art opens the closets, airs out the cellars and attics. It brings healing."

Julia Cameron, from her book The Artist's Way

"At the deepest level, the creative process and the healing process arise from a single source. When you are an artist, you are a healer; a wordless trust of the same mystery is the foundation of your work and its integrity."

Rachel Naomi Remen, MD, author of Kitchen Table Wisdom

"I think artists can go to a level of vision that can often save us from a situation which seems to have no solution whatsoever."

Susan Griffin, from the New Dimensions program "The Power of Story in Social Change"

"Creativity healed me. I don't know that I could think of any word that I get more inspired by than the word healing."

SARK from "Succulent Creativity Can Heal Your Life"

"Making art is like giving a gift: evidence of your spirit and that you are here."

Patty Mitchell, founder and director of Passionworks Studio in Ohio

"Art is our one true global language. It knows no nation, it favors no race, and it acknowledges no class. It speaks to our need to reveal, heal, and transform. It transcends our ordinary lives and lets us imagine what is possible."

Richard Kamler, artist and creator of the Seeing Peace Project

"It is your ability as a creative person to envision positive change that will make a difference."

Patricia Johanson, environmental artist

"Art is not a part of life, it is not an addition to life, it is the essence of those pieces of us that make us fulfilled. That give us hope. That give us dreams and provide the world a view very different than what it would have been without us."

Hasan Davis, artist, attorney, and activist

"Art is a wound turned into light."

Georges Braque

"The portal of healing and creativity always takes us into the realm of the spirit."

Παράρτημα Β΄
ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Dear Mr./Ms. Angela:

Thank you for your interest in the Kids' Turn program. Your research on art therapy for young children sounds very interesting, and it is unfortunate our program can offer you no assistance towards your efforts.

Kids' Turn is a six-week workshop for families going through high-conflict divorce or separation. We offer six groups, a group for each parent, and four age-appropriate groups for the children. During the six weeks, the parents learn how to protect their children from conflict, and how to be good "business partners" in the business of parenting children in two homes. The children learn to express their feelings, and how to communicate them to their parents. They also learn they have certain rights as children of divorce or separation.

To help the children express their feelings, they are asked at times to participate in a variety of art projects. These projects are sent home with them at the end of the workshop. The children are encouraged to discuss the pictures with their parents if they feel comfortable. Although the child's art is reviewed by the group leader, it is not used as anything other than an exercise in helping the child through a difficult time.

Good luck in your research. And please contact us again if you have further questions.

Sincerely,

Patricia Conwell
Program Director
Kids' Turn, San Diego

Dear Ms. Ioakim,

I'd like to respond to your request for information by answering a few questions raised in your correspondence.

You wrote: I don't want to give the results of your research.

1) Response: Kids' Turn does no clinical research of any participants' work created in the workshops.

You wrote: I only want to know the name of programs you may apply in your organization to help children to get over their parents divorce through art therapy

2) Response: Kids' Turn has developed a curriculum from a variety of sources. The groups' leaders who teach the workshops have introduced projects they created which help the children talk about living in two homes. Kids' Turn did not adopt a single program that can be examined and applied to other projects.

You wrote: tell me briefly what method do you use in these programs

3) Response: The group leaders for the children will vary the activities in the workshop from week to week. In the groups for the 4-6 year olds, or the 7-9 year olds, the leaders will have the children fill out two monthly calendars, one for mom's house and one for dad's house. Then they will ask the children to show them to mom and to dad, and fill in the days they visit each parent. They will be encouraged to add special events, such as birthdays or holiday trips. The goal is to help the parents and children talk about the schedule, and get in the habit of giving the children a sense of what will happen from week to week.

Another activity the youngest group does is the "Happiness Butterfly," where the children write down happy activities they do at each parent's house. Again, they do two butterflies, one for each parent.

These are just two activities out of many that are used to help the children adjust to living in two homes.

You wrote: how both children and parents are react.

4) Response: The children almost universally enjoy the program. The older the child, however, the more likely there is ambivalence in talking about the divorce/separation. The older children often have seen a great deal of conflict, and hold little hope their parents will change their behaviors.

The parents are often ordered by the court to attend the program. That

means they are not happy to be attending. However, the majority, upon exiting the program, say they felt they learned skills, and gained information that will help them be better parents to children living in two homes.

You wrote: Do they come in these program and ask for help

5) Response: The children enter the program with little understanding of why they are there. There is a lack of communication between the parents and children, and therefore when they come in, they aren't aware they can ask for help.

The parents will ask for help, but it may be to address or control the behavior of the other parent. They ask for help such as "How can I help my child understand that daddy doesn't see them because he's mad at me?"

You wrote: do they accept the method you use

6) Response: The children, by week 4 or 5, will sometimes self-report that they ask their mom or dad not to say bad things about the other parent, or they will say they told their mom or dad how they felt about something. What "method" they may have applied is more than likely an increased confidence in telling the parent his/her feelings.

The adults will self-report changing their attitudes or behaviors. For instance, they may say they didn't raise their voice or they didn't respond angrily, which is different than their previous behaviors. The "method" they may have applied would again be learning the messages of self-control and "taking the higher ground" that are Kids' Turn values.

You wrote: do they want to help their children to take on with their divorce and move on with their life and accept their feelings

7) Response: The parents do want to help their children. And in a few short weeks of Kids' Turn, we see time and again that they learn to do that by not arguing in front of the children, not calling the other parent bad names, and viewing the relationship with the co-parent as a "business", and keeping in mind the children need parents who can cooperate.

As a student and researcher, you may be looking for key resources that Kids' Turn uses. The Kids' Turn, San Diego program has grown over the years to reflect the insight and work of the many talented and caring individuals who have lent their time to the seeing the program succeed. The psycho-educational approach it uses is unique, and successful.

I hope this answers your questions. Good luck in your work.

Sincerely,

Pat Corwell

Program Director

Kids' Turn, San Diego

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Aron Rubin Judith, «Θεραπεύοντας παιδιά μέσω της τέχνης», μτφ. Σκαρβέλη Γιάννα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997

Γκλυν Τόμας - Άντζελ Σιλκ, «Η ψυχολογία του παιδικού σχεδίου», μτφ. Μπονωτή Φωτεινή, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997

Dalley Tessa, Case Caroline, Schaverien Joy, Weir Felicity, Halliday Diana, Nowell Hall Patricia, Waller Diana, «Θεραπεία Μέσω Τέχνης: Η Εικαστική Προσέγγιση», μτφ. Σκαρβέλη Γιάννα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998

Εγκυκλοπαίδεια «ΑΚΜΗ», εκδ. «ΦΑΡΟΣ» Α.Ε., τόμος 5^{ος}, σελ.256

Jennings Sue - Minde Ase, «Μάσκες της Ψυχής», μτφ. Σκαρβέλη Γιάννα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999

Herbert Martin, «Χωρισμός και Διαζύγιο», μτφ. Μωραΐτη Γεωργία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998

Κάνιστρα Μάχη, «Η σύγχρονη εικαστική αγωγή στο σχολείο», εκδ. Κάνιστρα Μάχη, Αθήνα 1987

Καρέλλα Μαριΐλια, «Τα παιδιά ζωγραφίζουν την οικογένεια», εκδ. ΚΑΣΤΟΥΝΗ, Αθήνα 1991

Landgarten B. Helen, «Οικογενειακή εικαστική θεραπεία», μτφ. Καλομοίρης Γιώργος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999

Malchiodi A. Cathy, «Κατανοώντας τη ζωγραφική των παιδιών», μτφ. Ξενάκη Χρύσα, Παπαδοπούλου Λίνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001

Mitchell Ann, «Children in the middle. Living through divorce», Tavistock Publications Ltd, London and New York, 1985

Παρασκευόπουλος Ν.Ιωάννης, «Εξελικτική Ψυχολογία», Αθήνα 1985

Πιντέρης Γιώργος, «Αντιμετωπίζοντας το Χωρισμό», εκδ. Θυμάρι, Αθήνα 1982

Πράττου Τέσσα, «Σύγχρονες Ψυχοθεραπείες στην Ελλάδα. Από τη θεωρία στην εφαρμογή», εκδ. Ινστιτούτο Προσωπικής Ανάπτυξης, Αθήνα 1999

Stahel Nelly, «Το σχέδιο ως έκφραση ψυχικών τραυμάτων», μτφ. Λαμπράκη - Παγανού Αλεξάνδρα, εκδ. Επικαιρότητα Ο.Ε., Αθήνα 1987

Φιλίππιδου Ν. Μαρία, Διδακτικές σημειώσεις από το μάθημα «Μέσα Διαγνωστικά και Θεραπευτικά» Τ.Ε.Ι. Αθήνας (χ.χ.)

Φλοράνς ντε Μερεντιέ, «Το παιδικό σχέδιο», μτφ. Ψυχογιός Δημήτρης, εκδ.
ΥΠΟΔΟΜΗ, Αθήνα 1981

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ:

Arbuthnot J. & Gordon D. (2002). What about the children? A guide for divorced and divorcing parents, from www.kidsturnsd.org

Banana Splits, Children's Support Group (2004). Could the Expressive Arts Therapies Help Your Child?, from www.divorcesource.com

Cohen R. (2003). The Marriage Between Psychology and Divorce, from www.4therapy.com

Conwell P. (2004). How Kids' turn can help, from www.kidsturnsd.org

Conwell P. (2004). Kids' talk about divorce, from www.kidsturnsd.org

Conwell P. (2004). Staying close to your kids, from www.kidsturnsd.org

DeBord K. (2003). Focus on kids: The Effects of Divorce on Children, from <http://www.therapyworld.com>

Eddy W. (1999). Uses of Therapy in Divorce, from eddylaw.com

Electronic reference formats recommended by the Mayo clinic (2003), from www.cnn.com

Huxley R. (2003). Divorced Parenting And Grief, from <http://www.parenting/box.com>

Kaufman D. (2004). Staying close to your kids, from www.kidsturnsd.org

Levenson M. (2000). About Art Therapy, from www.vancouverarttherapy.com

Lyness D'Arcy (2002). Art Therapy, from <http://www.kidshealth.org/kid/>

Marshland S. (2004). Keeping Children Out of the Middle, from www.kidsturnsd.org

McManis S. (2003, June 8). Walking children through divorce. Kids' Turn helps parents respond to the needs of sons and daughters during a family split, from www.kidsturn.org

Nicholson – Feiman (2001). Clay, glue, and the psyche. The value of Art Therapy for Children, from www.divorcesource.com

Sindel C. (2004). How to Help Young Children Cope with Divorce, from www.kidsturnsd.org

Sindel C. (2004). Telling your children about your separation / divorce, from www.kidsturnsd.org

Testa J. (1998). Facing the pain of divorce or separation for kids, from www.kidscountprogram.org

Zinko C. (2003 June 8). Local philanthropists help make Kids' Turn a success, from www.kidsturnsd.org

